

MAGYAR TANÍTÓ, 1901

Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva

Iskolakultúra-könyvek 9.
Sorozatszerkesztő
Géczy János

MAGYAR TANÍTÓ, 1901

BASKA GABRIELLA – NAGY MÁRIA – SZABOLCS ÉVA

iskolakultúra

Iskolakultúra, Pécs, 2001

ISBN 963-00-8516-X
ISSN 1586-202X

© 2001 Baska Gabriella, Nagy Mária, Szabolcs Éva

© 2001 **iskolakultúra**

Terv, nyomdai előkészítés:

VEGA₂₀₀₀

Nyomás: Molnár Nyomda és Kiadó KFT., Pécs
Felelős vezető: Molnár Csaba

TARTALOM

ELŐSZÓ (NAGY MÁRIA)	7
BEVEZETÉS (SZABOLCS ÉVA)	9
NAGY MÁRIA: A TANÍTÓSÁG A SZÁZADELŐN, A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN	11
SZABOLCS ÉVA: „... TANÍTÓI ÁLLOMÁSRA PÁLYÁZAT HIRDETTETIK ...”	38
BASKA GABRIELLA: FÉNYEK ÉS ÁRNYAK	59
NAGY MÁRIA: „ÖNBECSÉSZET ÉS TUDÁSVÁGY”. VITÁK A NÉPTANÍTÓK LAPJA 1901-ES ÉVFOLYAMÁBAN	84
BASKA GABRIELLA: ÉLETRAJZOK, INTÉZMÉNYEK	104
KÉPEK A TANÍTÓVILÁGBÓL. VÁLOGATÁS AZ 1901. ÉV PEDAGÓGIAI SZAKSAJTÓJÁBAN MEGJELENT ÍRÁSOKBÓL	121
BIBLIOGRÁFIA (ÖSSZEÁLLÍTOTTA: SZABOLCS ÉVA)	130
A KÉPEK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE	133
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	134

ELŐSZÓ

A magyar tanítói szakma fejlődéséről, huszadik századi társadalomtörténetéről átfogó elemzéssel nem rendelkezünk. Egy, az OTKA által támogatott több éves kutatás keretében (száma: T 032148) e hiány pótlására teszünk kísérletet. Jelen kötetünkben azt mutatjuk be vázlatosan, hogy kik voltak, hogyan éltek és dolgoztak Magyarországon a múlt század első évében, azaz száz évvel ezelőtt az akkori tanítói szakmába tartozók. A jelen bemutatás alapvetően három forrásra támaszkodik: az 1900-as népszámlálás adataira; *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszternek az 1901-es év közoktatásügyi történetéről beszámoló jelentésére; valamint a minisztérium hivatalos lapjának, a *Néptanítók Lapjának* az 1901-es évfolyamában megjelent írásaira. Azt reméljük, hogy ezeknek (illetve értelemszerűen az ezekkel egyenértékű) a forrongó század során viszonylag homogénnek tekinthető forrásoknak a több évtizedes nyomon követésével képesek leszünk a szakma huszadik századi történetét megbízhatóan, az Olvasó és a további kutatások számára is használható módon feltárni. Jelen kötetünk ennek a munkának az első eredményeit tartalmazza.

A kötet három kutató: *Baska Gabriella*, *Nagy Mária* és *Szabolcs Éva* tanulmányait tartalmazza. Hárman háromféle megközelítéssel, kicsit eltérő módszerekkel és érdeklődéssel, de egyformán nagy kedvvel és buzgalommal közelítettünk közös témánkhoz. Számunkra is meglepő volt a szakmai életnek az a gazdagsága, adatoltsága, ami a fejlődés e korai szakaszából eléink tárult. A kötet első tanulmánya (*Nagy Mária* munkája) a századelő tanítóságának statisztikai bemutatására vállalkozik, a modern technikával, elektronikus módon rögzített 1900-as népszámlálási adatok társadalomtudományi statisztikai elemzésének segítségével. Leírást ad a tanítói szakma számszerű fejlődéséről, anyanyelv, vallásfelekezethez való tartozás, kor és nem, családi és vagyoni állapot szerinti összetételéről, illetve ezek területi jellegzetességeiről. Az elemzést térképmellékletek – *Landauer Attila* munkái – egészítik ki. *Szabolcs Éva* tanulmánya a vizsgált lapban 1901 első három hónapjában megjelent álláshirdetéseket dolgozza fel a társadalomstatisztikai elemzés módszerével. Az írás ízelítőt ad a korabeli tanítói „munkaerőkereslet” néhány jellemzőjéről, az adatok finom elemzése és a szerző mögöttes tudása segítségével pedig bepillantást nyerhetünk a tanítói világ néhány, ma már elfeledett jellegzetességébe is. A tanítói élet fény- és árnyoldalait felvillantó, a tanítóság ünnepnapjaiba és mindennapjaiba bevezető tanulmány (*Baska Gabriella* munkája) mellett megismerkedhetünk az 1901-es év két nagy, az említett lapban folyó vitájával, ami a tanítói egyesületi élet, valamint a tanítóság szakképzettségének kérdése körül bontakozott ki (*Nagy Mária* írása). A tanulmányokat a

kor jelesebb tanítóit és a tanítószázad intézményeit bemutató lexikon-szerű melléklet, szakirodalmi összefoglaló, a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamának írásaiból szemezgető válogatás, az év néhány szereplőjét bemutató fénykép (előállításukat *Munkácsy Gyulának* köszönjük) és a különböző felekezeti iskolákat, tanítói lakot, tanítóképzőt ábrázoló, múlt század eleji képes levelezőlap-melléletek egészítik ki.

Ajánljuk kötetünket mindazoknak, akik hivatásszerűen vagy amatőr módon érdeklődnek az elmúlt század neveléstörténete és/vagy a tanítói szakma múltja iránt, de annak a tágabb közönségnek is, akik a tanítószázad és az elemi iskolák világába való bepillantással az elmúlt század első magyarországi mindennapjairól kívánnak tájékozódni.

Nagy Mária

BEVEZETÉS

A magyar tanító helyzetéről, életéről szóló neveléstörténeti tanulmányok az 1901-es év történéseit, eseményeit teszik középpontjukba. A tanító hétköznapi, szakmai világának történéseihez a megszilárduló közoktatási rendszer, a gyermekvédelmi törvény, az erősödő gyermektanulmányi mozgalom kapcsolódik ezekben az években. A pillanatkép, amelyet a tanító világról felvillantunk, mikro- és makrotörténeti elemzések segítségével történik. E történeti forrásfeltárás mögött a 20. század elejének Magyarországa, az új évszázad világa adja a hátteret. Az olvasónak segítséget adhat, ha a nevelés világából kilépve idézünk fel néhány eseményt az 1901-es év történéseiből.

A millenniumi ünnepségek után, a lázas építkezéseket hozó század-és ezredforduló beköszöntekeor Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a régió komoly fejlődést produkáló állama. A vasúti fővonalak, a szárnyvonalak kiépülése például a falusi tanítóság életkörülményeire is hatással volt. A gazdasági fejlődés impozáns statisztikai számai mögött azonban a dualizmus adta korlátok jelölik ki az ország lehetőségeit. A főváros, Budapest világvárossá igyekszik növekedni, Bécsset és Párizst utánozva. A boldog békeidők Magyarországa azonban a kis falvak, tanyák szegényes világát is jelenti, az Amerikába „tánrtorgó” falusi és városi szegényeket.

A kiegyezés utáni politikai élet, a parlamenti demokrácia akkori állapotai az időszaki sajtóban is nyomon követhető vitákra ingerelte a kortársakat. Színes, mozgalmas, sokféle nézetrendszert felvonultató, de sokszor korlátolt, személyeskedő eszmecsereket hoz a mindennapi politika. Az 1901-es választásokat a Szabadelvű Párt nyerte.

A magyar kultúra fényes csillagai alkotnak 1901-ben. Az irodalomban készülődik a *Nyugat* nemzedéke. Irodalmi folyóiratok sokasága jelenik meg ekkor, pl. *A Hét*. *Mikszáth* egyik utolsó regénye, a *Különös házasság* 1900-ban jelent meg. *Gárdonyi* 40 éves volt 1901-ben, az újabb író-költőnemzedékhez tartozó *Ady* 24 éves, *Krúdy* 23, *Móricz* 22. Az 1895-ben megalakult nagybányai festőkolóniát követően 1901-ben Szolnokon is műhelyt alakítanak a képzőművészek. *Bartók* 1901-ben már túl van első nyilvános fellépésén, amelyen már saját szerzeményét is játszotta zongorán, 1902-ben pedig találkozott *Kodálllyal*, és megkezdték korszakalkotó népdalgyűjtésüket.

Az 1901-es év olyan különböző események együttes bekövetkezésének ideje volt, mint pl. a Magyar Labdarúgó Szövetség megalakulása (1900-ban a *Népnevelők Lapja* „veszedelmes játéknak” nevezte a „foot-ball”-t!), Eötvös Loránd torziós ingájának kipróbálása. A *Tolnai Világlapja* 1901-ben felhívást tett közzé, amely „a legnagyobb magyar ember”, *Kossuth Lajos* arcképét kínálja előfizetőinek ajándékol,

de az is kiderül e lapból, hogy a korszak sajtója a képi rögzítés technikáját tömeges méretekben óhajtja felhasználni: „fényképezetek és amateur fényképkészítők kéretnek, ha valamely ünnepély, esemény vagy szerencsétlenség alkalmával felvételt csinálnak, azt... a szerkesztőséghez beküldeni szíveskedjenek.”

Ha kilépünk Európába és a nagyvilágba, 1901-ben regisztrálhatjuk az első Nobel-díjak átadását: ekkor kapott fizikai Nobel-díjat *Röntgen*. Ekkor halt meg *Verdi*, *Toulouse-Lautrec* és *Viktória* királynő. 1901-ben boxer-lázadás volt Kínában, és már évek óta tartott az angol-búr háború „*Fokgyarmaton*”, amelyben *Winston Churchill*, a leendő angol miniszterelnök haditudósító volt. A *Tolnai Világlapja* e háború egyik magyar résztvevőjéről tudósított: a búrok oldalán harcoló, és angol fogásba esett *Zlinszky Józseftől*. 1901-ben figyelt fel a cári titkosrendőrség a 22 éves *Sztálin* (akkori nevén *Dzsugasvili*) mozgalmi tevékenységére. Egy másik későbbi korszakformáló egyéniség, *Franklin Delano Roosevelt* 1901-ben 19 éves, és a Harvard Egyetem nem éppen kiemelkedő diákja.

Vajon a hosszú 19. század része volt 1901 vagy – ahogy a kortársak – mi is a 20. század, a modern kor kezdetét látjuk benne?

NAGY MÁRIA

A TANÍTÓSÁG A SZÁZADELŐN, A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

TANÍTÓK MAGYARORSZÁGON – AZ 1900-AS NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAI

A huszadik század kezdetén Magyarországon dolgozó tanítókról és tanítónőkről bőséges adatok állnak rendelkezésünkre az 1900-as népszámlálásnak köszönhetően. Ráadásul ez a népszámlálás volt az első, amelynek a népesség foglalkozására vonatkozó adatait egy korábbi (az 1890-es) népszámlálás adataival korrekten össze lehet hasonlítani, így a foglalkozás fejlődéséről is – legalább tíz év távlatában – be lehet számolni. A század nagy találmánya, a számítógép, valamint a számítógépes adatfeldolgozás fejlődése pedig azt is lehetővé teszi, hogy ma ezeket az adatokat elektronikusan rögzítsük, korszerű statisztikai módszerekkel feldolgozzuk, és így olyan összefüggéseket is kereshessünk köztük, amit az adatok akkori feldolgozói nem tehettek meg.¹

Témánkhöz kapcsolódva az is elmondható, hogy a népszámlálásnál működő 32187 számlálóbiztos csaknem fele (15 111-en) a tanítók közül került ki, azaz a tanítóság 58%-a részt vett a fenti adatok összegyűjtésében. Erre törvény is kötelezte őket², legalábbis a kis- és nagyközségekben, ahol kötelesek voltak számlálóbiztosi állást vállalni. De sok város is foglalkoztatott tanítót, a legtöbbet Komárom és Székesfehérvár (ahol a számlálóbiztosok 62%-a volt tanító), Szeged (61%) és Budapest (56%). Sopronban és Kolozsvárott viszont egyáltalán nem alkalmaztak tanítót erre a feladatra. Az összeírási napon az iskolai oktatás is szünetelt „...a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr hozzájárulásával.” A tanítókon túl egyébként 2 664 községi és körjegyző, 2 478 egyéb községi és városi tisztviselő, 1972 lelkész, 2636 földbirtokos, bérlő, gazdatiszt és földműves, valamint 578 főiskolai tanuló vett részt az összeírásokban (*Népszámlálás, 1900c, 21–24. o.*).

Az 1900-as népszámlálás adatai, azaz az 1900. december 31-i állapot szerint a magyar birodalomban 19 254 559 lelket számoltak, az anyaországban (azaz a Horvát-Szlavónország nélkül vett Nagy-Magyarország területén) ebből 16 838 255-en éltek. Ez utóbbiból a kereső népesség száma 7 167 834 fő, aránya körülbelül 43% volt. Ezen belül az értelmiség – a népszámlálási adatok elemzői szerint – „a népesség aránylag igen kis hányadát köti le, de azért, minthogy az állami és társadalmi élet irányítása és vezetése leginkább kezeiben összpontosul,

igen nagy jelentőséggel bír.” Az értelmiségi statisztikai értelemben vett meghatározását a következőképpen adta meg a népszámlálási adatokat összegző kiadvány: „...e foglalkozást, mint kereseti, életfentartási alapot űzi. Legszűkebb értelemben csak a különböző polgári és egyházi közszolgálatoknál alkalmazottak és az úgynevezett szabad foglalkozásokat űző egyének tartoznak ide, azonban teljesebb a kép, ha ide sorozzuk azokat az egyéneket is, a kik akár valamely gazdasági foglalkozásnál, tehát az őstermelésnél, bányászat-, ipar- és forgalomnál, akár más foglalkozások körében, mint tisztviselők végeznek munkát.” Az összes értelmiségi (590 056 fő) a teljes népesség 3,5%-át tette ki (*Népszámlálás, 1900c, 34, 130–131. o.*). Megoszlásuk természetesen igen egyenetlen volt az ország különböző területein (*lásd keretes írásunkat!*).

„A különböző polgári és egyházi közszolgálatoknál alkalmazottak és az úgynevezett szabad foglalkozásokat űző egyének száma tekintetében élesen eltérnek egymástól a városi és a vármegyei törvényhatóságok. A négy mezőgazdasági jellegű város – Szabadka, Kecskemét, Szeged és Versecz – kivételével, ahol az említett értelmiségi foglalkozásokra az összes népességnek 6-nál, illetőleg még 5-nél is kevesebb %-a esett, az összes többi városokban ez az arányszám legalábbis a 7%-ot, sőt részben még a 10%-ot is jelentékenyen meghaladja, a vármegyei törvényhatóságokban ellenben már a 3%-os értelmiségi % is a legmagasabbak közé tartozik, a mennyiben ilyenekkel is csak 11 vármegye dicsekedhetik. Az értelmiségi arányszám tekintetében első helyen említhetők a városi törvényhatóságok közül Zágráb (13,4%), Maros-Vásárhely (11,2%), Varasd (11%), Sopron (10,7%), Nagy-Várad (10,3%), Kolozsvár (10,1%), Szatmár-Németi (9,8%), és Budapest (9,3%), a vármegyék közül pedig Brassó (4,8), Szeged (3,6), Nagy-Küküllő (3,4), Szepes (3,3), Szabolcs (3,2), továbbá Esztergom, Heves, Bereg, Gömör- és Kis-Hont, Sáros és Alsó-Fehér vármegyék, mindegyik 3%-kal.” (*Népszámlálás, 1900a, 10. o.*)

Az értelmiségiek aránya Magyarországon, 1900

Ennél szűkebb kört, 144 249 főt (a teljes népesség kb. 9 ezrelékét, a keresők kb. 2%-át) tették ki „a közszolgálat és szabadfoglalkozások körébe” tartozó értelmiségi kereső egyének. Csaknem 30%-uk (43 252 fő) a tanügyben dolgozott, ez volt a legnépesebb csoport. Közöttük a tanítók és tanítónők száma 26 251, arányuk pedig (a tanügyön belül) 61% volt (*Népszámlálás, 1900c, 196–199. o. 55. tábla; 202–203. o. 57. tábla*). Azaz a korabeli – kis számú – értelmiségnek 4 %-át tették ki. A tanítóság területi megoszlása természetesen egyenetlenebb volt, mint az értelmiség egészéé: ez adódik a szolgáltatás kötelező jellegéből, valamint abból is, hogy a népiskolák a helyben élő gyermekek intézményei. A törvényhatósági jogú városokban átlagosan a kereső népesség 4 ezrelékét tették ki, a vármegyékben pedig valamivel kevesebbet: 3,7 ezrelékét. Különbségek persze adódtak. A törvényhatósági jogú városok között ezer keresőre a legtöbb tanító Pancsován jutott (6,3), őt követte Fiumeváros és kerülete (5,7), Szatmár-Németi (5,1), Nagy-Várad (4,9), Kassa (4,88), Győr (4,5), Budapest (4,48) és Pozsony (4,3). A skála

másik végén helyezkedett el Maros-Vásárhely (3,6), Szabadka (3,5), Kecskemét (3,5), Baja (3,4), Temesvár (3,3), H-Vásárhely (3,26), Debreczen (2,8) és Komárom (2,4). A vármegyék listáját Brassó (5,2), Esztergom (5,0), Turócz (4,9), Gömör és K-Hont (4,6), Nagy-Küküllő (4,54) és Abauj-Torna (4,52) vezette. A sereghajtó pedig Trencsén (3,1), Arad (3,05), Szolnok-Doboka (2,8), Árva (2,7), Csík (2,68), Máramaros (2,6), Hunyad (2,4) és Krassó-Szörény (2,3) vármegyék voltak *(a Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva)*.

Ezeket az adatokat önmagukban nehéz persze értékelnünk, inkább csak arra szolgálunk, hogy a századelő magyar társadalmán belül a tanítói hivatást gyakorlók arányát magunk elé tudjuk képzelni. A tanítók száma természetesen elsősorban attól függött, hogy hányan jártak iskolába az amúgy iskolázásra kötelezettek között. Ez az arány ugyanis a múlt század elejének Magyarországon igen eltérő volt a különböző területeken, sőt e tekintetben nagyon is jellegzetes különbségek mutatkoztak az akkori régiók között.³ Míg – a népszámlálási adatok szerint – az országban átlagosan a tankötelesek 85%-a járt elemi iskolába, a hét statisztikai régióból háromban (nagyjából az ország középső és nyugati területein) ez az arány 90% fölött volt, míg a legkisebb arány 74% volt, amit a „Tisza bal partja”-ként nyilvántartott kelet-magyarországi régióban mértek, amelyik – amint azt az adatok szórása is mutatja – a legheterogénebb régió lehetett, azaz a régióon belül is nagy különbségek mutatkoztak *(lásd a mellékletben az 1. táblázatot, valamint az 1. térképet)*. Az iskolába járási adatok természetesen tükrözték a lakosság iskolázottságának mértékét is *(az olvasni tudóknak a 6 évesnél idősebb népességen belüli arányáról lásd a melléklet 2. táblázatát, valamint a 2. térképet)*.

De függött természetesen a tanítók aránya attól is, hogy a különböző iskolafenntartók (megoszlásukat lásd később) mennyit tudtak, mennyit akartak a népoktatás ügyére áldozni, azaz hány tanítót fogadtak a tankötelesek mellé. Az egy tanítóra jutó tanulók száma is igen eltérően alakult ugyanis az ország különböző részein. Ma már nehéz elképzelnünk, de 1901-ben átlagosan 62 tanuló ült egy-egy tanítási órán. Hogy milyen zsúfolt lehetett ez a tanterem, arról szemléletesen szól egy hajdani kisdiaáknak (aki később maga is tanító lett) idős korában, 1955-ben írt visszaemlékezése (igaz, a visszaemlékező jó néhány évvel korábban, 1886-ban ült be a leírt falusi kisiskola – ha nem is padjába, de – falai közé *(lásd második keretes írásunkat!)*). A különböző régiókban kialakult átlagos arányokat az 1. táblázat, valamint a 3. térkép mutatja be. Ha ezeket korábbi, az elemi iskolába járó iskolakötelesek arányát bemutató adatainkkal összevetjük, akkor még ezekből az elnagyolt mutatókból is jól követhető, hogy egy-egy területen a lakosság iskolázási szokásai, valamint az iskolaügy anyagi lehetőségei igen sokféle kombinációban határozták meg azt, hogy mennyi tanító működött végül is a területen. Így a tanítói létszámok magasabb arányában „lista-

vezető”, korábban említett vármegyék (Brassó, Esztergom, Turóc, Gömör és Kis-Hont, Nagy-Küküllő, valamint Abauj-Torna) mind az iskolába járó tankötelesek viszonylag magas számával, mind a viszonylag alacsonyabb egy tanítóra jutó kisdíák-aránnyal kitűnnek. Ahol viszont a tanítóság a kereső népességen belül alacsonyabb arányával tűnt ki, ott mindenütt nagyon alacsony beiskolázási adatokkal – és kevésbé zsúfolt iskolákkal – találkozunk. De figyelemre méltó néhány alacsony beiskolázási mutatóval rendelkező megye (például Ung, Bereg, Szatmár, Máramaros vagy Csík, és még kiugróbban Szabolcs), ahol ennek ellenére közepesen (Szabolcsban erősen) magas az egy tanítóra jutó kisdíák száma. Feltehetőleg nem tévedünk, ha azt gyanítjuk, éppen ezeken a területeken találjuk a legszegényebb (vagy az iskolaügyre legkevésbé szívesen áldozó) iskolafenntartókat.

„... sem a padban, sem a padoktól oldalt lévő két lócán nem kaptam helyet, hanem a tanszék állványain álló asztal alatt. Az asztal alját körül ültük s néha zsebkendőnkkel bátorságot vettünk a tanító cipőjét törölgetni. Hiába, 120 növendéket emlegettek, hogy annyian jártunk a bönök éppen nem mondható terembe.” (K. J. nyugdíjas tanító visszaemlékezése az 1886-os év őszén elkezdett iskolai tanulmányára. Kézirat, 1955. A szerző birtokában.)

Egy falusi iskola 1886-ban

régió	átlagos szám	szórás	megyék száma
Duna bal partja	61	6,3	11
Duna jobb partja	66	6,3	11
Duna-Tisza köze	78	11,5	5
Tisza jobb partja	62	6,0	8
Tisza bal partja	66	10,7	8
Tisza-Maros szöge	68	2,9	5
Királyhágón túl	50	5,0	15
Magyarország	–	–	63

1. táblázat. Az egy elemi iskolai tanítóra jutó tanulók száma, 1900
(Forrás: Népszámlálás, 1900c)

Az ország lakossága – az előző népszámláláshoz képest – 10 év alatt kb. 10 százalékkal szaporodott. Ennél erőteljesebb volt a kereső népesség növekedése (12%), és ennél is erősebb a közszolgáltatásban dolgozóké (15%), valamint ezen belül a tanügyiéké (18%). Az ország 71 vármegyéjéből 26-ban (37%) azonban a tanügyben dolgozók aránya kisebb mértékben nőtt, mint maga a kereső népesség. Ebből 10 a Királyhágóntúli részbe, 6 pedig a Duna bal partja statisztikai régióba tartozott.

A Nagy-Magyarország 63 vármegyéjében dolgozó 26 251 tanító 74%-a volt magyar anyanyelvű (19 307 fő). A különböző anyanyelvű tanítók megoszlását mutatja be a 2. táblázat. A táblázatban feltüntetettük a teljes lakosság anyanyelvi megoszlását mutató adatokat is. Az össze-

vetésből látható, hogy a magyar anyanyelv a közszolgálati funkcióban lévő tanítók körében jóval nagyobb arányban volt jellemző, mint a lakosság körében. Három vármegyében (Győr, Csongrád és Hajdú) csak magyar anyanyelvű tanítók és tanítónők dolgoztak, négy vármegyében viszont (Besztercze-Naszód, Nagy-Küküllő, Szeben és Fogaras – mind Királyhágóntúli rész) 20% alatt maradt a magyar anyanyelvű tanítók aránya (Szeben és Fogaras vármegyékben alig volt több 10 százaléknál). Az oláh nyelvű tanítóság többségben (50% fölött) volt kilenc vármegyében (Fogaras: 83, Krassó-Szörény: 67, Hunyad: 62, Alsó-Fehér: 57, Szolnok-Doboka: 56, Arad: 54, Szeben: 53, Kolozs: 53, Besztercze-Naszód: 52%). Német anyanyelvűek nagyobb arányban Nagy-Küküllő (52), Brassó (38), Szeben (35), Szepes (33) és Moson (30%) vármegyékben dolgoztak. A tót nyelvű tanítók aránya Liptó vármegyében 64, Árvában 58, Turóczban 48, Trencsénben pedig 41% volt. A nem magyar anyanyelvű tanítóknak is 91%-a beszélt magyarul (vagy legalábbis ezt vallotta a számlálóbiztosoknak. *(A csak magyar nyelvű iskolák területi megoszlásáról lásd a 4. térképet.)*)

anyanyelv	tanító(nő)k száma	%-os arány	teljes lakosság (%-os arány)
magyar	19 307	73,6	51,4
oláh	3 196	12,2	16,5
német	1 729	6,6	11,9
tót	954	3,6	11,9
szerb	640	2,4	2,6
ruthén	221	0,8	2,5
egyéb és ismeretlen	127	0,5	2,0
horvát	77	0,3	1,1
összesen	26251	100,0	100,0

2.táblázat. A magyarországi tanítók és tanítónők (valamint a lakosság) anyanyelv szerinti megoszlása,1900. (Forrás: Népszámlálás, 1900c)

A tanítóság hitfelekezet szerinti megoszlása is eltérő a teljes lakosságéhoz képest. Hitfelekezethez való tartozásról ugyan a tanítóság körülbelül egy tizedére vonatkozólag nem találtunk adatot a népszámlálási statisztikákban, azonban remélhető, hogy a meglévő adatok nem torzítanak különösebben *(lásd a 3. táblázatot)*. A tanítók aránya három hitfelekezet: az izraelita, az evangélikus és a református esetében haladja meg a teljes lakosságon belüli arányukat (ebben a sorrendben), ami minden bizonnyal e felekezeti iskolák nagyobb számát, illetve az e felekezetekhez tartozó lakosság körében az iskolával szembeni erősebb keresletet jelzi. *(A tanítók hitfelekezet szerinti megoszlását vármegyei bontásban, lásd a melléklet 3. táblázatán.)*

hitfelekezet	tanító(nő)k száma	%-os arányuk	teljes lakosság (%-os arány)
római katolikus	10 899	46,6	48,7
görög katolikus	2 230	9,5	10,9
görögkeleti	2 311	9,9	14,6
református	3 542	15,1	14,4
ág. hitv. evangélikus	2 329	10,4	7,5
unitárius	142	0,1	0,4
izraelita	1 929	8,2	4,3
egyéb és ismeretlen	n.a.	–	0,1
összesen	23 382*	100,0	100,0

3. táblázat. A magyarországi tanítók és tanítónők (valamint a lakosság) hitfelekezet szerinti megoszlása, 1900. (Forrás: Népszámlálás, 1900c, illetve a tanítóság adatai a Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva.) *A felekezeti hovatartozást megadók száma.

Az 1901-es év közoktatásügyi történéseiről beszámoló miniszteri jelentés (*Jelentés, 1901*) „a népiskolákban működő tanítók számát” 29 063-ban adja meg, ebből 26 622 dolgozott elemi iskolákban, 116 felső népiskolákban, 2 325 pedig polgári iskolákban.⁴ Az elemi népiskolák fenntartó szerinti megoszlását, tanulóinak és tanítóinak számát összefoglalóan lásd a 4. táblázatban. Hogy milyenek voltak, hogy néztek ki ezek az iskolák az elmúlt századfordulón, arról ízelítőt adhatnak az 1900-as évek elején, míves gonddal készült képes levelezőlapjaink.⁵ Nem tudjuk ugyan, mennyire reprezentálják a magyarországi iskolák egészét vagy akár csak azt az iskolatípust, amelybe tartoznak, a különbséget mindenesetre talán érzékeltetik. Láthatjuk, hogy mennyire különbözőképpen nézett ki egy városi evangélikus vagy állami iskola, mint egy falusi községi, római katolikus, a parókiával és lelkészlakkal egybeépített görög-katolikus vagy éppen a prügnyi református elemi iskola, ahol tízegynéhány évvel azelőtt a kis Móricz Zsigmond is tanulta a betűtetést (*lásd képeslap-mellékleteinket*).

A tanítóság nemek szerinti összetétele jelentősen megváltozott a két népszámlálás óta eltelt időszakban. Míg a férfi tanítók aránya csak kb. 2%-kal nőtt meg a tíz év alatt, a tanítónők száma csaknem megduplázódott (87%-os növekedés). Arányuk így az 1890-es 12%-ról 1900-ra 20%-ra nőtt meg, vagyis ekkorra már a tanítóság egy ötödét tették ki. Az „elnőiesedés” a tanügy egészét jellemezte: a tanügyben dolgozók között 1900-ra csaknem egyharmadra emelkedett a nők aránya. A női munkavállalás mértékére jellemző, hogy a közszolgálat egészében is egyötödre nőtt az új évszázad elejére a nők aránya (ne feledjük persze, hogy ennek jelentős részét a tanügyben dolgozók tették ki!). A tanügyben dolgozó nők aránya már 1890-ben is igen magas volt a 26 törvényhatósági jogú városban, 1900-ban pedig a tanítónők és általában a tanügyben dolgozó nők már a foglalkoztatottak felét tették ki itt (*lásd az 5. táblázatot*). Kilenc városban (Fiume, Kassa, Nagyvárad, Pozsony, Kolozsvár,

	elemi iskolák száma, 1891	elemi iskolák száma, 1901	változás mértéke (1901/1891x100)	elemi iskolai tanulók száma, 1901	elemi iskolai tanítók száma, 1901	egy elemi iskolára jutó tanulók száma 1901	népiskolai tanítók száma, 1901*
római katolikus	5 471	5 500	100,5	649 894	n.a.	118,2	9 124
ev. református	2 388	2 095	87,7	196 119	n.a.	93,6	2 856
görög katolikus	2 166	2 072	95,7	127 002	n.a.	61,3	2 108
görög-keleti	1 823	1 795	98,5	138 045	n.a.	76,9	2 248
községi	1 934	1 771	91,6	259 775	n.a.	146,7	4 704
állami	812	1 683	207,3	199 916	3 508	246,2	4 242
ágost. hitv. ev.	1 430	1 394	97,5	129 656	n.a.	93,0	2 197
izraelita	578	503	87,0	36 066	n.a.	71,7	971
magán	171	199	116,4	n.a.	n.a.	n.a.	361
társulati	49	96	195,9	n.a.	n.a.	n.a.	205
unitárius	48	38	79,2	2 461	n.a.	64,8	47
összesen	16 870	17 146	101,6	1 755 197	26 622	102,4	29 063

4. táblázat. Az elemi népiskolák, tanulók és tanítók száma fenntartó szerint, (1891), 1901 (Forrás: Jelentés, 1901. 47–48., 49., 51., 80., 95, 96. o. A mutatókat ezeknek az adatoknak az alapján számoltuk.) * Népiskolák: az elemi iskolák mellett a felső nép- és polgári iskolák is. 1901-ben 30 felső népiskola és 299 polgári iskola működött. A táblázat ezen oszlopa és a 2. táblázat adatai közti ellentmondásokra a források és az adatfelvétel pontos ismerete nélkül nem tudunk magyarázatot adni.

Budapest, Pancsova, Temesvár és Zombor) a tanítónők már többségbe kerültek férfi kollégáikkal szemben. A skála másik végén, ahol a tanítónők egyharmados arányt sem értek el a városi tanítóságon belül, nyolc várost találunk: Versecz, Hód-Mezővásárhely, Baja, Maros-Vásárhely, Szatmár-Németi, Székesfehérvár, Komárom, Selmecz- és Bélabánya. A vármegyék között hetet találunk, ahol a tanítónők aránya a szakma egynegyedét elérte vagy meg is haladta (Esztergom, Tolna, Csongrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Heves, Turócz és Torontál), és kilencet, ahol viszont az egytizedet sem érte el (Gömör és Kis-Hont, Békés, Bihar, Fogaras, Somogy, Sopron, Hont, Győr, Szabolcs).

foglalkozás	Magyarországon		a törvényhatósági jogú városokban	
	1890	1900	1890	1900
elemi iskolai tanító, összesen	23 382	26 251	2 240	3 238
nők aránya (%)	12	20	45	50
tanügyben dolgozók, összesen	34 346	43 252	7 318	11 095
nők aránya (%)	23	31	47	50
közszolgálatban dolgozók, összesen	117 083	144 249	30 203	43 433
nők aránya (%)	18	20	22	25

5. táblázat. A közszolgálatban, azon belül a tanügyben, valamint az elemi népoktatásban dolgozók száma és nemenkénti összetétele Magyarország egészében, azon belül a törvényhatósági jogú városokban, 1890, 1900 (Forrás: Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva)

A tanítóság életkor szerinti összetételéről nem tudunk pontos adatokkal szolgálni, mert eleink csak korcsoportos összetételben hagytak ránk adatokat. Az összevont csoportok alapján úgy tűnik, a „derékhatat” a 20–39 éves korosztály jelentette, különösképpen a tanítónők között. Valószínűleg a tanítónők általában is fiatalabbak voltak valamivel, országosan a 20 év alatti tanítónők tették ki szakmájuk több mint egytizedét. A városi tanítóság korcsoportos aránya a férfiak körében szinte teljesen megegyezett a tanítóság egészével, ám a városi tanítónők átlagosan kicsit idősebbek lehettek, mint ami országos arányukból látszik (lásd a 6. táblázatot).

Magyarországon	20 év alatt	20–39 éves	40–59 éves	60 év felett
<i>foglalkozás</i>				
elemi iskolai tanító	603 (3)	12 128 (58)	7 170 (34)	1 068 (5)
elemi iskolai tanítónő	627 (12)	3 840 (73)	771 (15)	43 (1)
<i>a törvényhatósági jogú városokban</i>				
elemi iskolai tanító	35 (2)	948 (59)	549 (34)	66 (4)
elemi iskolai tanítónő	139 (9)	1 138 (70)	330 (20)	31 (2)

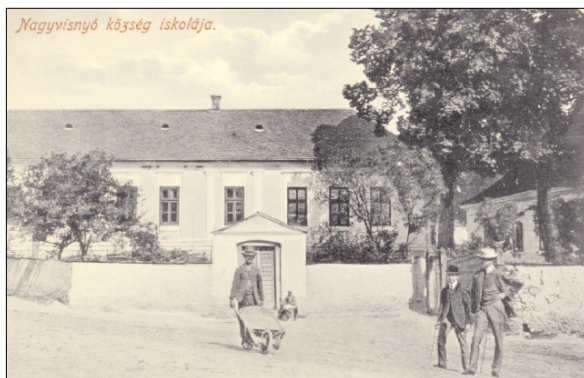
6. táblázat. Az elemi iskolai tanítók és tanítónők életkorcsoportok szerinti megoszlása, 1900 (n, %) (Forrás: Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva)

Prügy, református iskola

Holics, római katolikus népiskola

Nagyvisnyó, községi iskola

A statisztikai adatok azt is lehetővé teszik, hogy családi állapotukról és vagyoni helyzetük két mutatójáról (ház-, illetve földbirtokkal való rendelkezésük – vagy inkább annak hiánya – mértékéről) beszámoljunk (lásd a 7. táblázatot). Úgy tűnik, a huszadik század elején a tanítónők házassági esélyei messze elmaradtak a tanítókétól: míg az utóbbiak csaknem három-negyede volt házas a népszámlálás időpontjában, a tanítónők között ez az arány az egynegyedet sem érte le. Bár valamivel fiatalabbak voltak, mint férfi kollégáik, nem valószínű, hogy ilyen mértékű különbséget ez a tényező magyarázhatna. Míg a férfiak körében a városi és nem városi tanítók között meglehetősen jelentős különbség mutatkozott e tekintetben (a városiak körében magasabb volt a nőtlenek aránya), a tanítónők helyzetén mit sem változtatott az, hogy falun vagy városban működtek-e. Vagyonosságuk vizsgált két mutatója terén is a férfiak és a nők között mutatkozott éles határvonal: a tanítónők se falun, se városban nemigen rendelkeztek se házzal, se valamiféle földeskével. A falusi és városi férfi tanítók között e téren nem mutatkozik különbség, és ők mindenképpen vagyonosabbnak mutatkoznak, mint kolléganőik. A népességen, vagy akár a szellemi foglalkozásúak körén belüli helyzetről e tekintetben az adatok nem igazítanak el.

<i>Magyarországon</i>	nőtlen, hajadon	házas	házbirtok nélküli	földbirtok nélküli
<i>foglalkozás</i>				
elemi iskolai tanító	4 917 (23)	15 403 (73)	17 332 (83)	15 704 (75)
elemi iskolai tanítónő	3 723 (70)	1 278 (24)	5 095 (96)	5 162 (98)
<i>a törvényhatósági jogú városokban</i>				
elemi iskolai tanító	524 (33)	1 022 (65)	17 332 (83)	15 704 (75)
elemi iskolai tanítónő	1 151 (71)	382 (23)	5 095 (96)	5 162 (98)

7. táblázat. Az elemi iskolai tanítók és tanítónők családi állapot és vagyoni helyzet szerinti megoszlása, 1900 (n, %) (Forrás: Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva)

FŐVÁROSI TANÍTÓK

A statisztikai adatok többsége jelzi – a korabeli leírások pedig még inkább felhívják erre a figyelmet –, hogy igen eltérő viszonyok közt éltek e foglalkozás gyakorlói. Különösképpen mást és mást jelentett falun, mint városban tanítóskodni. Az alábbiakban – elsősorban a *Néptanítók Lapja* 1901-es cikkei alapján – felvillantjuk a városi tanítók egy sajátos rétegének: a fővárosi tanítósnak néhány jellemzőjét.⁶ Mint láttuk, a múlt század eleji Magyarországon Budapest nem volt az ország első városa sem a szellemi foglalkozásúak, sem azon belül a tanítósnak arányát tekintve (előbbi mutatót tekintve a nyolcadik, utóbbit tekintve pedig a hetedik helyet foglalta el a városok sorában), *Hajós Mihály* a *Néptani-*

tók Lapja egy cikkében mégis arról ír, hogy „Budapesten máris sokkal több népoktatási tanerő van alkalmazva, mint az ország bármelyik vármegyéjében” (*Néptanítók Lapja – a továbbiakban NL –*, 1901, 32, 15). Hogy pontosan mennyi, arról kicsit eltérően szólnak a népszámlálási, a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményeiben az 1900/1901-es iskolai tanévről megjelent (*Budapest, 1901–1904*), valamint *Hajós Mihály* adatai is. A népszámlálási adatok 647 tanítóról és 829 tanítónőről tudnak, ám a fővárosi statisztikák, amelyek az egyes elemi népiskolák név, cím és az igazgató nevével megadott adatait tartalmazzák, ezen intézményekben valamivel kevesebb (618) férfi tanítóról és sokkal kevesebb (578) tanítónőről tudnak. Valószínűleg ez utóbbiak a pontosabb adatok az állásban levőkről.

Hiszen ez az egyik fő témája a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamában a fővárosi elemi népiskolázásról szóló cikkeknek is: a tanítók, s különösen a tanítónők nagy száma. A 16. szám rövid híradása beszámol arról, hogy „Budapest deficittel küzd”, ám a névtelen szerző nehezményezi, hogy a népiskolákon akarnak takarékoskodni. Ugyanis, mint a híradásból kitéjük: „Ezzel a célzattal kieszeltek az elemi iskola V–VI. osztályaiban a »szaktanítást« (ezt a pedagógiai monstrumot), most meg a tanítók előléptetésének rovására akarnak »spórolni«”. A szaktanítás „kieszelése” (vagyis hogy szaktárgyi tanítás folyjék az említett osztályokban) valójában burkolt óraszámemelés, hiszen a tanítók osztálytanítással eltöltött idejét a fenti osztályokban szaktárgyak tanításával, azaz tőlük többletmunka követelésével tervezték kiegészíteni. A tanítók kötelező heti 26 órájával szemben ugyanis, mint arról a lap korábban már beszámolt „a mai osztályrendszer szerint 19–24 órát tanítanak.” (*NL*, 1901, 5, 16). „A tanítónőkre nézve pedig” – teszi hozzá a fővárosi költségvetési deficitről beszámoló, jól értesült szerző – „ez a »jóléti bizottság« azt tervezi, hogy szállítsák le a fizetésöket.” (*NL*, 1901, 15, 14–15).

A fővárosi tanítónők ügyében tesz fölszólamlást *Dorogsághy Dénesné* budapesti tanítónő is, aki egyenesen *Veres Pálné* nagylelkű nőnevelési kezdeményezéseivel állítja szembe a korcs huszadik század eleji fővárosi utódok kezdeményezését: „Most akarják a mi szerencsétlen utódainknak fizetését leszállítani” – panasolja. Azt ő is elismeri, hogy nincs olyan magas óraszámuk, mint férfi kollégáiknak, ám – mint állítja – „(e)nnnek nem ők az okai, hanem az egészségi és szépérzéki nevelés (azaz a tanítónők által oktatott tárgyak – N. M.) alacsony óraszámai”. S általában úgy látja, hogy mind emögött az van, hogy „Sokakat bosszantott az, hogy a fővárosi tanítónőknek jó dolga van.” (*NL*, 1901, 19, 4). Ami persze közvetett elismerése annak, hogy a fővárosi tanítónőnek jó (feltehetőleg az átlagosnál jobb) dolga volt. Az *E. J.* aláírású budapesti tanító pedig a tanítók szabadságát már amúgy is túl soknak tartókkal szemben érvel azzal, hogy „(a) tanítói munka a legfárasztóbb munkák közül való”, s felsorolja, hogy a tanítás mellett még

mi mindennel kell egy tanítónak foglalkoznia: fegyelmezással, készü-
léssel és önképzéssel „szaktudományos és módszertani kérdésekből.”
(NL, 1901, 14, 1–2). Hogy aztán megvalósult-e 1901-ben a fővárosban
a jóléti bizottság tervezete, bevezették-e a szaktanítást (e pedagógiai
monstrumot) a felsőbb népiskolai osztályokban, és leszállították-e a ta-
nítónők fizetését, arról már nem szólnak híradásaink.

Egyéb fővárosi híradások sem átlagos állapotokat festenek. 1901-
ben átadják a vakok intézetének (ennek a 76 éves intézménynek) az új
épületét, a miniszter évi 4000 korona segélyt helyez kilátásba a Népne-
velők Budapesti Egyesülete által alapított Népnevelők Könyvtára c.
vállalkozásnak, fontolgatják fővárosi tanítóképző intézet felállítását
(lásd még a könyvben Nagy Mária: *Viták a Néptanítók Lapjában c. ta-
nulmányát*). Az alábbiakban a tanítóság még egy fontos, kiemelt cso-
portjáról lesz részletesebben szó.

AZ ÁLLAMI TANÍTÓSÁG

A századforduló magyar közoktatásügyének egyik legfontosabb, a ta-
nítóság sorsát is jelentősen befolyásoló történése az állami iskolák számá-
nak (és jelentőségének) növekedése volt. Állami iskola Magyarországon
1873-ban jött létre először, akkor összesen 17 volt belőle (*Szekfü, é.n.*
383). *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898-ban meg-
hirdetett, 1000 állami elemi népiskola szervezését célzó programja kere-
tében 1901-ben 28 vármegyében 244 állással 105 elemi népiskola létesült
(*Jelentés, 1901, 23. o.*). Az állami iskolák aránya így 1901-ben az elemi
iskolák között már csaknem 10%-os volt (lásd a 2. táblázatot) Az állami
népiskolák – mai kifejezéssel elve – expanziója azonban nemcsak szám-
szerűségében jelentős, hanem oktatáspolitikai súlya miatt is. Ahogy a mi-
niszter éves jelentésében fogalmaz: „...az állami népiskoláknak az is egyik
feladatuk, hogy a többi iskoláknak követendő példaképpül szolgáljanak.”
(*Jelentés, 1901. 18. o.*). Vagyis: az oktatási kormányzat az állami iskolák
létesítésével és az arra vonatkozó szabályozással jelezte azt az utat, ame-
lyen a teljes iskolarendszer fejlesztését elképzelték.

Ez a fejlődés, az állami iskolázás fenti szempontból történő szerve-
ződése általános jelenség, beilleszkedik az állami (nemzeti) oktatási
rendszerek kialakulásának abba a szakaszába, amit *Archer a növekedés*
időszakaként ír le (*Archer, 1979*). Ebben az időszakban mindenütt meg-
határozóvá válik az iskolák közpénzből történő finanszírozása, és az a-
fölött kontrollt gyakorló állam törekvése a különböző és sokféle isko-
lák oktatási rendszerbe szerveződésének elősegítésére és a közpénzek-
ből finanszírozott és nagy tömegek számára kínált szolgáltatás bizo-
nyos mértékű egységesítésére. Az állami iskolák szervezése, az azzal
kapcsolatos intézkedések, az állami iskolák tanítói elé állított kívánal-

mak, illetve a munkájuk értékelésével és díjazásával kapcsolatos szabályozás és gyakorlat így ebben az időszakban Magyarországon is az állami célokat megtestesítő mintául, normául szolgált a többi, az iskolák 90%-át működtető fenntartó számára. Minthogy az állami – ebben az értelemben: nemzeti⁷ – oktatási rendszer megszervezése ebben az időszakban a nemzetállamok közti versengés legfőbb terepe⁸, így a folyamat siettetését az oktatáspolitikai a nemzet külgazdasági és külpolitikai pozíciói erősítésének céljával is legitímálta.

Az egységesítés, az állami iskolák mintájának követése így visszatérő téma a minisztérium hivatalos közlönye, a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamában. Számukhoz és arányukhoz képest így jóval többször megjelennek az állami tanítók, illetve a rájuk való hivatkozások a lap-

Désakna, állami iskola

Szinérválja, állami elemi iskola

ban, többször mint valami mérce, etalon, ami felé a tanítóság egészének tartania kell. Mondhatnánk: valamiféle „ideális”-t testesítenek meg, sokszor abban a korabeli értelmezésben is, ahogyan a szót a „*keresztülvihetetlen*” szinonimájaként használják.⁹ Vagyis: a magyar tanító tipikus körülményei 1901-ben még kevéssé hasonlíthattak az egységesítéshez mintául szánt állami tanítóéhoz, sőt valószínű, hogy az állami iskolák életében ez évben bevezetett, később ismertető új gondnoksági utasítás magának az állami iskolának a fejlődésében is inkább a „normát”, az elérendő célt jelentette, mintsem a napi valóságot. Közben tehát megismerkedünk az állami tanítóság múlt századelős helyzetének néhány jellemzőjével, nem feledkezhetünk meg az állami oktatás fent jelzett arányáról, de arról sem, hogy a minisztérium hivatalos közlönyének írásai egészen más szemlélettel közelítenek témánkhoz, mint más források (pl. a *Népnevelő* c. katolikus tanügyi lap írásai).

Statisztikai adataink alapján érdemes azt is számba vennünk, hogy hol milyen arányban helyezkedtek el az 1901-es Magyarországon az állami iskolák A 8. táblázatban az állami elemi iskolák aránya mellett feltüntettük az adott statisztikai régió néhány egyéb iskolázási adatát is. Ezek alapján, úgy tűnik, az állami iskolák régiónkénti aránya meglehetősen egyenletes elosztású (lásd még az 5. térképet). Kivételt jelent a legfejlettebb iskolázottsági mutatókkal rendelkező Duna jobb partja (nagyjából a mai nyugat-dunántúli terület), ahol kiugróan alacsony az állami iskolák aránya, illetve a másik végleten lévő (az állami iskolák kiugróan magas arányával jellemezhető) két régió: a viszonylag jó iskolázottsági mutatókkal rendelkező Duna-Tisza közti régió (a székesfőváros és környéke), valamint a felnőtt lakosság iskolázottsági mutatóit és az elemi iskolai beiskolázási arányokat tekintve is legelmaradottabb Királyhágón túli terület. Vagyis úgy tűnik, az állam iskolaalapítási törekvéseiben a „mintaadás”, illetve „hiánypótlás” funkciója a meghatározó. A magyar anyanyelvű tankötelesek, illetve a csak magyar tan nyelvű iskolák arányának mutatói e tekintetben nem mutatnak könnyen értelmezhető összefüggést az elemi iskolai arányokkal. Az állami iskolák szervezésének alapelveit a miniszter maga egyébként a következőkben határozta meg: „...a szegény, iskolailag elmaradt magyar községekben egyrészt és a vegyes lakosságú községekben másrészt, a hol a magyarságnak nemzetiségi és szellemi felemelése más módon, mint állami elemi népiskolával el nem érhető, szerveztem állami elemi népiskolákat.” (Jelentés, 1901, 23. o.).

Az állami iskolák szervezése mellett az állam (a kormány) a nem állami fenntartású iskolákban dolgozó tanítóknak juttatott állami fizeték-kiegészítések terén is egyre meghatározóbb szerepet játszik a tanítóság sorsának befolyásolásában, amire egy 1893-as törvény¹⁰ ad lehetőséget. A miniszter jelentése szerint az 1901-es évben „a tanítói fizetések kiegészítésére és az évötödös pótlékok engedélyezésére (fordított összeg – N.

a régió neve	1.	2.	3.	4.	5.
Duna bal partja	11,1	91,7	28,8	30,1	68,2
Duna jobb partja	4,3	94,6	69,8	71,3	77,4
Duna-Tisza köze	17,6	91,1	84,9	86,8	67,5
Tisza jobb partja	9,9	87,0	45,3	46,7	57,6
Tisza bal partja	10,0	74,1	61,0	68,5	49,4
Tisza-Maros szöge	10,6	84,2	26,0	27,3	51,6
Királyhágón túl	17,8	77,9	34,1	39,2	44,2
összesen	11,7	85,4	47,6	50,7	59,0

8. táblázat. Az elemi iskolázás néhány mutatója statisztikai régiók szerint, 1901. 1 – az állami iskolák átlagos aránya az elemi iskolákon belül. 2 – az elemi iskolába járó tanulók a 6–12 éves tankötelesek átlagos arányában. 3 – a magyar anyanyelvűek átlagos aránya a tankötelesek között. 4 – a csak magyar tannyelvű iskolák átlagos aránya. 5 – az olvasni tudók aránya a 6 évesnél idősebb népességből
(Forrás: Jelentés 1901 adatai alapján számolva.)

M.) ... az összes nem állami elemi népiskolák személyi járandóságaira fordított egész összegnek 7,93%-át teszi ki... az összes tanítók 21.01%-a, vagyis az összes nem állami tanítóknak több mint egy ötöde kap fizetéskiegészítést, és egy harmada... 32.37%-a korpótlékot.” (Jelentés, 1901, 22–23. o.) „Ezen összegekből világosan kitűnik” – fűzi hozzá a miniszter –, „hogy az állam támogatása ma már a nem állami elemi népiskolák létfeltételének tekinthető, a mi viszont azt engedi remélni, hogy a népoktatásügy e téren mind több-több alapon fog az egységes nemzeti népoktatás vezérelve alatt működni.” (Jelentés, 1901, 23. o.)

E vezérelvek mibenlétére vonatkozólag az 1901-es évet illetően, a fent említett – és később ismertető – gondnoksági utasítás mellett még két nagyobb rendelkezést érdemes megemlítenünk, amelyek az állami tanítóságot érintették, és amelyek „norma”-jellegüknél fogva közvetve a „valós” állapotokra is rámutatnak. Még előző évben jelent meg a 62491. sz., a királyi tanfelügyelőknek szóló körrendelet, amely – mai szóhasználattal úgy mondhatnánk, hogy – az iskolaév rendjét volt hivatott szabályozni. Szintén még 1900-ban jelent meg, de az új évben (évszázadban) lépett érvénybe a 45781. sz., az állami tanító- és tanítóképző intézetek új rendtartását tartalmazó miniszteri rendeletet. Ez utóbbival jelen kötetünk egy másik, a *Néptanítók Lapja* 1901-es vitáit feldolgozó írása részletesebben foglalkozik, de már most érdemes megemlítenünk annak jelzésére, hogy az állami szabályozás olyan értelemben is az oktatás rendszerbe szerveződését szolgálta, hogy a különböző iskolafokokozatok egymásra épülését is erősítette, és a tanítóképzésnek a tanítói feladatokhoz való illeszkedését szervezte. Ezt az elvet a miniszteri jelentés is hangsúlyozza, amikor deklarálja, hogy célja, hogy „a népoktatási intézetek egymáshoz való kapcsolódását és az intézetek kölcsönös egymásra hatását előmozdítsam...” (Jelentés, 1901, 16. o.).

62491. sz. körrendeletében a miniszter arra hívta fel a tanfelügyelők figyelmét, hogy szigorúbban intézkedjenek arra vonatkozólag, „*hogy az állami elemi iskolákban városhelyen a rendes iskolázás mindenütt már szeptember hó első felében, egyebütt is legkésőbb október 1-éig okvetlenül és kivétel nélkül megkezdődjék...*”.¹¹ A rendelet ezen túl előírta a rendes korú tankötelesek (6–12 évesek), valamint az ismétlő iskolások (13–15 évesek) beiskolázásának ellenőrzését, a mulasztókkal szembeni eljárást, valamint a róluk szóló – és egyéb gazdasági – kimutatások pontos fölterjesztését. Rendelkezett minden állami elemi iskola mellett gazdasági ismétlő iskola szervezéséről, és méltányosság gyakorlásáról a „szegény szülők gyermekei” tandíjának elengedésével kapcsolatban. Az utasítás tartalmi előírásokat is tartalmaz az állami iskolák működtetésére vonatkozólag, „*Kiváló súlyt helyezvén arra, hogy az állami elemi iskolák úgy az oktatás, valamint a hazafias és vallás erkölcsű nevelés terén követendő mintául szolgáljanak*”. Ennek érdekében figyelmezteti a tanfelügyelőket arra, hogy egy korábban kelt rendeletének szigorúan érvényt szerezve „*a növendékek istentiszteletekre való vezetésére*”-re és „*a hazafias iskolai ünnepélyek megtartására*” sor kerüljön.

A rendelkezés ugyan nem jeleníti meg plasztikusan (nem is ez a feladata) a korabeli iskolákat, de közvetve jelzi – és erről a lap apróbb tudósításai, irodalmias cikkei is lépten-nyomon tudósítanak – , hogy bizony az ország sok területén nagy nehézséggel lehetett minden évben újra indítani az iskolát, s bent tartani a nebulókat. A miniszteri jelentés összefoglaló adataiból jól kiszámolható (ha nem is teljesen korrekt módon) – ismét csak mai kifejezéssel: – a „*lemorzsolódási arány*” is az elemi iskolák osztályaiban (lásd a 9. táblázatot).

osztály	tanulók száma	arányuk (Az első osztályban járók = 100%)
1.	545 910	100,0
2.	404 299	74,1
3.	329 768	60,4
4.	255 116	46,7
5.	136 876	25,1
6.	83 228	15,2

9. táblázat. Az elemi mindennapi iskolába járó tanulók száma, osztályonként (értsd: évfolyamonként), 1900/1901 (Forrás: Jelentés, 1901. 47. o. Az arányokat a táblázat adataiból számoltuk.)

Ami „*az egységes nemzeti népoktatás vezérelveit*”-t illeti, a körrendeletnek a tanítói szakma elé állított feladatokat illetően legfontosabb intézkedése (és erről szól vagy erre utal a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamának több cikke is), amit aztán a gondnoksági utasítás nagyobb rendszerbe helyez, az iskolák (az állami elemi iskolák) „*beléletének*” irányításáról szóló passzus. Az új, az „*állami népoktatási tanintézetek gondnokságai számára*” készült utasítás¹² – az állami iskolák „*páratlan fej-*

lődésére” való hivatkozással – a korábbi szabályozással ellentétben voltaképpen kettéválasztja az iskolák külső anyagi és társadalmi („*a szülei ház, társadalom és iskola között*” lévő) ügyeinek intézését (melynek felügyeletét továbbra is a gondnokságokra bizza – bár azokat új alapon szervezi meg), valamint az iskolák „*beléletét*”, mai szóval: belső szakmai munkáját. Ez utóbbit, azaz „*az állami elemi iskola egész tanulmányi rendjét, beléletét, összes szellemi ügyeit a tanító – illetve igazgató-tanító, – intézi, a tanítóttestülettel egyetértőleg, a tanítók, igazgató-tanító és utolsó fokon a kir. tanfelügyelő teljes felelőssége mellett.*” Az utasítás – ahogyan a lapban az azt értelmező névtelen szerző fogalmaz: – az iskolák „*beléletének*” „*egész súlypontját a tanítók működésére, azok felelőségére helyezi...*”. A rendelkezés értelmében „*...a tanítót a modern nevelés-tudomány és módszertan elveinek figyelembe vételével és észszerű alkalmazása tekintetében... a tanterv, Utasítások és idevágó rendeletek megtartása mellett a tanításban, a módszerben és a nevelésben teljes szabadság illeti meg.*” (NL, 1901, 23, 2). Vagy ahogyan a miniszteri jelentés fogalmaz: a rendelet „*...eképpen az állami elemi népiskolai tanítót szakszerű ellenőrzés szempontjából kivonta a túlnyomóan laikus helyi felügyelő hatóság ellenőrzése alól, csakis a kötelességteljesítés ellenőrzését hagyva meg a gondnokságnak...*” (Jelentés, 1901, 19. o.).

A(z állami iskolai) tanító ez úton biztosított – ma úgy mondanánk: – szakmai önállóságát az előbb idézett 1900-as miniszteri körrendelet havi tanítói értekezletekkel és a tanítók kölcsönös iskolalátogatásaival kívánta megerősíteni és keretek közé terelni. Ahogyan Kosztka Mihály trencsényi királyi tanfelügyelő a miniszteri körrendelet végrehajtása érdekében kiadott (és a *Néptanítók Lapjában* megjelentetett) körirata apróbb részleteiben is bemutatja, ez a példászerűen kigondolt szakmai „önfejlesztő munka” a tanítók egymás osztályainak rendszeres látogatásán, az arról készített jegyzetek rendszeres, lehetőleg havonta megtartott tantestületi értekezleteken történő megtárgyalásán, ott meghozott szakmai döntéseken, azok későbbi végrehajtásán és ellenőrzésén alapulna (NL, 1901, 10, 6–7). Hogy a szabályozás „ideális” jellegét még inkább megértsük, érdemes újólág felidézni, hogy az az elemi iskolák alig egytizedét kitevő állami iskolákra vonatkozik csupán. Bár elképzelhető, hogy szellemisége szélesebb körbe kiszivárgott, hiszen a lap, ahol ilyen hosszasan taglalták, maga is eljutott – elvileg – minden iskolához, ám arról sem feledkezhetünk meg, hogy 1901-ben „*Az elemi népiskolák között 70,65% arányban 11 881 iskola volt egy tanítós, osztatlan iskola, – 4936, 29,35% arányban több tanítós.*” (Jelentés, 1901, 49. o.) és a tanítóttestületek működése csak ez utóbbiakban jöhetett egyáltalán számításba. Igaz, a rendelkezés és a miniszteri rendelet végrehajtását gyakorlatias útmutatóival megkönnyíteni kívánó trencsényi tanfelügyelői körrendelet „külsősök” részvételét is megengedte a tanítói értekezleteken: legfőképpen a helybeli állami kisedővoda vezetőjének, de „*a helybeli*

vagy a szomszéd helységbeli egyéb jellegű iskoláknál és óvodáknál működő pályatársak” számára is (NL, 1901, 10, 7).

Nem tudhatjuk, hogy a – megint csak mai kifejezéssel élve – „szakmai önfejlesztés”-nek ez a szép elgondolása mennyire vált az 1901-es évben működő magyar elemi iskolák vagy akárcsak az állami elemi iskolák számára mintává, vagy pláne azokban mindennapos gyakorlattá. Az bizonyos, hogy a hivatalos ismertetéseken túl a lapban nem gerjesztett vitát, nem inspirált igazán hozzászólásokat, nem vált visszatérő témává. Talán csak Zoványi Lajos sz-krasznai illetőségű szerző cikkét lehet itt megemlíteni, aki így lelkendezett az Utasítás kapcsán: „Szabad immár – egyelőre az állami – iskola, szabad benne a módszer, szabad a gondolkodás, a szellem.” (NL, 1901, 34, 1).

Talán több reflexió kísérte a lapban az állami tanítóság materiálisabb körülményeivel (ma úgy mondanánk: alkalmazásával és bérezésével) kapcsolatos szabályozást. Mint a miniszter éves jelentésében jelezte, az állami tanítósággal kapcsolatos szabályozás után intézkedni fog a községi iskolaszék utasításainak átdolgozása iránt is, amelynek elkészült tervezete szabályozta a tanító-választás eljárását is (korábban ez nem volt szabályozva). A tervezet, közvetett módon, megint csak rávilágíthat az „ideális”-sal szemben a tanítók megválasztásának, azaz alkalmazásának korabeli „valóságára”. Ahogyan a miniszter fogalmaz: „Szükségesnek mutatkozott a községi iskolai tanítóválasztási eljárást akképp szabályozni, hogy a tanítóválasztási eljárásban biztosítékok legyenek arra nézve, hogy az iskolaszék a pályázók képességi fokát is mindenkor köteles legyen mérlegelni, végül, hogy a választás szabadságának lehető biztosítékai megteremtsenek.” Feltehető tehát, hogy e szempontok a tanítók alkalmazásának mindennapos gyakorlatában az elvártnál kevésbé érvényesültek. Aminthogy árulkodó a tervezet azon szándéka is, hogy szabályozza az iskolaszék teendőit „a tanítói illetmények kiszolgáltatásának ellenőrzése” területén (Jelentés, 1901, 19. o.). Az állami tanító fizetése, mint erre a lap több cikke és szerzője utal is, biztonságos jellegénél, rendszerességénél fogva vonzó volt a fizetésüket többféle forrásból és többféle formában (készpénz, termények, föld stb.), de meglehetősen esetlegességgel megkapó, nem állami alkalmazott többség számára (lásd pl. NL, 1901, 39, 4).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy 1901-ben, az új évszázad kezdetén, valószínűleg az állami iskolák szabályozásában megjelenő vagy éppen a tanítóság „élite-gárdájá”-nak tartott egyesületük által felkarolt szakmai kezdeményezésekben megtestesített eszmék, „vezérelvek” jelentették a korabeli tanítóság szakmai és életfeltételeinek az egyik, az „ideális”-hoz közeli végpontját, míg a szabályozások mögül felsejlő anomáliák (az elkezdhetetlen iskolaév, a tanító szakértelmének figyelmen kívül hagyása a tanítóválasztásokon, a tanítói fizetések és illetmények ki nem szolgáltatása, a gyermek fejlődését figyelmen kívül hagyó

tanítói működés, az iskola szakmai munkája iránt kevésbé érdeklődő „laikus” beavatkozások mindennapos gyakorlata, az egymással szakmai kérdéseket meg nem tárgyaló tantestületek vagy éppen a kartársi segítségtől megfosztott, a szakmai fejlődéstől elzárt magányos tanítói lét) pedig a másik végpontot. A tanítóság huszonhat-huszonkilencezres tábora pedig e széles skála különböző pontjain élte dolgos mindennapjait.

JEGYZET

1 A korabeli statisztikai adatok korszerű eszközökkel történő feldolgozásának nyilvánvaló, bár sajnos még nem elég széles körben alkalmazott ötletéért *Nagy Péter Tibornak* tartozom köszönettel.

2 Az 1897. évi XXXV. t. cz. 8. §.

3 A statisztikai régiók a következő vármegyéket tartalmazták: *Duna bal partja*: Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom. *Duna jobb partja*: Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala. *Duna-Tisza köze*: Bács-Bodrog, Csongrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Budapest székesfőváros. *Tisza jobb partja*: Abauj-Torna, Bereg, Borsod, Gömör- és Kis-Hont, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén. *Tisza bal partja*: Békés, Bihar, Hajdú, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ugocsa. *Tisza-Maros szőge*: Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál. *Királyhágón túl*: Alsó-fehér, Beszt-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Udvarhely.

4 Ha szigorúan csak az elemi iskolai tanítókat vesszük, a népszámlálási adatokhoz (1900) képest a miniszteri adatok (1901) 371 fős növekedést jeleznek, ám a jelentés maga csak 341 fős gyarapodásról számol be. A tanítói munkaerő-mozgásokat feltételezve az eltérések elfogadhatóak. Az elemzésben a továbbiakban a népszámlálási adatok a *külső* (a közoktatási rendszeren kívül eső) társadalmi összefüggések jelzésére alkalmasabbnak tűnnek, a jelentés adatai viszont a *belső* (a rendszeren belüli) összefüggések feltárására alkalmasabbak. A csekély különbség miatt a tendenciák, arányok, mozgások jelzésében bizonyára nem lesz zavaró a két forrás egyenértékű kezelése.

5 A képeslapok *Saad József* készülő, az elmúlt századelő vidéki Magyarországot bemutató művelődéstörténeti CD-ROM-jából származnak.

6 E témában elsődleges forrásként érdemes lenne feldolgozni a *Népnevelők Budapesti Egyesületének* hivatalos lapját, a *Népnevelők Lapját*. Jelen kutatásunkban ezt a forrást csak érintőlegesen tudtuk kezelni.

7 Ezt a két jelzőt a korabeli szerzők is ilyen értelemben véve egyenértékűnek tartják, lásd például *Huzják Lukács* hozzászólását a tanítóképzésről folyó vitáról (magáról a vitáról lásd könyvünk egy későbbi írását) a *Néptanítók Lapja* 1901. évf. 48. sz. 4–5. o.

8 Nem tekinthető talán véletlennek, hogy az 1867-es párizsi világtkiállításon a Nemzetek parkjában, ahol a különböző nemzetek egy-egy emblematisz intézménnyel jelentek meg (a hollandok például szélmalommal, a kínaiak teaházzal), az amerikaiak iskola-épületet állítottak ki. Korántsem azért persze, mintha ott lett volna a „legfejlettebb” az iskolaügy, hanem mert demonstrálni kívánták, hogy már nem csak a „mintaadó” európai országokban, de náluk is kiépülőben van a nemzeti standardoknak megfelelő iskolarendszer. (Az amerikai oktatási rendszer kiépüléséről, és abban arról, hogy az egységesítés mintájául alapvetően a német iskola szolgált, lásd például *Tyack, 1974*).

9 Lásd például *Kőszeghy István* hozzászólását a tanítóképzésről folyó vitához a lap 43. számában, vagy *Szombathy László* írását az egyesületi étellel kapcsolatban a lap 30. számában.

10 Az 1893. XXVI. t. cz.

11 A körrendelet szövegét lásd a NL, 1900. 37. sz. 9–10.o.

12 A miniszter 1901. évi 32055 sz. rendelete, részletes ismertetését lásd a NL, 1901. 23. sz. 1–5. o. Az utasítás 1901 szeptemberében lépett érvénybe.

MELLÉKLET

régió	átlagos arány (%)	szórás	megyék száma
Duna bal partja	92	4,5	11
Duna jobb partja	95	3,1	11
Duna-Tisza köze	91	7,2	5
Tisza jobb partja	87	6,4	8
Tisza bal partja	74	13,0	8
Tisza-Maros szöge	84	9,7	5
Királyhágón túl	78	11,7	15
Magyarország	85	11,1	63

1. táblázat. Az elemi iskolába járók a tankötelesek arányában, 1900.

(Forrás: Népszámlálás, 1900c)

régió	átlagos arány (%)	szórás	megyék száma
Duna bal partja	68	7,7	11
Duna jobb partja	77	6,0	11
Duna-Tisza köze	68	4,3	5
Tisza jobb partja	58	13,0	8
Tisza bal partja	49	20,0	8
Tisza-Maros szöge	52	11,2	5
Királyhágón túl	44	16,0	15
Magyarország	–	–	63

2. táblázat. A 6 évesnél idősebb népességből olvasni tudók aránya, 1900.

(Forrás: Népszámlálás, 1900c)

megye	1	2	3	4	5	6	7
Árva	82			11			8
Bars	81			3	12		5
Esztergom	86			1	9		5
Hont	63			28	7		2
Liptó	56			36			8
Nógrád	66	1		27	2		5
Nyitra	74			10	2		14
Pozsony	80			8	3		10
Trencsén	82			8			10
Turócz	38			52			10
Zólyom	60	1		36			3
Baranya	71		5	5	17		2
Fejér	66		1	4	23		6
Győr	73			15	8		4
Komárom	62			3	28		7
Moson	86			11			3
Somogy	68			6	20		7
Sopron	82			13			5
Tolna	83		1	19	16		11
Vás	72			21	3		4
Veszprém	60	1		13	19		7
Zala	88	1		3	4		5
Bács-Bodrog	58	2	21	10	4		6
Csongrád	78	2	1	2	15		3
Heves	89	1			5		5
J-N-Szolnok	56	1		1	35		7
Pest-P-S-Kiskun	64	1	1	8	22		6
Abauj-Torna	54	8		3	31		5
Bereg	24	45		1	26		4
Borsod	48	5		3	33		11
Gömör és K-Hont	32	2		41	23		2
Sáros	54	28		9	1		8
Szepes	61	6		29			4
Ung	28	53			15		3
Zemplén	32	34		2	22		10
Békés	26	1	2	36	28	1	7
Bihar	12	11	31		42		5
Hajdú	13	8		1	72		8
Máramaros	28	56		2	7		7
Szabolcs	27	16		8	38		12
Szatmár	22	35		1	35		8
Szilágys	13	48	3	1	32		3
Ugocsa	18	51		1	16	1	13
Arad	33	3	52	4	6		2
Csanád	51	3	9	13	19		5
Krassó-Szörény	26	6	64	1	3		1

3. táblázat. A tanítók vallásfelekezet szerinti megoszlása vármegyék szerint, 1900 (%).

1 – római katolikus, 2 – görög katolikus, 3 – görög keleti, 4 – ágostai hitv. ev.,
5 – evang. református, 6 – unitárius, 7 – izraelita (Forrás: Népszámlálás, 1900b adatai
alapján számolva) *folytatás a 32. oldalon* →

megye	1	2	3	4	5	6	7
Temes	46	3	46	3	2		
Torontál	52	2	39	4	2		2
Alsó-Fehér	16	30	28	5	19	1	2
Beszt.-Naszód	7	45	8	29	6	1	4
Brassó	10	20	10	54	4	1	
Csik	89	9					2
Fogaras	6	34	49	6	4		2
Háromszék	34	1	9	1	49	6	
Hunyad	22	12	53	3	10		1
Kis-Küküllő	12	26	9	25	21	6	2
Kolozs	8	43	10	5	29	3	3
Maros-Torda	15	19	7	4	48	6	
Nagy-Küküllő	6	8	22	53	8	3	
Szeben	8	6	47	35	3		1
Szolnok-Doboka	9	52	10	1	19	2	8
Torda-Aranyos	9	52	10	1	19	2	8
Udvarhely	33		2	3	32	29	

3. táblázat. *(folytatás a 31. oldalról)* A tanítók vallásfelekezet szerinti megoszlása, vármegyék szerint, 1900 (%). 1 – római katolikus, 2 – görög katolikus, 3 – görög keleti, 4 – ágostai hitv. ev., 5 – evang. református, 6 – unitárius, 7 – izraelita
(Forrás: Népszámlálás, 1900b adatai alapján számolva)

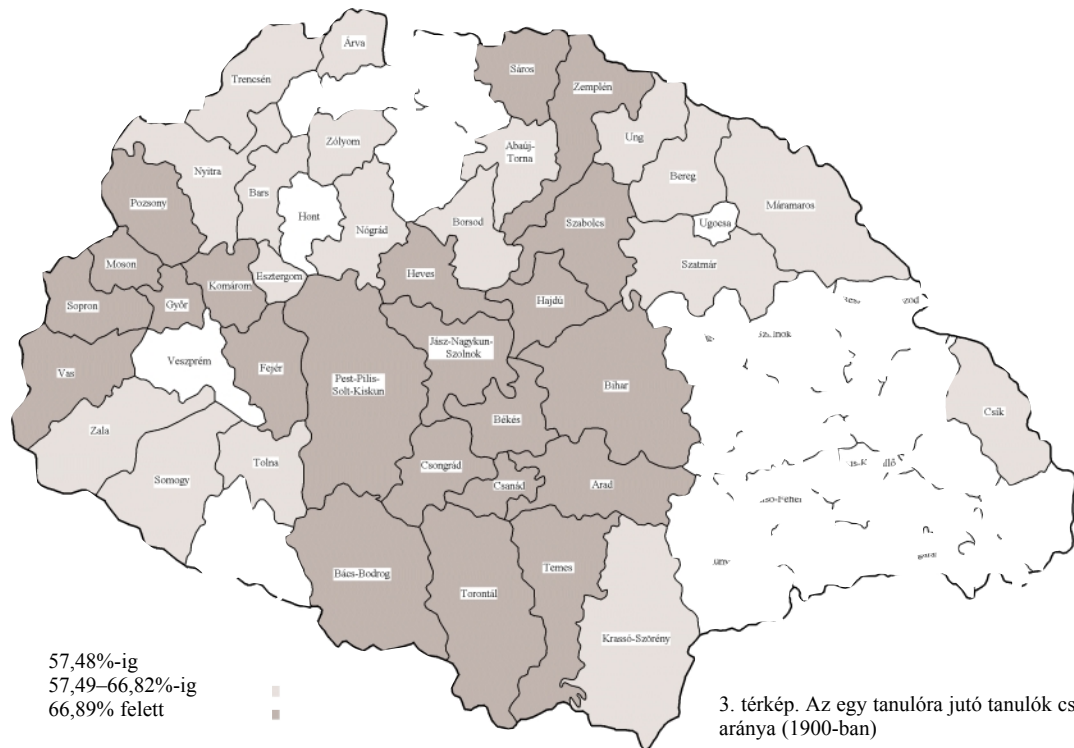

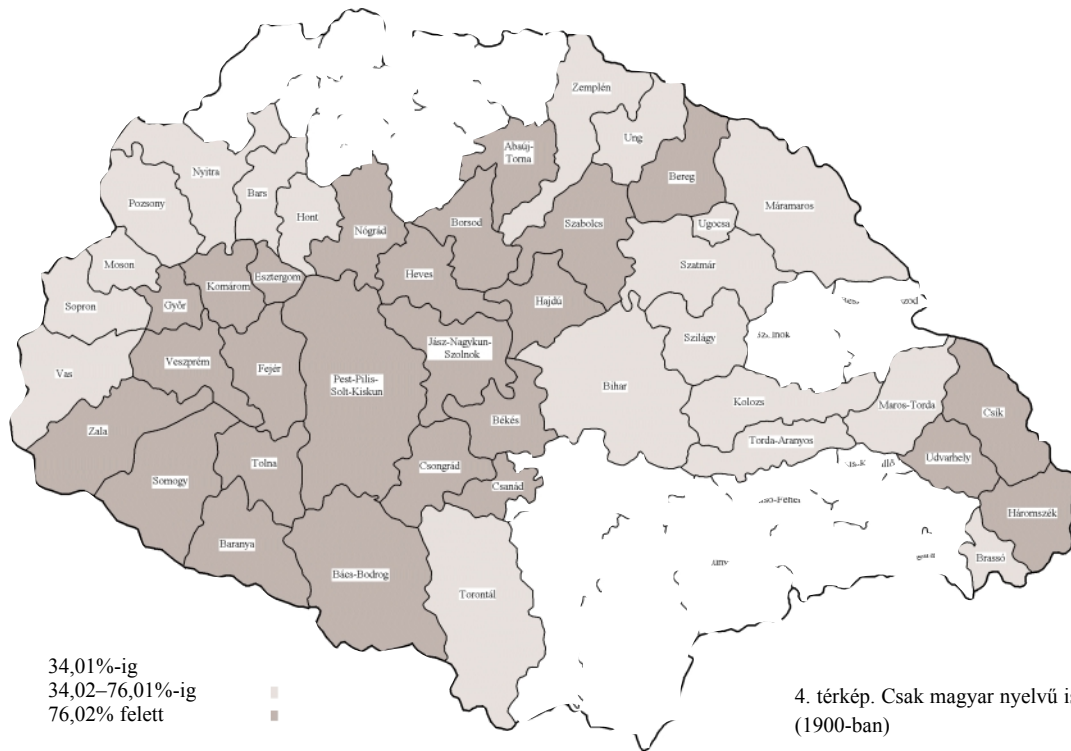

47%-ig
47,1–67,4%-ig
67,4% felett

2. térkép. Az olvasni tudó népesség csoportosított aránya (1900-ban)

SZABOLCS ÉVA

„...TANÍTÓI ÁLLOMÁSRA PÁLYÁZAT HIRDETTETIK...”

A NÉPTANÍTÓK LAPJA 1901. ÉVFOLYAMÁBAN
JANUÁR–MÁRCIUSBAN MEGJELENT ÁLLÁSHIRDETÉSEK
ELEMZÉSE

KUTATÁSMÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉS

Az 1868-ban alapított *Néptanítók Lapja* változatlanul a VKM hivatalos fórumaként jutott el a tanítókhöz. 1901-ben is olyan szakmai, érdekvédelmi, információs forrásnak tekinthető, amelynek fontos szerepe van a néptanítói pálya szakmai színvonalának emelésében, professzionalizálásában.

Az újság rendszeresen közöl különböző tanítói, óvónői álláshirdetéseket. Sok szempontból a korszak lenyomatainak tekinthetők ezek. Rendszeres neveléstörténeti feldolgozásokra eddig még nem került sor. A tanítói (óvónői) álláshirdetések forrásként való, újdonságértékű felhasználását két szempont miatt tartjuk fontosnak.

1. Az álláshirdetés a néptanítói pálya jövedelmi viszonyairól, ezáltal áttételesen az életkörülményekről tájékoztat. Ugyancsak informál a népiskolák fenntartói köréről, a férfi-nő tanítói arányról, a nyelvtudásról, a vallási hovatartozásról, a tanítóság feladatairól. Egy egész évfolyam nagyszámú (kb. 1300) álláshirdetésének elemzése alapján összevetés tehető a korabeli vonatkozó statisztikai adatokkal, és így a néptanítói pálya állapotáról, a megmutatkozó tendenciákról újabb forrás alapján lehet tájékozódni. Felszínre kerülhetnek olyan összefüggések is, amelyek csak ebből a forrástípusból következnek.

2. Az álláshirdetések elemzése arra is lehetőséget ad, hogy bepillantunk a korabeli tanítói pálya mögöttes világába, észrevegyük az egyediségben rejlő történeti érdekességeket, mikrovilágot, az álláshirdetések szövege által közvetített finom jelentésbeli árnyalatokat, a korszak népiskolai világának azokat az apró mozzanatait, amelyek sokat tehetnek hozzá a korabeli tanítóságról kialakult képünkhöz.

Az álláshirdetés mint forrás hallatlanul gazdag információkban. Az álláshirdetésekből rejlő információk kezeléséhez kódlapot készítettünk, amelyen minden lényeges információegységet megpróbáltunk rögzíteni. Az 1. mellékletben található kódlapról (amely többször átalakított, próbakódolást követően véglegesített változat) leolvashatóak az álláshirdetésekből nyert információk. Mivel a hirdetésekben meglévő visszatérő, szinte kötelezően jelenlévő elemek ellenére sem lehet a hirdetések

állandósult formai és tartalmi sajátosságait egyértelműen meghatározni, a hirdetésszövegek nehezen szoríthatók a szisztematikus kategorizálás keretei közé. A kódlap elkészítésével arra törekedtünk, hogy ez a rendszerezettségre törekvés statisztikai elemzésekhez használható adatokat eredményezzen, de teret engedtünk olyan szöveges részek rögzítésének is, amelyek ellenálltak a kategorizálásnak. Így az elemzés kétirányú lehet: a nagyszámú adatból nyerhető összefüggések kimutatása, megjelölése, elemzése mellett a kódolásnak ellenálló szövegelemek felfejtése is fontos része lett a történeti forráselemző munkának.

Az álláshirdetések forrásként való feldolgozásakor tehát a következő tényezőket tartottuk szem előtt:

1. Sokaságukban és egyediségükben is forrásértékűeknek tekintjük az álláshirdetéseket. A hirdetésben szereplő konkrét adatok (pl. helységnev, jövedelmekre vonatkozó számadatok, iskolaszéki megbízottak nevei stb.) önmagukban is kiindulópontjai lehetnek a tanítói világ, életforma feltárásának, de a hirdetések összességében rejlő információk is felmutatnak egy neveléstörténetileg értékes dimenziót ebből a világból.

2. Ha valamiről nem esik szó a hirdetésben (pl. nem részletezik a tanító leendő feladatait), az nem jelenti azt, hogy az nem része a meghirdetett állásnak. A szüksézszerűség oka lehet a hirdetési szöveg költségeivel való takarékoskodás, de gondolhatunk arra is, hogy olyan, a korban egyértelműnek számító információt hiányolunk, amelyet nem volt szükséges külön megemlíteni (pl. ha kántortanítói állást hirdetnek, akkor valószínűleg a kantorizálás a tanító feladatai közé fog tartozni). Elemzési szempont tehát az információ megléte és hiánya is. A kontextus ismerete elengedhetetlen ebből a szempontból.

3. Jól ismert az a tény, hogy a hirdetésben leírt dolgok, tények mögött álló valóságtartalom sokféle lehet. Előfordulhatnak eufemizmusok ugyanúgy, mint napjaink hirdetéseiben. A hirdetések sajátos nyelvezérére rá kell éreznünk. Ezek felfejtéséhez hozzá kell nyúlnunk más forrásokhoz, tájékozódni kell a korszakban érvényes szakmai szóhasználatról. Utánjárást igényel a pénznemekről, mértékekről, a jogszabályokról, azok háttéréről (pl. államsegély, korpótlék) való tájékozódás. Ismétcsak a hirdetés korabeli környezetének ismeretére kell utalnunk.

A kutatás első fázisában a *Néptanítók Lapja* 1901. január-márciusi számaiban fellelt, a népoktatási intézményekre vonatkozó álláshirdetéseket dolgoztuk fel. A tanítói „ajánlkozásokat” nem vontuk be a kutatásba. A többször megjelentetett, azonos szövegű hirdetéseket csak egyszer vettük figyelembe. Így 252 álláshirdetéssel dolgoztunk. Ez a hirdetésszám még csak korlátozottan alkalmas statisztikai elemzésre, statisztikai összefüggések következetes kimutatására, így csak bizonyos tendenciák nyomába tudunk eredni.¹ A hirdetésekre minden esetben az általunk adott sorszámmal hivatkozunk. Ebből beazonosítható minden, a hirdetés elemzéséhez fontos adat, szövegrész.

A HIRDETÉSEK TERÜLETI MEGOSZLÁSA²

Ahogy a 3. mellékletből látható, a hirdetések nagy szórást mutatnak a területi megoszlás szempontjából. 5 hirdetés esetében nem volt megállapítható, melyik vármegyéhez tartozik az említett település. 22 vármegyéből egyáltalán nem közölt néptanítói álláshirdetést az újság.³ Nem tudjuk megmondani, e számok mennyire jelzésértékűek az adott vármegye népoktatási állapotára vonatkozóan, érdemes azonban a kiugróan magas vagy alacsony számok mögé nézni. A kvantitatív adatsor mélyebb elemzések kiindulópontjául szolgálhat.

A vizsgált időszakban a legtöbb álláshirdetés (25) Árva vármegye népoktatási intézményeibe keresett tanerőt. Árva megye népoktatásügye ekkor átlagosnak tekinthető. *Wlassics* miniszter Magyarország közoktatásügyéről szóló beszámolója nem említi sem a legjobban iskolázott, sem az iskolázatlan szempontjából legelmaradottabb vármegyék között.⁴ A megyében 1901-ben 10 936 6–12 éves tankötelest tartottak nyilván, akik közül 9 713 járt elemi iskolába.⁵ Ez kb. 88%-os iskolázottsági aránynak felel meg. Ez az adat a legrosszabb Máramaros megyében (42%) és 90% fölötti több dunántúli megyében⁶, amelyekhez képest tehát az Árva megyei adat átlagosnak mondható.

Érdekes adalékot olvashatunk a *Népnevelő* című katolikus lap 1901. március 24-i számában: „*Szmrecsányi Pál szepesi püspök az árvamegyei Lokcza község szegény és elemi csapásokkal sújtott római katolikus hitközségének iskolaépítési költségei fedezéséhez 800 koronát adományozott és ezáltal örömet és nagyfoku szeretetet ébresztett föl hiveiben maga iránt.*” Lokcza község a *Néptanítók Lapja* álláshirdetése között is szerepel: a január 24-i számban másodtanítói állást hirdet *Vojticsek József* tótul tudó tanítók, tanítónők vagy óvónők részére. Valószínűsíthető, hogy ugyanarról az iskoláról van szó.

Az Árva vármegyei álláshirdetések viszonylag magas száma abból adódik, hogy a január 31-i lapszámban 12 Árva megyei település (Pekelnik, Brezovicza, Zabido, Szárnya, Harkabuz, Lieszek, Vitanova, Felsőlipnicza, Alsólipnicza, Felsőzubricza, Alsózubricza és Stepano) 17 nép- és kántortanítói állásaira jelent meg hasonló szövegezésű, meglehetősen szűkszavúan fogalmazott pályázati felhívás. Valamennyi pályázat római katolikus, tótul tanítani képes jelöltet keres. A megyében ekkor létező 104 elemi iskola közül 76 volt római katolikus fenntartású.⁷ Vélhetően ezek közé tartoztak a hirdetésekben megjelent elemi iskolák is, mert a hirdetéseket nevével jegyző *Pironcsák István* katolikus pap volt Trsztenán. Az ekkor 60 éves *Pironcsák* 1874 óta volt iskolai felügyelő az árvaváraljai kerületben, 1891 óta szentszéki ülnök⁸, imádságos könyvet publikált, tehát tekintélyes személyiségnek számított. Érdekes kitétele volt a meghirdetett állásoknak, hogy „*pályázhatnak 96/97-ben képesített óvónők is.*”

A hirdetések megoszlásából látszik, hogy elsősorban néhány dunántúli megyéből hirdettek több állást (Baranya 15, Somogy 16, Tolna 13, Zala 12), de szembetűnő Pest-Pilis-Solt 16, Nógrád 11 és Torontál 10 álláshirdetéssel is.

Az iskolalátogatási arányt tekintve legelmaradottabb Máramaros megyében az 1900/1901. évi tanévben 53 településen 63 állami népiskola működött 112 tanítóval.⁹ Ez a megye 3 álláshirdetéssel képviselteti magát a vizsgált időszakban. Ezek közül az egyik „*a viski állami elemi iskolánál évi nyolczszáz (800) korona fizetésből és szabad lakásból álló illetményekkel javadalmazott rendes tanítói állomás*” (112. sz.). Ez valószínűleg egyike azoknak a frissen alapított állami elemi iskolákba szóló tanítói állásoknak, amelyekről a *Néptanítók Lapja* is megemlékezik, *Új állami népiskolák Máramaros megyében* című írásában:

	lakosság anyanyelve	iskola neve	tanítói állomások	biztosítva van-e az elhelyezés	nyitás
Alsó-Vissió	vegyes	vegyes	2	nem	1899/1900
Huszt	"	"	1	igen	"
Trebusa	"	"	2	"	"
Karácsonyfalva	"	2	2	"	"
Taraczköz	"	"	1	"	"
Kövesliget	"	"	2	"	"
Mihálka	"	"	1	"	"
Talaborfalva	"	"	2	"	"
Irholcz	"	"	2	"	"
Visk	"	fiú	2	"	"
Visk	"	leány	2	"	"
Iza	"	vegyes	2	"	"
Alsó-Kalosa	"	"	1	"	"
Felső-Róna	"	"	2	"	"

1. táblázat. (Forrás: Néptanítók Lapja, 1901. január 25. 4. sz. 4. l.)

Az idézett álláshirdetés szövege nem utal arra, hogy fiú- vagy leányiskolába keresnek-e állami tanítót. Visk¹⁰ település egyébként még egyszer megjelenik egy hirdetésben: a református leányelemibe keresnek tanítót (249. sz.).

A harmadik Máramaros megyéhez kötődő hirdetés Técső református iskolájába orgonista-tanítót keres (188. sz.). Ez utóbbi valószínűleg osztatlan iskola, legalábbis a felső osztályokat tekintve, mert a tanító feladata „*három felső fiúosztály tanítása*”.

Karancskeszi (Nógrádm.) anyaegyház kántor-tanítói állomására február 28-ára pályázat hirdettetik. Jövedelme: föld-, rét-, tűzifa-, párbér-, stóla- és tandíjból, hivatalos fölszámítás szerint, 1215 korona. Káposztássy Imre, plebános. (182—I—1)

Pa-felső-varsányi uradalmi elemi iskolában okleveles tanítónői állás betöltésére 1901. évi márczius hó 3-ikára pályázat hirdettetik. Javadalmazása: évi készpénzfizetés 400 korona és teljes ellátás. A megválasztott köteles állását haladéktalanul elfogadni. A róm. kath. vallásuak előnyben részesülnek. A kellően fölszerelt folyamodványok legkésőbb 1901. évi márczius 3-ig a nagyságos Gorove László úr földbirtokoshoz Pa-Felső-Varsány (u. p. Rákóczy, Jász-Nagykun-Szolnokmegye) küldendők.

(192—II—1)

Álláshirdetések a Néptanítók Lapja 1901-es évfolyamából

A TANÍTÓ NEME

A már többször idézett *Wlassics*-féle beszámoló szerint 1901-ben a néptanítók 78%-a férfi, 21%-a nő volt.¹¹ A vizsgált álláshirdetések megerősítik ezt megoszlást (vö. 5. melléklet). Kifejezetten férfitanítót keresnek a hirdetések többségében (61,1%), és ha ezekhez hozzászámítjuk azokat a hirdetések, amelyekben *elsősorban* férfi jelentkezőket várnak (15,1%), akkor 76%-os arányban jelennek meg a férfitanítók.

Az arány a városokban valószínűleg kiegyenlítettebb volt, ahogy pl. egy soproni adatból kiderül: 1901-ben Sopron szabad királyi városban 72 elemi iskolai tanteremben 38 férfi és 34 nő tanított.¹²

Az *elsősorban férfi* jelöltek váró hirdetések szövegezése többféleképpen érzékelteti, hogy a nőtanító ekkor még nem mindenhol kívánatos, esetleg szükségmegoldás abban az esetben, ha nincs férfi jelentkező. A szeghegyi evangélikus elemi iskola „*tanítót, esetleg tanítónőt keres*” (50. sz.). Oszlány nagyközségbe római katolikus tanítót keresnek, „*pályázhatnak tanítónők és óvónők is*” (14. sz.). Ez utóbbi megfogalmazás azt is magában foglalja, hogy a tanítói pálya szakmai követelményeit egy más korosztályhoz képesített egyén, más (természetesen hasonló), alacsonyabb szakmai képzettséget jelentő tudáskészlettel is képes látni.

Kifejezetten tanítónőt keresnek a pusztafelsővarsányi uradalmi elemi iskolába (180. sz.).

A hirdetések mindössze 6,3%-ában nem szempont a jelölt neme. Simontornyára keresnek római katolikus tanítót. Ha férfi, „*köteles...a kántorságban segédkezni, ha nő, a nagyobb leánygyermekeket heti két órában kézimunkára oktatni*” (215. sz.). A nemes-tördemiczi római katolikus iskola egyik tanítói állására pályázatot hirdettek, „*Csak okleveles róm. kath. férfi-vagy nőtanító pályázhat.*” (190. sz.).

Érdekes felfigyelni arra, hogy az álláshirdetések közel 10%-a nem tér ki a jelölt nemére. Itt vélelmezhetjük, hogy a férfi tanítót magától értetődő jelenségnek tartják. Talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy a tanítói pálya elnöiesedésének folyamata az álláshirdetések évtizedeken átívelő nyomon követésével, elemzésével is tetten érhető.

Az elemzett hirdetések nem nyújtanak eligazítást arra nézve sem, hogy fiú- és leányosztályok tanítását megfelelő nembeli pedagógus végezte-e. Az osztatlan falusi népiskolákban ez nem is volt lehetséges. Városokban, ahol lehetőség nyílt külön lány-, illetve fiúosztályok indítására, megjelenik a hirdetésekben az azonos nemű pedagógus iránti igény, pl. „*Az ungvári róm. kath. fiúiskolánál megüresedett tanítói állomásra pályázat hirdetetik.*” (208. sz.).

A TANÍTÓ VALLÁSA

A vizsgált 252 hirdetés közül 217-ben (86,1%) jelölik meg a kívánt vallást. Ez utóbbiak közül 81%-ban feltétlenül követelmény a kívánt felekezethez való tartozás, a többi esetben előnyt jelent a pályázatnál. Nemcsak az egyházi fenntartású iskolákban találkozunk ezzel a követelménnyel, hanem az elvileg felekezetiileg semleges községi elemi népiskolák egy részénél is. A Temes megyei Knéz községi iskola tanítói állására pl. római katolikus jelöltet keresnek (82. sz.). Állami elemi iskolai tanítói állás betöltésénél is szempont lehet a vallási hovatartozás. A békéscsabai-erzsébethelyi állami elemi iskolához meghirdetett tanítói állás így fogalmaz: „*Az ezen állomás elnyerését óhajtó okleveles tanítók, képesítő oklevéllel, képesítő bizonyítvánnyal, eddigi szolgálataikat, vallásukat, nyelvismereteiket, esetleges különös képességeiket igazoló iratokkal fõlszerelt kérvényeiket*” nyújtsák be az illetékesekhez (23. sz.). Hasonló szövegezéssel, a vallási hovatartozást is tanúsító irat szükségességével találkozunk pl. a viski állami elemi iskolához meghirdetett tanítói állás hirdetésében (112. sz.).

Azokban a hirdetésekben, amelyekben szó esik a jelölt vallásáról, a következő felekezeti megoszlás mutatható ki:

római katolikus	173	80,5%
református	20	9,3%
evangélikus	19	8,8%
izraelita	1	0,5%
görögkeleti	1	0,5%
egyéb	1	0,5%

Ez eltér az országos arányoktól annyiban, hogy a legnépesebb vallási csoportok és a belőlük kikerülő tanítók aránya nem egyenes arányú a vizsgált hirdetésekben. A római katolikusok mellett a görög katolikus népesség volt a legnagyobb arányú, a reformátusok pedig az evangélikusoknál jóval nagyobb lélekszámú felekezetet alkottak.¹³ Az evangélikus tanítók aránya a hirdetésekben történelmi helyzetükből adódó, és iskolatörténeti kutatásokban többször kimutatott¹⁴ túliskolázásukkal is magyarázható. Ebből a szempontból érdekes, hogy a vizsgált álláshirdetések közül az egyik legkiterjedtebb szakmai-felekezeti munkát kívánó tanítói állást egy evangélikus, németajkú hitközség hirdette meg, „*árvaházi, hitoktatói és kántortanítói állomásra*”. Az állást elnyerőnek kötelessége lett „*a 6-osztályú városi népiskolába járó evang. németajkú gyermekeket heti 8 órában vallásban és két órában éneklésben oktatni, a németajkú egyházban a kántori teendőket végezni, temetési és egyházi énekkart vezetni, a Kothmán-féle árvaházban lakó (6–7) fiúnak naponta egy privátórát adni és erkölcsi magaviseletük fölött örködni*” (178. sz.).

A TANÍTÓ FELADATAI

„*Kántor, dalárdavezető, anyakönyvvezető helyettes, postamester, iskolaszéki-gondnoksági jegyző, ipariskolai tanító, gazdasági ismétlőiskolai tanító, faiskola felügyelő, földmívelő, kertész, méhészt, háziipar-terjesztő, kosárfonó, állattenyésztő, állatvédő, tejjgazdasági vezető, könyvtárkezelő, humánus egyesületek létrehozója és életben tartója, rovar-növény piócagyűjtő, selyemtenyésztő, tűzoltó, mentő, bankoknál pénztárnok, könyvvezető, a gyermekek testi és lelki egészsége fölött örköző, ellenőrzője a tankötelesek korcsmába járásának, a kivándorlás megakadályozója, a szocializmus meggátolója, téli esti tanfolyam rendezője, felnőttek tanítója, mulatságok rendezője stb... Mindent kívának a tanítótól, de érte fizetést, jutalmat ne várjon, sőt még az elismerés, hála is fehér holló. Mert fizetést a fent felsorolt mellékfoglalkozások közül bizony alig 6 dologért kap...*”¹⁵ Az iróniát nem nélkülöző, de alapvetően panaszos idézet jól mutatja a korabeli néptanító helyze-

tét. Az álláshirdetések természetesen nem térnek ki arra, hogy milyen „társadalmi munkát” várnak el a tanítótól, de megjelölnek nem szakmába vágó feladatokat is, pl. a sümegi római katolikus kántortanítói állás esetében „*megbízást kaphat faiskola kezelésére, melyből jövedelem származik*” (51. sz.). A következő táblázat mutatja, hogy a feldolgozott álláshirdetésekből milyen tanítói és egyéb feladatokat vártak el az iskolafenntartók.

a feladat jellege	n	%
osztálytanítói	60	23,8
kántori teendők végzése	56	22,2
ismétlősök tanítása	43	17,1
összevont osztályok tanítása	39	15,5
megnevezett tantárgyak (pl. kézimunka) tanítása	8	3,2
egyéb feladat	7	2,8
orgonálás	6	2,4
hittan tanítása	5	2,0
gyermek kísérése	4	1,6
előmádkozás	3	1,2
harangozó teendők	2	0,8
gazdaságban felügyelet, segédkezés	2	0,8
énekkar vezetése	1	0,4
korrepetálás	1	0,4

2. táblázat. A tanítói feladatok jellege az álláshirdetések alapján

Nem ritka több feladat együttes megnevezése sem, pl. egy Borsod megyei településre református orgonista-tanítót keresnek: „*6 osztályú vegyes iskolát vezet, templomi, temetési kántorszolgálatot végez, lelkeszt akadályoztatása esetén helyettesíti*” (151. sz.). A felekezeti fenntartású iskolák nemcsak a kántortanítói állás teendői között írhatják elő a vallásgyakorláshoz kapcsolódó teendőket, pl. Felső-Segesden a római katolikus iskolához osztálytanítót keresnek, „*kántorságban segédkezni tudók előnyben részesülnek*” (55. sz.).

Az álláshirdetésekből az derül ki, hogy a megnevezett feladatok vagy részei a tanítói-kántortanítói tevékenységnek és így a feltüntetett éves fizetéssel mindegyik feladatot javadalmazták (pl. a nagyteveli római katolikus népiskolánál meghirdetett tanítói állást elnyerő személy feladatai közé tartozik a „*kántorságban való segédkezés*” (221. sz.), vagy ha külön neveznek meg feladatot, az érte járó fizetséget is külön tüntetik fel (pl. az erdőbényei római katolikus kántortanítóságra pályázó „*gazdasági ismétlő-iskoláért egyelőre 25 koronát*” kap (189. sz.). Természetesen ez a korrekt eljárás a gyakorlatban nem biztos, hogy így működött.

A tanítói feladatok számbevételekor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a nem szakmai feladatokért kapott fizetség hozzájárult a ta-

nítók megélhetéséhez. Épp ezért kaphattak helyet a tanítóképzésben gyakorlati, gazdasági ismeretek is, amelyek szükségességéről állandó szakmai vita folyt. Egy 1890-ben született írás jól példázza ezt a problémát: „Értsen a tanító a földműveléshez, kertészethez, fatenyésztéshez, gyümölcsészethez, méhészethez, szőlőszethez, selyemhernyótenyésztéshez, állattenyésztéshez, állatgyógyításhoz. A leendő tanító értelmes ember; nem kell neki sok olvasás, sok gyakorlat, hogy a kívánt gazdasági ismeretek és ügyességek birtokába jusson. Csak a jó alapot kell megvetni a tanítóképző intézetben!

Első sorban a tanító anyagi jóléte kívánja, hogy a gazdálkodáshoz is értsen. A tanítónövendékek legnagyobb része faluhelyre kerülvén, ha nem ért a gazdálkodáshoz, nem tud megélni; baj reá nézve az, hogy fizetésének legnagyobb részét földben és terményben kapja. Ismerék vidékünkön tanítókat, kiknek 3, 7, 15, 20 sőt 32 hold földjük van. Kiadják bérbe, holdját 5–6 frtéért. A hét holdas kap 35–42 forintot évente. Ha maga művelné okszerűen, hozna neki legalább is 100, de hozhatna 150 forintot is.”¹⁶

TANÍTÓI JÖVEDELEM

46

A tanítói jövedelmek kérdése a neveléstörténeti szakirodalomban bőven tárgyalt téma, a dualizmus korára vonatkozóan különösen.¹⁷ Elsősorban abban az összefüggésben jelenik meg a kérdés, hogy a néptanító kiszolgáltató az iskolafenntartónak, „feudális járandóság”¹⁸ formájában jut hozzá munkája ellenértékéhez, hiszen az jórészt terményből, tűzifából, földhasználatból áll. A hirdetésekben is látható, hogy a modern értelemben vett fizetés – bár a korabeli szabályozás erre törekszik – csak részben honosodott meg (leginkább a közoktatásügyi kormányzat által favorizált állami elemi iskolai tanítók esetében), és sokszor az összegszerűen megnevezett jövedelem mögött is terményekben, szolgáltatásokban testet öltött „járandóság” húzódik meg. Egy baranyai faluba római katolikus kántortanítót keresnek: „*összes jövedelme: a tisztességes szabad lakáson és a hozzátartozó melléképületeken kívül 827 kor. 52 fillér, a mely összeg több, mint 3/4 része mindenkor negyedévi előleges részletekben készpénzben fizettetik, 1/4 része pedig különféle czímek alatt (tűzifa, föld stb) adatik*” (85. sz.). Vác mellé evangélikus kántortanítót keresnek. „*Jövedelme a következőkből áll: lakás és kerten kívül 1 hold föld, melyet a hívek bemunkálnak, 65 pár után páronkint 2 véka rozs és 2 korona, 3 öl fa hazaszállítva és fölvtárgatva, 1 szekér széna, a tanulók után fejenkint 2 korona és 1 pár csirke, az ismétlősök oktatásáért 30 korona – összesen fölmegy 824 koronára, ehhez járulhat esetleges korpótlék.*” E példákban is látható tehát, hogy a néptanítói javadalmak még a 20. század elején is tükrözik a ko-

rábbi állapotok továbbéléséből adódó bonyolult, sok esetben esetleges szabályozást. Az álláshirdetésekből megmutató, a tanítók javadal-mazásával összefüggő kérdések vizsgálatához célszerű néhány, a korabeli szabályozással kapcsolatos fogalom tisztázása.

A hirdetések szövegében egyaránt szó esik forintról és koronáról. Az új aranyvaluta, a korona bevezetéséről 1892-ben született törvény. Egy addigi osztrák értékű forint két koronát ért.¹⁹ Bár 1900. január 1-től a korona lett az egyedüli törvényes fizetőeszköz, sok esetben találkozhatunk az 1901-es álláshirdetésekből forint alapú összegekkel is.

A feldolgozott álláshirdetésekből a következő típusú juttatásokról esik szó:

javalmazás	említés	(n) %
éves fizetés	237	94,0%
lakás	183	72,6%
egyéb pénzbeni juttatás	99	39,3%
tűzifa	97	38,5%
föld	69	27,4%
termény	54	21,4%
egyéb természetbeni juttatás	22	8,7%
havi fizetés	9	3,6%

3. táblázat. A tanítói jövedelmek fajtái az álláshirdetések alapján

Látható, hogy ritka az olyan álláshirdetés, amelyben csak egyfajta javadalom szerepel. Leginkább az állami elemi népiskolákhoz kapcsolódó tanítói álláshelyek azok, amelyeknél csak az éves fizetést jelölik meg (esetleg lakáshasználatról is szót ejtenek). A községi és felekezeti népiskolák többsége – ahogy az álláshirdetések is tükrözik – többféle fizetéssel honorálja a néptanítót: készpénz mellett lakáshasználat, tűzifa, terményjuttatás együttesen is szerepelhet.

A fizetés, a pénzbeni juttatás is többféle lehet. A hirdetésekben szó esik többek között államsegélyről, korpótlékról, stóláról, párbérről.

Az államsegély és a korpótlék fizetésének rendjéről az 1893. XXVI. törvénycikk („a községi valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről”) rendelkezett. E törvény 9. §-a előírta az iskolafenntartóknak, hogy „a jelen törvény hatályba léptétől számítandó 9 hó alatt kötelesek az iskolákban alkalmazott tanítóknak, ha ezek fizetése az ugyanazon §-ban foglalt rendelkezésnek nem felel meg a 300 ill. 200 frtnyi legkisebb fizetést az iskolafenntartók által biztosítani, vagy pedig, ha ezek erre hivatalosan megállapított szegénységük miatt nem képesek, illetőleg a községi iskolákra nézve az 1868. évi XXXVIII. t-cz. 35§-a alapján kivethető iskolai pótladó ki van merítve, további 3 hó alatt indokolt előterjesztéssel a hiány pótlására szolgáló állami segélyért a vallás-és közoktatásügyi

ministerhez fordulhatnak".²⁰ A korpótlékról szóló rendelkezés szerint az „*összes elemi népiskolák tanítói 50 fr ötödéves korpótlékban részesülnek, a mely öt izben válik esedékessé és 250 frt-ig terjed*".²¹ A korpótlék is államsegély tehát és a törvény szigorúan szabályozza a felhasználását: „*más célra fordítani nem szabad. Ily segélyben csakis a törvényben megállapított kellékkel bíró tanító részesülhet*".²² A törvényi szabályozás tehát segítséget kívánt nyújtani ahhoz, hogy a szegényebb iskolafenntartók is képesek legyenek az alapszintű iskoláztatás megszervezésére, ellátására, fenntartására, de ugyanakkor az erre fordítandó pénz felhasználását szigorú ellenőrzés alá vonta, komoly bürokratikus apparátust alkalmazva. Az államsegély kérvényezésére ugyanakkor biztatták is az iskolafenntartókat, hiszen a megfelelő tanítói fizetéseket a kormányzat is fontos tényezőnek tartotta a népoktatás mennyiségi és minőségi fejlesztésében. „*ha van még... olyan tanítói állás az országban, amelynek javadalmazása nem éri el a 600 ill 800 koronát, ennek oka kizárólag abban keresendő, hogy az illető felekezeti iskolai hatóság nem kérte a kiegészítéshez szükséges államsegélyt, mert nincs eset rá, hogy a közoktatási kormány enemű kellően fölszerelt és indokolt kérelmet csak egy esetben is elutasítana.*” – tett szemrehányást 1900-ban a *Néptanítók Lapja* hasábjain egy cikkíró.²³ Ugyanebben az évben egy visszaélésnek minősülő esetet ismertetett az egyik pedagógiai lap, jelezve, hogy hiába az igyekezet a kormányzat részéről a tanítóság helyzetének szabályozására, ha az iskolafenntartók nem partnerek ebben: „*A makói ev. ref. iskola egyik tanítója még 1896-ban halt meg, de helyét a mai napig nem töltötték be. A gyermekeket egyszerűen a többi osztályba osztották szét, tekintet nélkül arra, oda valók-e vagy sem. A tanítói állomás jövedelmét más célokra használják fel, a lakást bérbe adták, a tanterem pedig üresen áll. A kir. tanfelügyelő több izben sürgette az állomás betöltését, de rá sem hallgattak, hiszen van autonómia. Egy másik osztályban tanít egy 17 éves leányka, kinek semmiféle képesítése nincsen. A közoktatási miniszter most leírt Kiss Áron, tiszántúli ev. ref. püspökhöz és felhívta, hogy az üres tanítói állást haladéktalanul töltesse be, a tanítói javadalmazást más célra a jövőben fel ne használja, a képesítetlen leányt pedig bocsássák el és alkalmazzanak helyette valami óvónőt, különben a miniszter kénytelen lenne az engedélyezett államsegélyt beszüntetni...*”.²⁴

Nem tudjuk eldönteni, mennyire volt tipikus ez az eset. Témánk szempontjából fontos annak illusztrálására is, hogy az államsegély „*névhez és helyhez*” volt kötve: „*Mihelyt új tanítót választottak, vagyis az állomásnak okleveles egyénnel való szabályszerű betöltése után az alkalmazott tanító díjlevelét, képesítését igazoló okmányait, összes szolgálati bizonyítványait megszakítás nélküli időrendben, a választás napjának megjelölése, továbbá annak világos kijelentése mellett, hogy a megválasztott tanító állását tényleg mely napon foglalta el, a már en-*

Ladánybene, tanítói lak

*gedélyezett államsegélynek az új tanító részére – nevére – leendő folyósítása végett a közigazgatási bizottságnak mielőbb be kell mutatni”.*²⁵

Az államsegély mint a tanítói javadalom egyik készpénzes összetevője tehát gyakran szerepel az álláshirdetésekből, pl. a vizsoki református egyház tanítói állására a jövedelem „*a hitközségtől 236 korona, államsegély czímén 564 korona*” (8. sz.). Az államsegély lehetősége vonzóbbá tehetette az álláshirdetést: többször találkozunk az „*államilag segélyezett községi népiskola*” (pl. 230. sz.) meghatározással, amely azt jelentette, hogy az 1893-as idézett törvénycikk értelmében a rögzített minimális fizetés biztosítva volt a tanítónak.

Említettük, hogy a készpénz mint fizetés elsősorban az állami iskolai néptanítók esetében szerepelt egyedüli javadalomként a hirdetésekben. A vizsgált időszakban mindössze 8 olyan álláshirdetés jelent meg, amelynél az állam volt a tanítói álláshely meghirdetője (vö. 4. melléklet). Ezeknél feltűnő a más tanítói álláshelyekhez képest magasabb fizetés (és ezzel együtt jövedelem!), pl. „*betöltendő az újbányai (Barsm.) állami elemi iskolánál elhalálozás folytán megüresedett egy, évi 1000 K. fizetésből és 300 K. lakbérből álló illetményekkel javadalmazott rendes tanítói állomás*” (222. sz.), bár a már idézett viski állami iskolában csak 800 koronát ajánlottak (112. sz.). Ezt a magasabb fizetést községi vagy felekezeti fenntartók szinte kizárólag városokban működő iskoláikban tudták megajánlani a tanítóknak, pl. „*a pozsonyi ágost. hitv. ev. egyház-*

község segédtanítói állásra ezennel pályázatot hirdet. Javadalma: 1000 korona készpénz havi részletekben előre fizetve és 200 korona lakpénz” (64. sz.). Az állami tanítóknak a fizetésekben is megmutatkozó „kitüntetett” helyzete összefüggött azzal a kormányzati törekvéssel, amelyet a *Néptanítók Lapja* nyíltan meg is fogalmazott: „Azonban nem szorul bizonyításra, hogy a kormánynak az állami népoktatás ilyen nagy arányú kiterjesztésére megindított akciója csak úgy lesz sikeres, az állami népoktatás csak az esetben válik a magyar nemzeti állam konszolidációjának egyik becses tényezőjévé, ha az állami iskolákban alkalmazott tanítók erős hazafias érzülettel, igazi szakértelemmel és teljes társadalmi megbízhatósággal teljesítik nagy és nehéz föladatukat. Ne feledjék azonban soha, egy perczre sem a magyar állami tanítók, hogy a miként a kettős könyvvitelben a Tartozik és a Követel kellő harmóniája biztosítja a reális egyenleget, éppen így az anyagi helyzet rendezésénél a tanítótság követelése csak addig és csak oly mértékben jogosult, a meddig és a mily mértékben rója le a magyar tanítótság a magyar nemzeti állam és kultúra iránt köteles tartozását”.²⁶ Ez az állammal és iskolapolitikájával szemben megkívánt lojalitás hozza magával, hogy az állami tanítók fizetése szinte minden esetben magasabb, mint az egyéb iskolafenntartók által ígért jövedelem.

A felekezeti iskolák egyéb pénzbeni juttatásai között szerepel a pár-bér vagy lélekpénz, amely egyfajta egyházközségi adónak tekinthető. Csak az özvegyek és a házasságban élők voltak pár-bérekötelesek.²⁷ Számos hirdetésben találkozunk a tanítói jövedelem ezen összetevőjével. Legtöbbször pénzben adják meg értékét, de előfordul, hogy a pár-bér terményjövedelmet jelent, esetleg a kettőt együtt, pl. a szücsi római katolikus felekezet kántortanítói álláshirdetésében az szerepel, hogy „215 pár után páronkint 1 véka rozs és 40 fillér” (63. sz.). A felekezeti fenntartású iskolák tanítói számíthattak a stólapénzre is, amely bizonyos egyházi szertartások elvégzése után járt. 47 esetben találtunk említést a stólapénzről, ez az egyházi iskolák 26,2%-a. A stóla csak kiegészítő jövedelem, az ipolyszécsénkei római katolikus kántortanítói állásnál pl. mindössze 40 korona (226. sz.), „mozgó” jövedelemként jelenik meg a romonyai kántortanítói állásnál: „Stóla: nagytemetéstől 1 korona, kistemetésért 50 fillér, nagymise után 1 korona, liberáért 60 fillér.” (194. sz.).²⁸

Már az eddigiekből is látható volt, hogy a tanítói fizetések több forrásból származtak. Az államilag segélyezett községi népiskola a tanító fizetését az államsegélyből egészítette ki. A felekezeti iskolák nagy része az egyháztól juttatott javadalom mellett állami forrásból származó fizetést is adott a tanítójának. Sokszor a szülők fizették az ún. tandíjat. A következő táblázat a tanítói jövedelmek forrásairól tájékoztat:

javadalmazó	említés
egyház	182 (72,2%)
állam	71 (28,2%)
község (település)	69 (27,4%)
szülők	41 (16,3%)
egyéb, megnevezett javadalmazó	36 (14,3%)
egyéb, meg nem nevezett javadalmazó	25 (9,9%)

4. táblázat. A tanítói jövedelmek forrásai az álláshirdetések alapján

Egyéb javadalmazó lehetett magánszemély, pl. a pusztafelsővársányi uradalmi elemi iskola esetében „*nagyságos Gorove László úr földbirtokos*” (180. sz.), alapítvány, pl. a romonyai kántortanító egyéb jövedelme mellett az „*alapítványi uradalomtól: 272 korona 16 fillér... és 30 méter tűzifa...*” fizetséget kapott (194. sz.).

Végül összehasonlításképpen néhány korabeli adat az árakról, hogy képet alkothassunk, mennyit ért a tanítói fizetés. 1893-ban így kommentálták a minimális (300 forintos) tanítói fizetést: „*Statisztikai adatok bizonyítják, hogy az Alföldön minden napszamos háztartása átlag 400 frt-ot szükséges. Hát annyi fizetése se legyen a tanítónak, mint egy napszamosnak?*”²⁹ (400 forint = 800 korona). 100 darab „almavadonc” 3 korona, református daloskönyv 1 korona.³⁰ A Benedek Elek szerkesztette *Nemzeti Iskola* tanügyi lap egyéves előfizetése 8 korona.³¹ 1900-ban a Budapesti Tanítóegylet által hirdetett francia-angol tanfolyam, „*hetenként 3-szor az esti órákban*” havi 6 korona.³²

A TANÍTÓ NYELVTUDÁSA

Ismert tény, hogy a dualizmus korának második felében az állam magyarosító törekvései megmutatkoztak abban is, hogy a nemzetiségi területen lévő elemi népiskolákban a magyar tanyelv elterjesztését szorgalmazták, „nyelvi-kulturális magyarosításra” törekedtek.³³ Az 1879. évi XVIII. tc. előírta a magyarnak mint idegen nyelvnek a tanítását a nem magyar tanyelvű elemi iskolák számára.³⁴ Az általunk vizsgált időszak éppen abba az időintervallumba esik, amelyben a nemzetiségi iskolák száma e törekvések hatására csökken.³⁵ A vizsgált hirdetések ezt annyiban tükrözik, hogy az elemzett álláspályázatok több mint a felében nem esik szó tanyelvről, vélhetően azért, mert természetes a magyar tanyelv.

Abban a 102 hirdetésben, amelyben megemlítik a tanítótól elvárt nyelvtudást, a következő számszerűsíthető megoszlással találkozunk a magyaron kívül 2 leggyakrabban előforduló tanyelv, a tót és a német esetében:

elvárnak-e	tót nyelvtudást	német nyelvtudást
igen	47 (46,1%)	28 (27,5%)
nem	55 (53,9%)	74 (72,5 %)

5. táblázat. A tanítótól elvárt tót és német nyelvtudás aránya az álláshirdetések alapján

Mivel egy-egy álláshirdetésben több nyelvről is történhet említés, a 47 tót nyelvtudást igénylő álláshely közül több esetben említik a magyart is: „*Az árvamegyei Jablonka községben megüresedett... államilag segélyezett községi el. népiskola tanítói állomására ezennel pályázat hirdettetik... Tannyelv: tót-magyar.*” (32. sz.). Ez vonatkozik a német nyelvre is, pl. a Torontál megyei Egres községi népiskolájához hirdetett tanítói állásnál a tannyelv német és magyar (173. sz.).

Az említett 102 hirdetés közül 5 esetben román, 2 esetben horvát, 1 esetben szerb nyelvtudást is elvárnak a hirdetésre jelentkezőktől.

A feldolgozás során nem találtunk szignifikáns összefüggést a tan nyelv és a vallási hovatartozás, de még a területi megoszlás között sem. Ehhez kevés adatunk van; valószínűleg egy teljes év adatsora értékelhető megállapításokhoz vezethet e téren. Néhány jellegzetes hirdetés-szöveg azonban jelzi a nyelvi-vallási összefonódottságot, pl. a Temes megyei Kis-zsám községi iskolája román, szerb és magyar nyelven tudó tanítót keres. „*A megválasztott tanító a román és szerb egyházi szertartás kántori teendőik végzésére is köteleztetik, és pedig: kettő a román és egy harmadik vasárnapon vagy ünnepeken a szerb templomban lesz énekelve...*” (201. sz.).

Érdekességgként kiemelhető, hogy a tót nyelv ismeretét megkívánó 47 álláshely közül 42 esetben katolikus, 4 esetben evangélikus vallású jelöltet keresnek. Területi megoszlás szempontjából pedig a 47 álláshely közül 22 Árva, 6 Nyitra, 3 Bars, 2 pedig Trencsén megyében található. Ezekben a megyékben a népiskolák tannyelv szerinti megoszlása a következő volt az 1900/1901-es tanévben:

megye	összes népiskola	csak magyar	tót-magyar	tót
Árva	106	18	23	65
Bars	213	129	73	3
Nyitra	488	249	113	121
Trencsén	379	119	159	101

6. táblázat. A magyar és tót tannyelvű iskolák aránya néhány megyében, 1901 (Forrás: Jelentés, 84–85. l.)

EGYÉB ADATOK AZ ÁLLÁSHIRDETÉSEKBŐL

A tanítói álláshirdetések számos, a hirdetési formulákban megszo-
kott szövegelemet tartalmaznak.

Mindössze 16 hirdetésben említik, hogy a pályázat eldöntéséhez sze-
mélyes megjelenés is szükséges. Természetesen ez nem jelenti azt,
hogy a többi esetben ez kizárt lenne, de figyelemre méltó, hogy egy
ilyen „bizalmi” állás esetében csak a benyújtott iratok alapján döntse-
nek. Arra is gondolhatunk, hogy akkoriban a személyes megjelenés az
utazások miatt sokkal körülményesebb volt. 97 esetben nem említik a
pályázati kiírások, hogy okmányokat, pl. oklevelet mellékelni kellene.
Itt is arra kell gondolnunk, hogy a hirdetés szövegezése magától érte-
tődőnek gondolja a végzettség, szakmai múlt, esetleg felekezeti hova-
tartozás stb. igazolását. A nagyon precíz szövegezésű álláshirdetések
pedig kitérnek arra, hogy milyen iratokat kell benyújtani a pályázathoz.

13 esetben értesülünk arról, hogy az állás azonnal betöltendő, 4 eset-
ben próbaidőre alkalmaznák a jelöltet. 5 hirdetésben szerepel az a kité-
tel, hogy az állás iskolaévben nem mondható fel.

Többször találkozunk az állást vonzerejét növelő mondatokkal is. A
zombai római katolikus osztálytanítói állásra kiírt pályázat szövegében
szerepel, hogy „*kilátása lehet szép mellékjövedelemre is*” (77. sz.). A
Bars megyei Jánoshegy községi népiskolája azzal is igyekszik jelölte-
ket megnyerni részletes szövegű állásajánlatában, hogy megjegyzi:
„*Körmöczbánya fél órányira országuton, vasút és posta helyben.*”
(196. sz.). Tolna-Könyi katolikus iskolája is szükségesnek tartotta be-
lefoglalni a hirdetésben, hogy „*Vasúti állomás helyben: Ságh-Könyi.*”
(132. sz.).³⁶

JEGYZET

1 A feldolgozást SPSS rendszerben Nagy Mária irányította. Szakszerű segítségét ez-
úton is köszönöm.

2 A vármegyék kódjelét a 2. melléklet közli. A megyéket Hanák, P. (1978, 32. o.) alap-
ján állítottuk össze. A települések beazonosítását Lelkes, Gy. (1992) alapján végeztük.

3 Ezek: Alsó-Fehér, Belovár-Körös, Beszterce-Naszód, Brassó, Csanád, Csongrád,
Fogaras, Háromszék, Kis-Küküllő, Kolozs, Lika-Krbava, Modrus-Fiume, Nagy-
Küküllő, Pozsega, Sáros, Szeben, Szerém, Udvarhely, Ugocsa, Varasd, Verőce, Zágráb.

4 Jelentés, 1901.

5 Jelentés, 1901. 79. és 81. o.

6 u.o. 47. o.

7 u.o. 84. o.

8 Szinnyei, J. (1905) 1194–95. o.

9 Jelentés, 1901. 90. o.

10 Visk Máramaros megye huszti járásában található, az 1910-es népszámlálási ada-
tok szerint 3871 magyar, 831 ukrán és 126 német lakosa volt. V. ö. Lelkes, Gy. (1992)
421. o.

- 11 Jelentés, 1901. 49. o.
 12 Sopronmegyei tanügy, 1902. febr. 1. 6. o.
 13 v.ö. *Romsics, I.* (1999) 49. o.

14 Pl. *Karády, V.* (1997) 95–110. o. „...a 19. században mind mennyiségileg... mind minőségileg (a zsidó iskolák után a legjobb anyagi dotációval) az evangélikus elemi iskolai hálózat tekinthető a legfejlettebbnek a felekezeti iskolarendszerek között.” A néptanítók vallási megoszlásával foglalkozó statisztikai adatokat *Nagy Mária* e kötetben található tanulmánya is elemezi.

- 15 Néptanoda, 1900. szeptember 29. 30. sz.
 16 Magyar Tanítóképző, 1890. július. 367–368. o.
 17 Pl. *Mészáros, I.* (1982) 125–148. o.
 18 *Kelemen, E.* (1985) 105. o.
 19 *Hanák, P.* (Szerk.) (1979). II. kötet, 967. o.
 20 NL, 1893. november 4. 858. o.

21 u.o.

22 u.o.

- 23 NL, 1900. október 25. 45. sz.
 24 Néptanoda, 1900. június 2. 22. sz. 176. o.
 25 NL, 1900. február 8. 6. sz. 13–14. o.

26 NL, 1900. március 22. 12. sz.

27 Révai Nagylexikon XV. 192. o.

28 Libera: a gyászmisét követő halotti könyörgés a koporsónál.

29 A Tanítók Szava, 1893. XII. évf. 321. o. idézi: *Felkai, L.* (1983) 143. o.

30 NL, 1901. március 14. 11. sz.

31 NL, 1901. február 28. 9. sz.

32 NnL, 1900. december 1. 776. o.

33 *Romsics, I.*: i. m. 81. o.

34 u.o., *Horváth, M.* (Szerk.) (1993) 71–82. o.

35 Pl. a szlovák tannyelvű iskolák száma 1880-ban 1716, 1900-ban 528, 1913-ban 365 volt. Lásd *Hanák, P.*: i.m. 1007. o.

36 A távolság, a közlekedés nehézkessége a falusi tanítói létforma komoly hátránnyá vált a köztudatban. Ennek szakma-közéleti vetületére kitér *Nagy Mária* tanulmánya a Néptanítók Lapjában folytat viták elemzésekor.

1. MELLÉKLET

1. Hirdetés sorszáma
 2. A megjelenés éve
 3. A megjelenés hónapja
 4. Lapszám:
 5. Az állás meghirdetője (1. Település 2. Egyház 3. Magánszemély 4. Állam 5. Gazdálkodó egység 9. Egyéb)
 6. A település neve:
 7. A település jellege (1. Főváros 2. Megyeszékhely 3. Egyéb város 4. Nagyközség 5. Község 6. Tanya 9. Egyéb)
 8. Megye
 9. Az állás megnevezése (1. Tanító 2. Kántortanító 3. Segédtanító 4. Polgári iskolai tanító 5. Polgári iskolai tanár 6. Általános iskolai tanár 7. Óvónő 9. Egyéb)
 10. A tanító neme (1. Férfi 2. Nő 3. Elsősorban férfi 4. Elsősorban nő 5. Nem szempont)
 11. A meghirdetés oka (1. Haláleset 2. Egyéb ok miatti üresedés 3. Megnövekedett terhek 9. Egyéb)

12. Elvárnak-e szakmai előképzettséget? (1. Igen 2. Nem)
13. Elvárnak-e egyéb iskolai végzettséget? (1. Igen 2. Nem)
14. Elvárnak-e nyelvtudást? (1. Igen 2. Nem)
15. Elvárt nyelv (1. Angol 2. Francia 3. Horvát 4. Latin 5. Magyar 6. Német 7. Orosz 8. Román 9. Rutén 10. Szerb 11. Tót 12. Egyéb)
16. Elvárt nyelv II. (1. Angol 2. Francia 3. Horvát 4. Latin 5. Magyar 6. Német 7. Orosz 8. Román 9. Rutén 10. Szerb 11. Tót 12. Egyéb)
17. Elvárt nyelv III. (1. Angol 2. Francia 3. Horvát 4. Latin 5. Magyar 6. Német 7. Orosz 8. Román 9. Rutén 10. Szerb 11. Tót 12. Egyéb)
18. Megjelölnek-e vallást? (1. Igen 2. Nem)
19. Kötelező vagy ajánlott a vallás? (1. Kötelező 2. Ajánlott 3. Nem derül ki)
20. A megjelölt vallás (1. Római katolikus 2. Református 3. Evangélikus 4. Izraelita 5. Görögkeleti 9. Egyéb)
21. Kormegjelölés (1. Kezdő 2. Tapasztalt 9. Egyéb)
22. A megnevezett feladatok száma (9= 9 vagy több)
23. A feladatok jellege (1. Osztálytanító 2. Összevont osztályok 3. Ismétlősök 4. Speciális tantárgy(ak) 5. Hittan 6. Énekkar 7. Korrepetálás 8. Gyerekek kísérése 9. Kántori teendők 10. Harangozás 11. Orgonálás 12. Előimádkozás 13. Gazdaságban felügyelet, segédkezés 14. Adminisztrációs munka 99. Egyéb)

24. Javadalmazások (X-jellel)

javadalmazó	javadalom						
	fizetés havi éves	egyéb pénzbni	termény	föld, -használat	tűzifa	lakás, -használat	egyéb
állam							
község							
egyház							
szülő							
egyéb							
nincs megj.							
alapítvány							

25. Van-e említés a következő juttatásokról? (Ha van, jelölje x-szel! Több is jelölhető!)
 Étkeztetés Irodaátalány Kántori jövedelem Korpótlék
 Legeltetési jog Párbér Stóla Szolgaátalány Tandíj
 Teljes ellátás Államsegély
26. Kell-e mellékelni a pályázathoz okmányokat? (1. Igen, egyet 2. Igen, többet 3. Nem)
27. Az első melléklet jellege (1. Oklevél 2. Egyéb képesítő okmány 3. Önéletrajz 4. Ajánlás 9. Egyéb)
28. A második melléklet jellege (1. Oklevél 2. Egyéb képesítő okmány 3. Önéletrajz 4. Ajánlás 9. Egyéb)
29. A harmadik melléklet jellege (1. Oklevél 2. Egyéb képesítő okmány 3. Önéletrajz 4. Ajánlás 9. Egyéb)
30. Kikötik-e/elvárják-e az alábbiak valamelyikét? (Jelölje x-szel! Több is jelölhető!)

- Személyes megjelenés Az állás azonnal betöltendő Próbaidő
Nem mondható föl iskolaévben Felmondás/akadályoztatás esetén helyettesről
gondoskodni kell Egyéb
31. Pénznem (1. Forint 2. Korona)
32. Megjegyzés
33. Megjegyzés
34. Megjegyzés

2. MELLÉKLET

A megyék kódjelei

1. Abaúj-Torna	39. Nagy-Küküllő
2. Alsó-Fehér	40. Nógrád
3. Arad	41. Nyitra
4. Árva	42. Pest-Pilis-Solt
5. Bács-Bodrog	43. Pozsega
6. Baranya	44. Pozsony
7. Bars	45. Sáros
8. Békés	46. Somogy
9. Belovár-Körös	47. Sopron
10. Bereg	48. Szabolcs
11. Beszterce-Naszód	49. Szatmár
12. Bihar	50. Szében
13. Borsod	51. Szepes
14. Brassó	52. Szerém
15. Csanád	53. Szilágy
16. Csík	54. Szolnok-Doboka
17. Csongrád	55. Temes
18. Esztergom	56. Tolna
19. Fejér	57. Torda-Aranyos
20. Fogaras	58. Torontál
21. Gömör és Kishont	59. Trencsén
22. Győr	60. Turóc
23. Hajdú	61. Udvarhely
24. Háromszék	62. Ugocsa
25. Heves	63. Ung
26. Hont	64. Varasd
27. Hunyad	65. Vas
28. Jász-Nagy-Kun-Szolnok	66. Verőce
29. Kis-Küküllő	67. Veszprém
30. Kolozs	68. Zágráb
31. Komárom	69. Zala
32. Krassó-Szörény	70. Zemplén
33. Lika-Krbava	71. Zólyom
34. Liptó	
35. Máramaros	
36. Maros-Torda	
37. Modrus-Fiume	
38. Moson	

3. MELLÉKLET

A hirdetések megoszlása megyénként

Abaúj-Torna	3	Nógrád	11
Arad	1	Nyitra	8
Árva	25	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	16
Bács-Bodrog	4	Pozsony	4
Baranya	15	Somogy	16
Bars	7	Sopron	3
Békés	5	Szabolcs	4
Bereg	4	Szatmár	1
Bihar	1	Szepes	2
Borsod	5	Szilágy	1
Csík	2	Szolnok-Doboka	2
Esztergom	2	Temes	3
Fejér	3	Tolna	13
Gömör és Kishont	3	Torda-Aranyos	1
Győr	1	Torontál	10
Hajdú	1	Trencsén	4
Heves	2	Turóc	4
Hont	5	Ung	2
Hunyad	1	Vas	4
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	4	Veszprém	5
Komárom	6	Zala	12
Krassó-Szörény	4	Zemplén	8
Liptó	2	Zólyom	1
Máramaros	3	Azonosíthatatlan	5
Maros-Torda	2		
Moson	1	összesen	252

4. MELLÉKLET

Az állás meghirdetője

	n	%
település	40	15,9
félekezet	179	71,0
magánszemély	4	1,6
állam	8	3,2
gazdálkodó egység	5	2,0
egyéb	3	1,2
azonosíthatatlan	13	5,2
összesen	252	100,0

5. MELLÉKLET

A tanító neme

	n	%
férfi	154	61,1
nő	19	7,5
elsősorban férfi	38	15,1
nem szempont	16	6,3
nincs rá utalás	25	9,9
összesen	252	100,0

BASKA GABRIELLA

FÉNYEK ÉS ÁRNYAK

„...MÉRNÖK, ÜGYVÉD, ORVOS LEHETETT VOLNA...”

PÁLYAVÁLASZTÁS ÉS PÁLYÁN MARADÁS – TANÍTÓI „KARRIER” A SZÁZADFORDULÓN

1901-et írunk. A magyar tanítóság épp csak átlépett a huszadik századba, amikor az év – ha nem is társadalompolitikai, de – a tanítóság számára érzelmi szempontból egyik legfontosabb eseményének előkészületei már meg is kezdődtek. 1901 augusztusában töltötte ugyanis be 60. életévét Péterfy Sándor¹, a „tanítóság atyja”. Tanítványai és tisztelői azonban nem vártak a nyár végéig, az első jelentős ünnepi összegyűvetelt már márciusban, Sándor napján megtartották.

A *Néptanítók Lapja* azévi 2. számában megjelent egy felhívás, amelyben a cikk szerzője kérte Magyarország tanítói karát, hogy adakozzon a nagy esemény méltó megünnepléséhez.² A „közadakozás” abban az időben nem volt ismeretlen gyakorlat, még az anyagilag nem túl jó helyzetben lévő tanítóság életében is napi gyakorlatnak számított, s egy-egy nemes cél érdekében meglehetősen gyakran éltek is a társadalmi események szervezői ezzel a lehetőséggel. *Péterfy* és legközelebbi munkatársa, az ugyancsak 60. születésnapját ünneplő *Lakits Vendel*³ „visszautasították” ezt a gesztust és kérték, az összegyűlt pénzt juttassák el inkább az abban az időszakban Budapesten megélni próbáló, nyomorgó munkások családjainak, maguk pedig annak örülnének a legjobban, ha a tanítóság az eddiginél nagyobb számban venne részt az Eötvös-alap munkájában.⁴

A pénz visszautasításának aktualitását az 1900 végén lezajlott 1901. évi népszámlálás adatai is alátámasztották, amelyek ebben az időben ugyan még nem láttak napvilágot, de éppen a néptanítók közül kikerülő népszámláló biztosok előzetes jelentéseiből már kiderült, hogy az iskoláskorú gyerekek igen nagy százaléka folytatta tanulmányait meglehetősen rossz anyagi körülmények között. A fizetéskiegészítést jelentő népszámlálói munka tehát azért is volt hasznos a tanítók számára, mert szembesülhettek a gyerekek otthoni körülményeivel. Ebben az időszakban ugyanis nem ismert még a „családlátogatás” intézménye és a „szülői értekezlet” is csak ennek az évnek a folyamán vezetik majd be a népiskolákban. De ne szaladjunk ennyire előre.

Péterfy Sándor bármennyire is próbálta elhárítani az ünneplésére irányuló kezdeményezéseket, tanítványai ragaszkodtak ahhoz, hogy em-

Péterfy Sándor 1901-ben

lékezetessé tegyék ezt az évet. Ma már ismeretlen az érzelmek olyan bőven áradó kifejezése, amely a XX. század elején még természetes volt és ismeretlen a közmegebecsülésnek az a foka is, amely Péterfy felé a sajtó legkülönbözőbb orgánumaiból áradt. Az egyik, számára rendezett megemlékezés szónoka a következőképpen fejezte ki mestere iránti háláját:

„Talán kevés a szó, a kifejezések ereje, melylyel minden tanítványod nevében érzelmeinket óhajtanám tolmácsolni, de Te oly nagy vagy, s oly mérhetetlen a jóság, melylyel nem tudományok száraz ismeretét, de a legnemesebb eszméket és érzelmeket, saját lelked kincseit ültetted át pazar kezekkel a mi szívünkbe, hogy minden hálaszó kevés és gyöngye volna azt méltóképp megköszönni. A Te szíved melege, a Te lelked ragyogása kísér és buzdít bennünket pályánk fáradalmai közt és ez a csodálatos fény és melegség, melynek egy paránya elég, hogy az ifjú, fogékony lelkű tanítvány szívét világossággal és a választott pálya iránt való lelkesült odaadással töltse meg, nem folytatkozik az idő múlásával, de erőben és ragyogásban növekedik s mi átadhatjuk a következő nemzedékeknek, a mi tanítványainknak, a haza reményeinek, kiknek zsenge szívében a szent fény sugarára felbuzog a legtisztább idealizmus, az ember- és hazaszeretet. Ez a Te halhatatlanságod, a Te érdemed, a melyhez hasonló csak kevés kiválasztottnak adatott osztályrészüil...”⁵

Az 1841 augusztusában Nemes-Csoón született Péterfy 1860-ban tette le a „tanképesítő vizsgát”. Hosszú évek tanítóskodása után iskolaigazgató lett, majd 1877-ben a pesti állami tanítóképző pedagógia tanárává nevezték ki. Innen vonult nyugdíjba 1895-ben, amikor „öfélése a királyi tanácsosi címmel tüntette ki”. Kevés olyan kiváló szervező egyéniséget tudhatott maga mögött a tanítóság, mint a számtalan funkciót betöltő Péterfy. A teljesség igénye nélkül: megszervezte a Népművelők Pesti Egyesületét, szerkesztette a *Népművelők Lapját*, részt vett az Országos Közoktatási Tanács munkájában és talán társadalmi tevékenységei legfontosabb lépéseként 1875-ben 400 korona adománnyal létrehozta a Magyar Tanítók Eötvös-alapját, azt az alapítványt, amelynek működésére a dolgozat elején már utaltunk.⁶ Az általunk vizsgált évben, 1901-ben azonban, emellett, hogy tisztelői a kor szokásainak megfelelően nagyszabású ünnepek alkalmával emlékeztek meg a születésnapjáról, a „köszönetet” hasonló megnyilvánulásai ellenére Péterfy Sándor lemondott az Eötvös-alap ügyeinek vezetéséről, arra hivatkozva, hogy a tanítóság még most, 26 év után sem támogatja kellő mértékben az alapítványt, ami egyébként elemi érdeke volna.⁷

Az Eötvös-alap egyesületi formában jött létre, elsősorban abból a célból, hogy tagjai tanuló gyermekeit támogassa. Emellett segélyt nyújtott a tanítóözvegyeknek és árváknak, az idő előtt betegségbe esett tanítóknak, gondoskodott a budapesti főiskolákat látogató tanító-gyer-

mekek kosztoltatásáról és létrehozott egy internátust „Tanítók Háza”, később „Ferencz József Tanítók Háza” néven. A Tanítók Háza a budapesti Szentkirályi utca 47. szám alatt működött 1899-től. 1901-ben új szárnyal bővült az intézmény, a régi épület renoválását pedig 1902-re tervezték. Ez azt jelentette, hogy az építkezések befejeztével 120 bentlakó növendék ellátásáról tudott gondoskodni az Eötvös-alap.⁸ A Tanítók Házában élő diákok rendelkezésére állt egy 160 kötetes könyvtár, politikai és szaklapokat járattak, önképzőköröket alakítottak, levelező és gyorsíró tanfolyamokat szerveztek a számukra, néhány színház pedig ingyenyjegyekkel támogatta a diákok művelődési igényeit.⁹ A Tanítók Háza, illetve az Eötvös-alap mint társadalmi kezdeményezés számíthatott külső támogatókra is. *Báró Eötvös Loránd* például mint apja irodalmi hagyatékának örököse *Eötvös József* műveinek tulajdonjogát az Eötvös-alapra ruházta át, s az így, újonnan napvilágot látott összkiadásból a Tanítók Háza költségeinek egy részét lehetett fedezni.¹⁰ *Wlassics Gyula* 1901-es rendeletében pedig minden 6 tanítónál nagyobb állami elemi népiskola, polgári iskola és tanítóképző intézet számára kötelezővé tette az összkiadás megvételét.¹¹

A nagyobb összegű adományok mellett a „kispénzü” adakozó is segíthetett. Nem kellett mást tennie, mint a külön erre a célra előállított és terjesztett szappant vagy gyufát megvásárolnia. Ez volt a Tanítók Háza szappanja és gyufája, az önszegélyezésnek az a speciális módja, amely a gazdasági vállalkozás formáját öltötte: „*Minden magyar tanító határozottan követelje az üzletben mindenütt a »Tanítók Háza« gyufáját és a »Tanítók Háza« szappanját!*” – olvashatták 1901-ben a *Néptanítók Lapja* minden egyes számában a korabeli érdeklődők. Időnként arról is születtek beszámolók, milyen ütemben terjed a szappan és a gyufa az országban, és kik azok a kereskedők, akik felkarolták a kezdeményezést. Epp 1901 áprilisában nyílt meg a Tanítók Háza iparcikkeinek raktára Budapesten, a VI. ker. Lázár utca 12. szám alatt.¹²

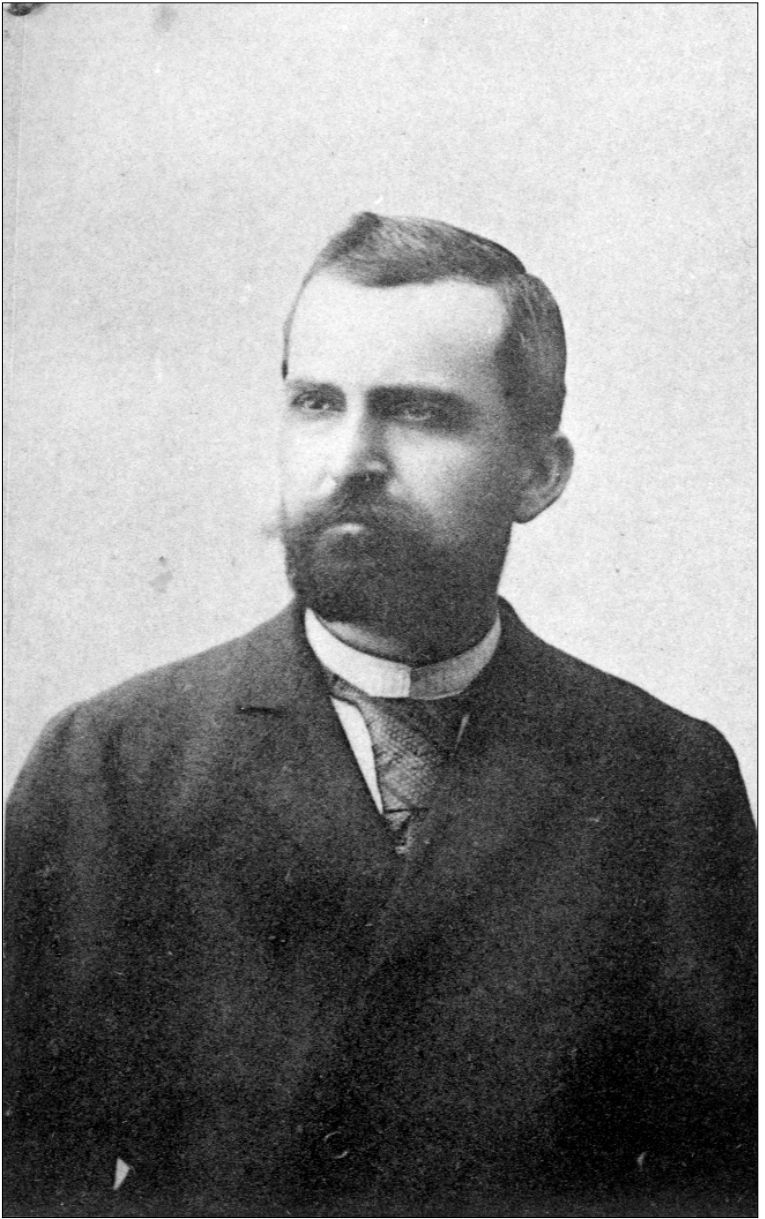
A Tanítók Háza 1900/01-es tanéve, ahogy *Józsa Mihály* királyi segédtanfelügyelő, az intézmény gondnoka jelentéséből kiderül, 61 növendékkal indult. 55-ük adatai ismertek: 15-en jogi, 15-en bölcsészeti, 14-en technikus, ketten orvosi, hárman állatorvosi, hárman tanítói, hárman pedig szakipari pályára készültek.¹³ Ezek az adatok azért figyelemre méltóak, mert a Ferenc József Tanítók Házába felvételt nyert fiatalok egytől-egyig „tanító-gyerekek”. Ehhez képest feltűnően kevesen választották apjuk-szüleik hivatását. A tanítók háza segítsége tehát elsősorban nem abban állt, hogy a tanítók, tanárok új generációi számára nyújtott segítséget fővárosi tanulmányaik folytatásában, hanem abban, hogy lehetőségük legyen „kitörni” a szakma szorításából és más, jövedelmezőbb, magasabb kvalifikációt nyújtó pályát választhassanak. Ezt a tényt támasztja alá egy korabeli „családtörténet” is. A *Néptanítók Lapja* 1901. évi 29. számában egy fiatal köszönő levelet intézett

Péterfyhez. A következőket írta: „Eszembe jutott nagyságodnak ama kijelentése, hogy a legnagyobb köszönet és hála megnyilvánulását abban látja, hogy pártfogoltjaiból (a Tanítók Háza neveltjeiből) emberek lesznek, munkás polgárai szeretett hazánknak s büszkeségei a magyar tanítói karnak...” – A levelet Bárány Géza írta, annak a Bárány Ignácnak az unokája, aki az eötvösi „nagy generáció” tagjának mondhatta magát, aki néptanítóként kezdte, majd Eötvös József kérésére megszervezte Csurgón az állami tanítóképezdét, ennek igazgatója lett, aki a „Tanodai Lapok” segédszerkesztője, majd az „Iskolai Kistükör” és az „Iskolabarát” szerkesztője volt s akinek szakírói tevékenységéről számtalan tankönyve árulkodik. Bárány Ignác neve fogalom volt a korabeli tanítóság körében. Halálakor tanítványai alapítványt hoztak létre az emlékére. Életművét fia, Gyula¹⁴ vitte tovább. Az apja által alapított csurgói tanítóképzőben tanult, majd Budapesten polgári iskolai oklevelet szerzett, később leérettségizett és tanári vizsgát is tett földrajzból és filozófiából. Csurgón helyezkedett el rendes tanárként, ahol a Somogy megyei tanítóegylet elnöke lett. – Az ő fia Géza, az idézett köszönőlevél írója, amely így folytatódik: „...E mondás csengett fülemben mindenkor, ez adott erőt, akaratot és kitartást pályám göröngyös utain s most bizonyos boldogsággal mondhatom el, hogy ember lett belőlem is, midőn kitüntetéssel letéve második szigorlatomat, a mérnöki oklevelet megszereztem”.¹⁵

Apró adalék csupán ehhez annak az iskolaigazgatónak a szerény „vizsgálata”, aki tanítványai körében felmérést készített arról, ki mi szeretne lenni. (Számszerű adatokat nem közölt az újságcikkben, így csupán a tendenciára figyelhetünk fel.) A gyerekek válaszai – ha tekintetbe vesszük is a gyermeki fantázia szárnyalását – figyelemre méltóak. A fiúk közül legtöbben huszárnak készültek, ezt követték a technikai jellegű foglalkozások. Építeni szerettek volna: házakat, hidakat, vasutat, alagutat... Mások földműveléssel, kertészkedéssel akartak foglalkozni, s csak kevesen jelölték meg az orvosi, ügyvédi szakmát. A legkevésbé preferált életpályák között szerepelt még a festő, szobrász, pap és lámpagyújtogató, ami azonban jelen esetben a számunkra fontos: fel sem merült bennük, hogy tanítók is lehetnének. A lányok esetében épp a fordítottját találjuk, legtöbben a tanítónői pályára készülődnek, csak ezt követi az orvosnő, írónő, énekesnői pálya, s természetesen a szegény sorsúak között találunk jövődöbéli varrónőket, kötőnőket, kalaposnőket, virágkötőket, mosónőket.¹⁶

Láng Mihály¹⁷ a *Magyar Kisdnevelés és Népoktatás* c. lap 1898. évfolyamának egyik cikkében ez írta: „Amikor az ifjú vagy serdülő leány a képzőintézetbe lép, sejtelve sincsen a nevelői hivatásról. A legtöbb azért lép a tanító-, tanítónő- vagy óvónőképzőbe, hogy magasabb műveltségre tegyen szert, vagy magának kenyérpályát biztosítson. Nagyon sokat meg éppen a szegénység visz oda. Istenem hány és hány tanító nem lenne ma

az, ha nem születik szegénynek. Közülük is akárhány kiváló mérnök, ügyvéd, orvos, pap lehetett volna, de mikor szegény volt apja és anyja. Igen, a szegénység tereli az ifjúságot a pályára. Valljuk meg: nagyon, de nagyon kevesen jönnek a képzőbe a hivatásszeretet érzésével.”¹⁸ Erről panaszkodott egy későbbi írásában is: aki a pályát nem ismeri, azt tartja, tanító lehet akárki, sőt, a szülők úgy gondolkodnak, végső menedéknek, ha máshol nem válik be, jó lesz gyermekük számára a tanítóképző is.¹⁹ A tanítói pálya tehát a szegény sorsú fiatal számára egyrészt a művelődés egyik elérhető lehetősége, másrészt kényszerpálya a századforduló táján, aminek persze az is a következménye, hogy azok, akik csalódtak a pálya adta lehetőségekben, munkájuk színvonalával, etikai hozzáállással nem járultak hozzá a szakma presztízsének növeléséhez. A tanítói presztízs alacsony volta természetesen adódott az alacsony dotáltságból, s ennek az ördögi körnek minden eleme erősítette a másikat. „400 forintért 400 forintos munkát adok. Amilyen a fizetés, olyan a munka.” „Édes fiatal barátom, ne járjon mindig a csillagok között, abból meg nem él. Tanítson annyit, hogy fegyelmet ne kapjon.”²⁰ A tanítócsalád fenntartásának egyik lehetséges módja, a szűkös anyagi helyzetből való kiemelkedés egyik útja az „elpályázás”, azaz a jobb tanítói „állomás” keresése és elnyerése volt. (Az álláshirdetések mellett nem egyszer „cserét” ajánló tanítói felhívásokat is találunk.) Jobb alatt természetesen jobb anyagi körülményeket kell értenünk. Az elpályázás a század végére ijesztő méreteket öltött, és még a század első évtizedeire is jellemző volt. A korabeli megfigyelő úgy vélte, ez a folyamat a néptanítótság hivatásának betöltését fenyegette. Ennek a nomád életmódnak ugyanis az lett a következménye, hogy a tanító egyik álláshelyén sem tudott „gyökeret verni”, a helyi közösség nem fogadta be, meg sem ismerhették a rövid idő alatt, amit közöttük töltött. Ez nem pusztán a tanító presztízse szempontjából jelentett gondot, azok a közösségek is veszítettek, akik számára a tanító szellemi értelemben irányadó személyiség lehetett volna. „Hát én bizony fiatal koromban kapkodtam – mint sok más tanítótársam is talán – a többért, a jobbért... s kíváncsian figyeltem a Néptanítók Lapját, hogy közöl-e jobb fizetést, mint az enyém, s pályáztam én azután minden olyan helyre, mely az enyémnél pár forinttal jobbnak látszott.”²² A felekezeti és az állam mint iskolafenntartók és egyben az elvándorlás problémakörét is érintette az a vezércikk, amely a *Népnevelők Lapja* 1901/45. sz.-ban jelent meg, Hitfelekezeti oktatás címmel. A cikk szerzője szerint a hitfelekezeti oktatásnak számos hibája mellett vannak olyan jó tulajdonságai is, amelyeket érdemes mérlegelnie az államnak. Ilyen például a szülővel történő intenzívebb kapcsolattartás, a nagyobb állandóság, hiszen a hitfelekezeti tanító sokkal kevesebbet vándorol, mint állami társa. Nem ritka az olyan tanító, hangsúlyozza a szerző, aki egész életét egy helyen tölti, míg az államiak között ritka, mint a fehér holló, aki huzamosabb ideig megmaradna az álláshelyén.

Bárány Gyula, Csurgó

Csakhogy ennek a „fluktuációnak” volt egy másik oka is. Nemcsak „belső” tényezőkkel, de „külső” okokkal is magyarázható. Azok a települések, iskolafenntartók, akik valami miatt nem voltak megelégedve tanítójuk munkájával, minden további nélkül kiadták az útját és álláshirdetés segítségével keresték meg az új tanítót. Úton voltak tehát azok is, akik anyagilag nem voltak megelégedve korábbi állomáshelyükkel és úton voltak azok is, akiket az iskolafenntartó tanácsolt el – általában dicsérő sorok kíséretében, hogy minél hamarabb szabaduljon az illetőtől. *„Megválasztják ismét valamely félreeső faluban, ahová tisztességesebb egyén nem folyamodik s a hazai tanügy nagyobb dicsőségére forgatja tovább a fegyelmezőt mind addig, míg ismét túl nem adnak rajta.”*²² Ez utóbbiak, a kényszerpályán lévők, nehezen tudtak érzelmileg azonosulni a tanítói léttel, márpedig ha az „elpályázásra” volt is némi esély, a „pályaváltoztatásra” annál kevesebb. Hogy milyen tényezők tartották a pályán az onnan elkívánczozókat, arról a *Népoktatás* (Krassó-Szörény vármegye tanító egyesületének hivatalos lapja) hasábjain jelent meg egy cikk.²³ *Huszár Imre* szerint két tényezőt kell ennél a kérdésnél figyelembe venni. Egyrészt: a tanító szolgálati éveit az új pályán nem számították be, így a későbbi nyugdíj megállapításánál a pályát módosító tanító gyakorlatilag a nulláról indult. Másrészt: miután a tanítóképző ebben az időszakban még nem zárult érettségi vizsgával, tanulmányaiból mindössze 4 gimnáziumi osztályt vettek figyelembe az új elhelyezkedés során. Ha ezeket a feltételeket figyelembe véve mégis megpróbált kilépni a pályáról, folyamodhatott például írónki munkakörért. A cikk szerzőjének állítása szerint, idézem: *„...száz az egy ellen, hogy a császár szolgálatában kiérdemesült, igényjogosultsággal rendelkező elbocsátott őrmestert neveznek ki az állásra”*. És némi malíciával megjegyzi, ha tanítót tennének erre a posztra, olyan tiszta lenne a szöveg, hogy még a végén bárki elolvashatná a bírósági végzéseket.

Ha valaki érzi, hogy alkalmatlan a pályára, új munkahelyet viszont nem talál és elkeseredésében a nyugdíjaztatását kéri, akkor a hivatalos szervek munkaképesnek nyilvánítják és örülhet, ha nem kap fegyelmit azért, mert a nyugdíjalapot be akarta csapni. Ha pedig csak úgy otthagyni a pályát, nem hogy nem számítják be a letöltött éveit, de még az addig befizetett járulékait sem fizetik vissza, amit pedig másutt, például a vármegyénél megtesznek. Nincs más megoldás, véli a cikk szerzője, át kell minősíteni a tanítói oklevelet, egyenértékűvé kell tenni az érettségivel. Ezzel nőne a pálya presztízse is és nem következne be az a helyzet, amelyről *Geőcze Sarolta*²⁴ is panaszkodott, hogy míg a tanítónői állásra a lányok elitje jelentkezett, a korszakban a tanítói pályát csak kivételes esetben választotta a tehetséges fiatal, leginkább olyanok, akik máshol nem boldogultak.

A tanítói munkakör betöltéséhez kötelező jellegű tanítói végzettség bevezetése, azaz az 1868-as népoktatási törvényt megelőzően, de még

jóval (évtizedekkel) azt követően is sok képzetlen, a pályára alkalmatlan fiatal „csapott fel” tanítónak. Egy 1896-ban született újságcikk arról számol be, hogy Eperjesen évente kétszer „*tanítói és cselédvásárt*” tartottak, ahová az ország „számtalan sehonnai egyéne” érkezett, hogy pincérnek, gazdasági ispánnak ajánlkozzék, s ha nem vették fel, tanítónak állt.²⁵

Ugyanakkor a tanítóképzés színvonala a vizsgált korban még meglehetősen egyenetlen. A századforduló körüli években, így az általunk vizsgált 1901-es évben is ez adott leginkább okot a vitára. *Láng Mihály* és természetesen sokan mások is úgy gondolták, sokféle baj volna orvosolható a tanítóképzés fejlesztésével, ezen belül is az állami tanítóképző intézetek tanterveinek revíziójával. (*Lásd Nagy Mária Viták a Néptanítók Lapjában c. tanulmányát.*) Mindebben az is közrejátszott, hogy a tanítóképzőbe felvett hallgatók túlságosan heterogén előképzettséggel kerültek az intézményekbe. Sokan a falusi elemít követően jelentkeztek felvételre, mások pedig már kijárták a polgári, a reáliskola vagy a gimnázium 1, 2, 3 vagy 4 osztályát is. Sőt korabeli életrajzok bizonyítják, hogy volt olyan fiatal is, aki nem csak a gimnázium alsóbb, de felsőbb osztályait is elvégezte, s csak ezek után jelentkezett az ország valamelyik tanítóképző intézetébe. Túlságosan nagy volt tehát a különbség mind az *előképzettséget*, mind a növendékek *szándékait* illetően.

Nyilván az imént felsoroltak következményeképpen a társadalom is különbséget tett tanító és tanító között. Ahogy *Mező Dániel* megfogalmazta, „...*egyiket kengyelfutónak használja, másikat kortesnek, nagy részét mulatságai rendezésére, de talál olyanokra is, kiket 1000 koronás jutalomra méltat*”.²⁶ Kapaszkodjunk meg ez utóbbi gondolatban, mielőtt azt a téves képzetet alakítanánk ki, mintha a XIX. és XX. század fordulóján kizárólag pályát tévesztett, a munka örömeit nem találó és onnan menekülni kívánó „tanszemélyzettel” rendelkezett volna Magyarország. Itt az ideje, hogy azokról a személyiségekről is szóljunk, akik munkájukkal a szakma színvonalát és presztízsét növelni tudták, akik a korszak eseményeire, szellemi mozgására befolyással voltak. Gondolok itt azokra a „vezéregyéniségekre”, akik kezdetben maguk is az 1000 koronás díjazottak között voltak, majd később a díjkiosztók közé léptek elő.²⁷ Ők voltak azok, akik a tanítóságot a legkülönbélebb fórumokon képviselték, akik mint tankönyvszerzők növelték a tanítói szakma színvonalát, akik a különböző egyesületeket, jótékony célú szervezeteket létrehozták és működtették és akik a korabeli szaklapokban publikáltak. E prominensnek tekinthető személyiségek sem szakmai felkészültségüket, sem társadalmi előmenetelüket tekintve nem reprezentálják a tanítóság szélesebb rétegeit, még akkor sem, ha pályájuk kezdetén, sokan pedig egész életük során tanítóként működtek. (Nem feledkezve meg azokról az „egyszerű” tanítókról sem, akik tisztelességgel végigdolgozták az életüket, egyéb nyomot nem hagyva ma-

guk után, s akiknek a nevét legfeljebb egy korabeli tablókép vagy családi hagyatéki iratok őrzik.)

Reprezentativitásról a szakma XX. század eleji történetében, úgy vélem, amúgy sem beszélhetünk, hiszen az egységesítő törekvések ellenére – ahogy *Arthur Imhof* *Elveszített világok* című munkájában egy egészen más korszakkal kapcsolatban megjegyzi – épp a sokszínűség, a reprezentativitás hiánya az, amely leginkább leírja a kort. Hogy milyen életszínvonalon éltek, milyen szakmai előképzettséggel rendelkeztek, milyen körülmények között dolgoztak, milyen mellékfoglalkozások vállalására kényszerültek és ez hogy befolyásolta munkájuk színvonalát, azt elsősorban az iskolafenntartó anyagi lehetőségei, a tanítóval szembeni elvárásai, de még inkább a kultúra terjesztéséről alkotott „filozófiája” határozták meg.

Ha a századforduló táján problémát jelentett az a tény, hogy a képző intézetekbe nagyon „vegyes” előképzettséggű fiatalok kerültek, ugyanez a probléma hatványozottan igaz lehetett az ezt megelőző évtizedekben, közelebbről azoknak a tanítóknak a diákéveiben, akik a századfordulóra már vezető egyéniségei a szakmának. Azokról a személyiségekről, akik 1901-ben a szakma legmagasabb fórumain szerepeltek, – életrajzuk alapján – egytől-egyig elmondható, hogy mielőtt valamely tanítóképző intézetbe jelentkeztek volna, minimum 4, de olykor még több gimnáziumi osztályt is elvégeztek, általában valamely neves egyházi iskolában, tehát viszonylag magasán kvalifikáltan érkeztek a tanítóképzőbe. Jellemző a pályájukra, hogy tanítói tevékenységük mellett tovább képezték magukat – erre valamilyen módon anyagi lehetőségük nyílt – polgári iskolai tanítói oklevelet szereztek, leérettségiztek, esetleg tanári vizsgát tettek és/vagy viszonylag korán szakírói tevékenységbe kezdtek, elküldték tanulmányaikat a nevelésügyi szaklapokhoz, vagy tankönyvírói szerepre vállalkoztak. Az anyagi háttér megteremtése mindehhez jöhetett külső forrásból is. Egyikük, *Gööz József*,²⁸ aki 1901-ben már a *Néptanítók Lapja* segédszerkesztője volt, szegényparaszti származása és korai árvasága ellenére éppen tanítójának köszönhette a tanulás lehetőségét. Tízévi tanítóskodása alatt leérettségizett, beiratkozott a budapesti egyetemre, ahol tanári vizsgát tett és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Közírói tevékenységével mindvégig a tanítóság helyzetének javításán munkálkodott.

Jellemzőnek mondható a századforduló tanítói „karriertörténetére” továbbá, hogy ezek a tanítók az átlagosnál nagyobb arányban jártak külföldi tanulmányutakon – és szereztek ilyen módon személyes tapasztalatot arról, hogy hol is áll a magyar népoktatás a nyugat-európaihoz képest. Talán a mai olvasó számára idegenül sok és sokféle pozícióban találjuk őket. Csak egy példát kiemelve: *Bardócz Pál*,²⁹ aki 1901-ben a Magyar Tanítók Kaszinója felügyelő bizottságának elnöke lett, beindította a Kisdednevelők Könyvtárát, miközben tanítóskodott, tanítói járásköri elnök lett, dal-

egyleti karnagy, méhészköri titkár, az országos tanítói „tourista” egylet választmányi tagja, szakfelügyelő, a Budapesti Tanítótestület és az Óvónők Országos Egyesületének elnöke. Tevékenységi körében tehát egyrészt találunk társadalmi funkciókat is, másrészt a korszakot annyira jellemző mellékfoglalkozást is. (A magasabb pozícióban lévő tanítóságra inkább a társadalmi szerepvállalás, míg „hétköznapi” társaikra, nyilván anyagi helyzetük különbözősége miatt, mellékfoglalkozások vállalása volt a jellemző. Az „elpályázás” mellett ez volt a tanítócsalád fenntartásának másik lehetséges módja.) (Lásd Szabolcs Éva „... Tanítói állomásra pályázat hirdettetik...” c. tanulmányát.) A társadalmi szerepvállalás legtöbbször egyesületi szervező tevékenységet jelentett s ezzel párhuzamosan a szervezet lapjának szerkesztését is. Ezek az intézmények és ezek a lapok sokszor amellet, hogy közösségteremtő erejükkel segítettek azoknak, akik egyedül talán nehezebben kerülték volna ki a pálya buktatóit, gyakran álltak elő olyan reformötletekkel, amelyek előbbre vitték, könnyebbé tették a tanító munkáját. Ennek a kezdeményezőkézségnek a következménye az 1901-ben bevezetett „szülői értekezlet” is.

Sokszor, sok helyen merült fel, hogy a tanítói, néptanítói tevékenység nem ér véget a tanórák befejeztével, aki valóban be szeretné tölteni hivatását, annak a felnőtt társadalommal is kapcsolatot kell tartania. Falun e kapcsolattartás célja elsősorban a parasztember „szabadidejének” értelmes eltöltésére kellett hogy irányuljon. Ugyanakkor a gyermekek otthoni körülményeinek megismeréséhez is szükség lett volna az effajta kapcsolatfelvételre. Minthogy városi társánál a falusi tanító kevésbé élt elszigetelve tanítványai családjától, így a gyerekek családi hátterét is jobban ismerte. A szülőkkel történő kapcsolatfelvétel elsősorban a nagyobb településeken jelentett gondot. Ahogy a korabeli szemlélő némi öniróniával megjegyezte, a városi tanítók annyira tiszteletben tartották a családi szentélyt, hogy oda hívatlanul be nem pillantottak.³⁰ Ugyanez persze vonatkozott a szülőkre is.

A dolgozat elején már jelzett nagy jelentőségű, ha úgy tetszik: „oktatástörténeti fordulat”, a szülői értekezlet bevezetése a népiskolákban Magyarországon 1901-ben zajlott le. E megfogalmazás talán kissé túlzó, tény azonban, hogy az első „kísérleti” gyűléseket ekkor tartották, szélesebb körű elterjedése azonban a következő évekre maradt. „*A tanügy terén a XX. század első vívmányaként üdvözölhetjük ez életrevaló eszmét, mert szerencsés a kezdeményező, ki lelke egész hevével a kezdet nehézségeit legyőzve, megteremtette ez értekezletet.*”³¹ A fővárosban kezdeményezték, és ahogy az imént idézett sorok írója megjegyezte, a vidékiek örömmel vették ezt tudomásul. Hogy a korabeli szülői értekezlet csak nyomaiban emlékeztetett a maira, arra bizonyíték az a tény is, hogy a lapban publikáló tanító szerint hasonló eseményre kisebb településeken nem kerülhet sor, csak népesebb helyeken valósulhat meg ez a kezdeményezés. Maga egyfajta „népünnepélyként” kép-

Bardócz Pál, Szilágy-Cseh

zelte el az összejövetelt, legalábbis a vidéki változatát, ahol egyrészt neveléstani, másrészt erkölcsnemesítő előadásokat tartanának a szülőknek, tehát egyfajta népnevelői attitűddel közelített a kérdéshez és azt remélte, a néptanító munkája most teljesebben majd ki igazán.

Hogy a valóságban hogyan zajlott le az első szülői értekezlet Budapesten, arról a *Népnevelők Lapja* számolt be részletesen. A *Népnevelők Lapja* a Népnevelők Budapesti Egyesületének, az értekezlet kezdeményezőjének volt a hivatalos lapja, s mint ilyen népszerűsítőjévé is vált az eseménynek. Az első szülői értekezletre tehát 1901. február 28-án került sor a VI. kerületi Felsőerdősori községi elemi népiskola (fiúiskola) tornatermében. Délután 4 órára a tornatermet megtöltötték a „lelkes szülők, tanügybarátok és érdeklődő kartársak”. Az értekezletet az iskola gyermekkara nyitotta meg a himnusszal, majd „*Szőke Aranka urhölgy Pósa Lajosnak »Szeresd a gyermeket« című költeményét szavalta el nagy hatással, melynek végeztével a szavaló méltán megérdemelt zajos ovatióban részesült.*”³² Még némi előadást követően az iskola igazgatója üdvözölte az egybegyűlteket, s a kezdeményezést a XX. század humánus törekvései között említette. Ezt követően *Peres Sándor*³³, az egyesület elnöke felkérte *Csáky Elek* titkárt, hogy vezesse elő az értekezlet célját. *Csáky Elek* elmondta, azért hívták össze ezt a gyűlést, mert kapcsolatot kívánnak teremteni az iskola és a szülők között, és mert számos külföldi példa mutatja, milyen gyümölcsöző tud lenni egy hasonló együttműködés. Említette Bécs és Németországot, valamint „Amerikát”, ahol már anyák egyesülete is működik. Ilyen alkalmakkor magánbeszélgetésekre is sor kerülhet a jövőben, vélte *Csáky Elek*, amelynek során olyan „intim” dolgok kerülhetnek a felszínre, amiknek nyilvánosság előtti megbeszélésére nincs mód. Bevezető beszédét követően rátértek az első szülői értekezlet vitatémájára, amely ez alkalommal a „házi feladat” kérdése volt.

Péterfy Sándor születésnapjának ünneplése, az Eötvös-alap elnöki székéből történő „rosszkedvű” távozása és az első népiskolai szülői értekezlet életre hívása egyként jellemzi a tanítóság XX. századi történetének kezdeti lépéseit. A *Péterfy*ékkal leköszönő „rég nemzedék” visszavonulása, vagy a mindennapi anyagi gondokkal való küzdelem jól megfért a legkorszerűbb kezdeményezések megjelenésével.

A „TANÍTÓBETEGSÉG”

ISKOLA-EGÉSZSÉGÜGY A SZÁZADFORDULÓ KÖRÜLI ÉVEKBEN.

A munkahely mint élettér vizsgálata jelen esetben nemcsak az iskolák korabeli helyzetéről árul el sokat, hanem arról a közegészségügyi helyzetről is, amelyben a századforduló embere mindennapjait élte.

Adódik tehát a lehetőség arra, hogy ezen a nagyon speciális témán keresztül közelebb kerüljünk a korszak tanítóinak hétköznapjaihoz. *Jáki László* 1989-ben³⁴ kötetet jelentetett meg a századforduló iskolaépítési törekvéseiről. Részben munkája segítségével, részben korabeli szaklapokra támaszkodva próbálom meg összefoglalni és lehetőség szerint a legszínesebb képet nyújtani arról, milyen feladatok tették változatossá, olykor nehezzé a tanítók életét a szigorúan vett tanításon kívül.

1901-ben Magyarországon 17 146 népiskola működött. Ebből 16 817 volt elemi népiskola. Az egytanítós osztatlan elemi iskolák száma 11881, míg többtanítós, osztottból csak 4 936-ot találunk.³⁵ Már az 1868-as törvény XXVII. törvénycikke úgy rendelkezett, hogy az újonnan építendő iskolaépületek egészséges, száraz környezetet nyújtsanak, egy tanteremre 60 gyermeket számoljanak, s minden gyermekre legalább 8–10 látnyi helyet. Tágas és világos épületeket képzeltek el, jól szellőztethető tantermekkel.³⁶ A miniszter 1894-es jelentésében elismerte, hogy ez több okból nem valósulhatott meg. Egyrészt a felügyelő hatóságnak nem biztosították a jogot a tervek elbírálására, másrészt az építési engedély kiadását sem tagadhatták meg. Az építkezések költségeinek csökkentése miatt legtöbbször más célra épült házakban helyezték el az iskolát: „*Egyszerű parasztlakásokat, istállókat, kocsmákat, elavult községházakat, s egyéb, más célra nem használható épületeket alakítottak át iskola céljaira*”.³⁷

A magát ellenzékiként meghatározó „politikai-tanügyi” lap, a *Nemzeti Iskola* előszeretettel ecsetelte az iskolaépületek meglehetősen rossz állapotát. 1896-ban, hogy megörökítse a Millennium évének iskolaépítészeti helyzetét, 2 alkalommal, „Vándor” aláírással közölt hosszabb tanulmányt a Budapest környéki elemi iskolák állapotáról. Az egyik alkalommal Újpesten járt, ahol a Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolát látogatta meg: „*Az újpesti iskolák gyilkos telepek... Először is olyan szag fogadott, amilyenhez uram még az én orrom is finnyás volt. A gőz már csepegett a falakról. A tanító izzadt és sápadt volt, a gyermekek arcát látni sem lehetett a temérdek sok fejtől. Némelyek a padban ültek, némelyek a földön*”.³⁸ Hogy a Pest környéki elemi iskolák állapota valóban nem lehetett kielégítő, arra kiváló bizonyítékot szolgáltat az a tény is, hogy 1901-ben az ún. mintaiskolák felállítását *Wlassics* épp Újpesten kezdte el. Május 22-én avatták fel az első „mintaszerű állami elemi iskolát”. Hogy megadják a módját az ünneplésnek, mintegy száz, fehér ruhába öltözött kislány vonult fel a megnyitóra, kezében rózsakoszorúval, amelyet *Wlassics Gyula* frissen felavatott arcképe köré helyeztek el.³⁹

Az ellenzéki „hangulatkeltés” mellett a királyi tanfelügyelők tollából született jelentések is siettették a korszerűsítést. Megyéje falusi iskoláinak helyzetét a következőképpen összegzi Ugocsa vármegye tanfelügyelője a századfordulón: „*A sokszor bőrig ázott kisgyermek átnedvesedett bocskorában lógatja lábait a hiányosan fűtött, nem is testi magasságá-*

hoz mért szűk padban 11 vagy 12 óráig, le sem véve gubácskáját mert hiszen megvonné anélkül az Isten hidege. A 80 guba pedig gőzölög erősen, miközben elfogyasztja a tanteremnek azt a kis melegét, mit a gyermekek a hónuk alatt hazulról összehordogatott málécsutkából, meg abból a nyers akácfadarabbul fejlesztettek, melyen akkor reggel még a rigó fűtyült... Hát a tanterem levegője nem rosszabb-e a sertésól levegőjénél?"⁴⁰ A túrterebsi római katolikus iskoláról pedig azt írja, hogy egy alacsony tanteremben 161 tanulót oktatott az énekléstanító, és elképzelhetetlen volt az a bűz, amely „a tanulók tüdejét megfertőzte.”⁴¹ Miért

A magyar tanítók legkedveltebb lapja a

Nemzeti Iskola

politikai tanügyi lap. VIII. évfolyam.

Szerkeszti:

Benedek Elek és Földes Géza.

Még egyetlen egy ujság sem szolgálta ilyen híven és igaz lelkesedéssel a tanítók erkölcsi és anyagi érdekét, mint a **Nemzeti Iskola**. S hogy a tanügyi kérdéseket egészen függetlenül tárgyalhassa, letette a **politikai kaucziót** is.

Jelszava: őszinteség, bátorság, szókimondás.

Előfizetése: egész évre 8 korona, félévre 4 korona, negyedéyre 2 korona.

A **ministeri rendeletek értelmében az iskolák a fölvételi díjak terhére az iskolai számadásokban is elszámolhatják az előfizetést.** Ez az ujság minden iskolai könyvtárnak a dísze.

Még mindig megrendelhető január 1-től.

Mutatványszámot ingyen és bérmentve küld a

Nemzeti Iskola

(178—V—2)

kiadóhivatala,

Budapesten, VII., Rottenbiller-utca 5/a.

volt ez a helyzet (túlszűfoltosság, rossz higiénés viszonyok, a helyiségek fűtetlensége) különösen veszélyes? Ha megnézzük a Magyar Statisztikai Évkönyv 1901-es halálozási tábláit, kiderül, hogy a megközelítőleg 425 300 haláleset közül 60 625-en fertőző betegségben hunytak el az év folyamán. A táblázatokban megjelölt fertőző betegségek közül egy, az ún. „gümőkór” messze túlszárnyalta a többi által szedett áldozatok számát. A gümőkór, mai szóhasználattal a tuberkulózis 8 különféle típusa közül hétben átlag 4 373-an haltak meg évente, míg a „tüdőbaj” vagy „hervadásbetegség” 33 079 embert vitt el csak 1901-ben. Ez a ma már nagyrészt visszaszorított betegség a századforduló időszakában egész Európát tizedelte. Ebből következően a tanítók és az iskolaorvosok legfontosabb feladata a századfordulón és így 1901-ben is az egyéb fertőzésveszély csökkentése – „hasi hagymáz” (hastífusz), „küteges hagymáz” (kiütéses tífusz), himlő, kanyaró, vérhas és a mai olvasó számára talán már egyre kevésbé ismert trachoma elleni védekezés mellett elsősorban a tüdőbaj elleni küzdelem volt. A mindössze három évfolyamot megért, 1898-ban indult és 1901-ben az *Egészség* c. lapba beolvadt *Ifjúság és Egészség* című lap felvilágosító, figyelemfelkeltő cikkeivel éppen arra tett kísérletet, hogy a fertőző betegségek részletes leírásával és az ellenük történő védekezési stratégiák felsorakoztatásával könnyebbé tegye a tanítóság munkáját.

A ma már jórészt ismeretlen szokás, a földre köpködés hozzátartozott a századforduló napi gyakorlatához, bizonyíték erre az a számtalan tiltó intézkedés, amellyel gátat próbáltak vetni ennek a tevékenységnek. Erre utal az a miniszteri körlevél is, amely felhívja az iskolák felügyelő testületének figyelmét arra, hogy gyakori látogatásokkal győződjenek meg róla, vajon a padlóra való köpködés az iskola összes helyiségeiben meg van-e tiltva.⁴² A köpetek ugyanis a légúti megbetegedések nagy részében fertőzőek voltak, s ha közvetlenül nem is nyúlt hozzájuk a gyerek, megszáradva, a porral elkeveredve került a levegőbe és belélegzéssel fertőzte a tanulókat és a lakosságot általában. *Dr. Pávai Vajna Gábor*: Védekezés a tüdővész ellen című munkájában sürgette, hogy a nyilvános közlekedési eszközökön a padozatra vagy a földre való köpést büntetés terhe mellett tiltsák be. Volt hang, amely a kávéházi kultúrát a tömött vendéglőket okolta és az ott tapasztalható zsűfolttságot és szellőzetlen levegőt, a betegség nagymérvű terjedéséért.⁴³

1901-ben *Wlassics Gyula* miniszter az iskolaorvosok képesítő vizsgájának tárgyai közé felvette a pedagógiát is, így próbálván szorosabbra fűzni az iskolaorvos és az iskola kapcsolatát.⁴⁴ A községi orvosok szerepét azonban csak egy 1902-es rendelet szabályozta, amely kimondta, hogy a községi orvos kéthavonta köteles ellenőrizni, hogy a padlók szárazak, az „ürszékek” tiszták-e és van-e köpöcsésze az iskolában.⁴⁵ Ez a számunkra már idegennek tűnő alkalmatlanság a korabeli tantermek jellemző felszerelési tárgya volt, amelyet *Jáki László*

szerint az 1880-as években a tanterem nemes részének tekintettek, de használatuk fontosságát 1898-ban már kétségbe vonták. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy az *Iffúság és Egészség* tanulmányírói különösen nagy figyelmet szenteltek ennek az eszköznek. A köpőcsésze a századfordulót megelőző két évtized jelentős fejlesztésének köszönhetően a vizsgált időszakban már nemcsak a fertőző anyag padlóra kerülését gátolta, hanem a kiszáradását és így a levegőbe jutását is. „Nyolcz felé jár az idő, s a kis diákok egyenként vagy kisebb-nagyobb csoportokban jönnek az iskolába. Csakhamar élénk csevegés, jókedvű tréfálgozás... De nini! Milyen változás tegnaptól mára! Hová lettek az annyira megszokott köpőládák, melyekben mindig olyan szép finom, fehér köpor volt? ... nincs, nincs... azazhogy valami mégis csak van helyettük. Ott is áll a sarokban valami furcsa edényféle: olyanféle, mint valami alacsony lapos tál. Fehér, fényes, csillogó tiszta, mint a friss hó. Ugyan nézzük meg közelebbről... Ne mosolyogjatok, amikor az új köpőedényeket látjátok! Mert sokkal komolyabb a dolog, sem, hogy mosolyogni lehessen rajta!”⁴⁶ A komolyságot indokolta, mint ahogy azt *Dr. Bexheft Armin* a cikkében ki is emelte, hogy a tüdővésznek átlag minden hetedik ember áldozatul esett. Így aztán ideális esetben minden tanteremben legalább két edényre volt szükség, s a tanulók ültetésénél ügyelni kellett arra, hogy akik köhögtek és „kiköptek”, lehetőleg a köpőedények közelében kapjanak helyet. *Matavovszky Béla* királyi tanfelügyelő idézett körlevelében felhívta a tanítók figyelmét, hogy szoktassák és szorítsák rá tanítványaikat az edények használatára, a szolgaszemélyzetet pedig arra, hogy gyakran ürítsék ki azokat.

A tanítók feladata azonban nem merült ki ennyiben: „népszerű és gyakori felolvasásokat” kellett tartaniuk a tüdőbajról a község lakói előtt.⁴⁷

A fokozott fertőzésveszély következtében természetesen a tanítóság sem volt biztonságban. Volt, aki egyenesen „tanító-betegségnek” nevezte a tüdőbajt. Ugy tartották, hogy a beszéd és légzőszervek „megerőltetése” gyöngíti a tüdő ellenállóképességét és amikor a baktérium a tanító tüdejébe kerül, könnyebben kezdi meg pusztító munkáját, mint más szakmák esetében. A tanítói tevékenység jellege és a fizetések alacsony volta ugyanakkor nem tette lehetővé a beteg tanító számára, hogy kímélje, gyógyíttassa magát. Ha kiesett a munkából, azzal a családjá mindennapi megélhetését tette kockára.

Épp 1901-ben Londonban tartottak egy nemzetközi kongresszust, ahol a gyógyítás lehetséges módozatait vitatták meg. Ennek kapcsán fogalmazódott meg a *Néptanítók Lapja* cikkírói körében, hogy a nyugat-európai gyakorlathoz hasonlóan – ahol szanatóriumi kezeléssel szép eredményeket érnek el – létre kéne hozni a beteg tanítók számára egy tüdőszanatóriumot és ezzel esélyt adni a számukra a gyógyuláshoz.⁴⁸

A korszakot kettősség jellemzi. Egyrészt, ahogy *Beney Antal* megjegyzi egyik cikkében, a magyarországi egészségügy, kivált falun, cse-

csemőkorát éli. Az állatorvosnak még csak-csak, az ember-orvosnak azonban nem hisznek az emberek. „*Ha valamely jószágán daganat van, fölkeresi az állatorvost: de ha gyermekének van fültőmirigy-lobja, megdörzsöli egy darab istráanggal.*”⁴⁹ Másrészt az infrastrukturálisan jóval előbb járó városi kultúrában korszerű, tudományos alaposságra törek-szenek a higiénia kérdéseiben és számos találmány is a rendelkezésük-re állt már ahhoz, hogy korszerű válaszokat legyenek képesek adni a korszak kihívásaira. Volt iskola, ahol használták már például *Pick Ede* budapesti lakatos 1890-ben szabadalmaztatott ablakzáró szerkezetét, amely gyakorlatilag a mai bukóablaknak felelt meg. És ismert volt az ún. Tobin-féle cső is, amely az udvar felől a padló magasságából indult, s az osztályba beérve 1,5–2 méter magasságban engedte be a friss levegőt. Ezek a találmányok jórészt a jobb anyagi háttérrel rendelkező álla-mi, városi iskolákat gazdagították, szélesebb körben nem terjedtek el.⁵⁰

A higiénés viszonyok másik jellemző problémájára mutatott rá *dr. Riegler Gusztáv*: „Nem ocsmány az ami emberi” c. cikkében. „*Hol ma-rad a mi iskoláinkban az úgynevezett magyaros tisztesség, mikor a vélet-lenül betoppánó látogatót már a kapuban egy sajátos, de annál jellegze-tesebb illat fogadja, nem csak a vidéki városok, hanem a főváros legtöbb iskoláiban is. Mi ezt az illatot – helyesebben büzt – iskolaszagnak szok-tuk nevezni.*”⁵¹ Minthogy az angolos „water-closet” a korszakban még csak a vízvezetékkel és csatornázással dicsekedhető nagyobb városok sa-játja, az árnyékszék és annak tisztíthatósága szintén különös problémát jelentett. Nem ment ritkaságszámba még a középiskolákban sem az ún. hordó-módszer, amikor hordókat állítottak be, s azokat időközönként ki-ürítették. Ezt az egészségtelen megoldást választották például a keszthe-lyi és az esztergomi gimnáziumban is. Állandó panaszra adott okot, hogy a folyosókat, kisebb épületekben a tantermek levegőjét elárasztották az illemhely felől érkező szagok. Hogy sokáig fennmaradó problémáról volt szó, arra bizonyíték az a tény, hogy még 1914-ben is a modern isko-la „*achilles sarka*”-ként emlegették a mellék-helyiséget.⁵²

A szellőzés, a tisztántartás mellett tartós problémának bizonyult a tantermek világítása. A vizsgált korszakban a villamos világítás újdön-ságánál fogva túlságosan költséges mulatságnak bizonyult, így a leg-több helyen petróleummal vagy gázzal világítottak. A petróleum, amely főként a falusi iskolákra volt jellemző, amellet, hogy gyenge fényt adott, folyamatosan szennyezte a levegőt és gyakran tűzkárt is okozott. Budapest elemi és középiskoláiban a századfordulón még majdnem kizárólag a gázláng használata volt divatban. „Négy rosszul elhelyezett, örökösen imbolygó, sárga fényű, szemet rontó fecskefark alakú gázláng.”⁵³

Külföldi tudósításokból persze kiderült, hogy a rendkívül erős fényű izzólámpákat jó eredménnyel alkalmazták tantermek világítására, ám ennek gyors elterjedésében pénz hiányában nemigen bizakodtak az is-

kolaorvosok. Mindezek ellenére volt rá példa nálunk is: az egyik első iskola, ahol bevezették az izzóvilágítást, az állami ipariskola Népszínház utcai épülete volt.

„SZERETNÉK EGY SZÁZAD MÚLVA FELTÁMADNI...”⁵⁴

TANÍTÓI JÖVŐKÉP A XIX. ÉS XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

„A jövőt magát éppoly kevésbé tudjuk, mint a hogy a mythosi alvilágról a tündérországról, a boszorkányvilágról és sok más egyébről nem voltak határozott fogalmaink. Egy lényeges különbség azonban mégis van a képzelőtehetség e két tere közt, a jövő ábrándvilágának alapja a jelen, a jelen pedig ismerjük, tudjuk az emberiségnek törekvéseit, ismerjük az erőket, amelyek a jövő világot föl fogják építeni és ismerjük legalább részben, a fejlődés törvényeit.”⁵⁵

Vannak történelmi pillanatok, amikor a közeljövő eseményein túl a távolabbi jövőt is látni szeretnénk. Nevezetesebb ünnepek vagy évfordulók alkalmával megnő azoknak az „utópiáknak” a száma, amelyek egy elkövetkező kor életébe próbálnak bepillantást nyújtani. A XIX. század végén két olyan alkalom is adódott, amely alkalmasnak látszott a számvetésre, jelen és jövő megmértetésére. Azok a cikkek, amelyek jelen probléma szempontjából érdekesek lehetnek egyrészt tehát 1896-ban, a millennáris ünnepek kapcsán születtek, másrészt az 1900-as illetve 1901-es évben, minthogy eleink sem tudtak konszenzusra jutni, vajon mikor is kezdődik az új évszázad, így akárcsak mi, kétszer ülték meg azt.

A korabeli nevelésügyi sajtó a tanítóóság helyzetét elemezve nem nyújtott egységes képet. Abban azonban nagyjából egyetértettek, hogy az a világ amely körülvette őket, nem volt a világok legjobbika még akkor sem, ha azzal nagyjából tisztában voltak, hogy *Wlassics Gyula* minisztersége (1895–1903) a „tanügyi munkások” számára a jobbak közül való. Erre többen, többször fel is hívták tanító társaik figyelmét.

Voltak, akik úgy gondolták, hogy az a munka, amelyet a XIX. század elkezdett, a XX.-ban teljesedik majd ki, azoknak a törekvéseknek a gyümölcsét, amelyekért az Eötvös-féle „nagy generáció” harcolt, az új század gyermekei arathatják majd le. Legyen az a népoktatás legszélesebb körű terjedése, vagy a tanítói pálya társadalmi rangjának emelése. Mások inkább a XIX. század végi kultúrában tapasztalható visszасáságokat ecsetelték. A legtöbben azonban szép és rendezett jövőt láttak maguk előtt és miközben az eljövendő századról gondolkodtak, saját koruk kritikai képét festették meg.

A jelen és jövő kérdéskörét boncolgató tanulmányok két csoportra oszthatók. Születtek olyan írások, amelyek általános tendenciákat követtek nyomon, „globális” kérdéseket feszegettek, tudományosabb,

alaposabb megközelítéssel az emberiség jövőjének lehetséges útját járták körül és voltak olyanok, amelyek szerzői fantáziájukat szabadjára engedve egészen apró részletekbe menő elemzést adtak arról, milyen lesz a hétköznapi élet és az oktatás a XX. században. Mindkét megközelítés figyelemre méltó.

A századvég életérzéséhez hozzátartozott az ideálok elvesztése feletti keserűség és annak az *anyagiasságnak* a kritikája, amely a leköszönő század első felének még nem volt sajátja. „*Megbomlott a tizenkilencedik század utolsó évtizedének viszonylagos egyensúlya, nemcsak az élet anyagi, pénzügyi és gazdasági szférájában, hanem a politikai és szellemi szférákban is.*”⁵⁶ – írja John Lukács. Azok, akik a 70-es években még örömmel üdvözölték Budapesten a szabad vállalkozást, 1900-ban már úgy látták, csak kevesek látnak ebből hasznot, a többség nem. A szabad vállalkozás ebben az időben a lelkiismeretlen ember sötét üzelmeit jelentette.⁵⁷ „*Érdek*”, „*haszon*”, „*pénz*”, „*hatalom*”, „*cím- és rang-kórság*”, „*örjögő divat*”, „*botrányok*”, „*panamák*”, „*egyéni érdek*” – gyakran megjelenő kifejezések a század végének jellemzésére.

„*Egyfelől üres csillogás, gyönyörvadászat, óriási vagyon, másfelől tömegnyomor, sztrájk, prostitúció, viszont mindkét részről általános boldogtalanság: ez a XIX. századvég kritikája*”⁵⁸ – írta Sassi Nagy Lajos a *Néptanítók Lapja* 1901. 2. számában. Még ennek a meglehetősen pesszimista hangvételű cikknek a szerzője sem kételkedett azonban abban, hogy a „*világ majd helyreáll*”, új *Széchenyit*, *Vörösmartyt*, új *Rousseau-t* várt a XX. századtól és azt, hogy a századvég elsatnyult, elkényeztetett nemzedékét újra a természetesség, az erő, az igazságosság jellemzi majd.

*Geőcze Sarolta*⁵⁹, egyik legkorábbi szociológiai írónk szerint a pénz és az azzal járó hatalom a modern ember legfőbb törekvése, s minthogy minden nemzedék annak megszerzésére szeretné képessé tenni gyermekeit, ami számára a legbecesebb, az új nevelői törekvés is ebben csúcsosodik ki.⁶⁰ Ehhez járul még *Láng Mihály* szerint, hogy a tanító „*régimódi*” ebben az anyagi erő uralta új világban.⁶¹

Ember János a *Népnevelők Lapja* korabeli szerkesztője sok írásában foglalkozott a jelen és jövő lehetőségeivel. Úgy gondolta, a XX. század nagy feladata az *altruizmus* elvének érvényesítése lesz. „*Enyhítse a modern technika és a mozgatóke szertelenségei által annyira kiélestedt osztályellentéteket, hozzon biztonságot a napi kenyérért küzdő millióknak, békét a harcok által szenvedőknek, hozza meg a művelődés áldásainak általánosítását, közkinccsé válását.*”⁶² Fantáziavilágában, amely saját jelene szigorú tényeiből építkezett, a viskók, amelyeket hajdan iskoláknak neveztek, már csak az egykori képeslapokon élnek tovább. A tantermeket, amelyben az oktatás folyik, szombaton délutánonként felsúrolják és csütörtökönként felmossák. Olyan a padló, mint

a gyúróta. Évenként háromszor meszelnek és minden iskolában jó az ivóvíz. A tanító vonzó, képzett, művelt, kötelességtudó ember, akit a szeretet és gyöngédség vezérel, így aztán a gyermek már nem fél iskolába járni.⁶³

Az 1901-ben tartott első szülői értekezlet kapcsán is hasonló jövőképpel találkozhatunk. *Szőke István*, a Felsőerdősori községi elemi fiúiskola igazgatója az összejövetel megnyitó beszédében felhívja az egybegyűltek figyelmét az új kor új jelenségeire: gyermekmentés, kenyérsztás, munkaközvetítés, az árvaházak számának növekedése és nem utolsósorban a szülői értekezlet bevezetése, azaz a szülői ház és az iskola közeledése mind arra utaló jelek, hogy az elmúlt századok „öklő korszakai” véget érnek, s a most születő század a *humanitás százada* lesz.⁶⁴

György Aladár a tanítói kar anyagi előrejutását várta az új századtól. A társadalmi stabilitásba vetett hittel úgy vélte, a XX. század vége hasonló lesz a XIX. századéhoz. Az általunk már jól ismert, 1899. november 19-én megnyílt Ferencz József Tanítók Háza avatása kapcsán írt cikkében összegezte a tanítóság ingatlanvagyon helyzetét és úgy gondolta a társadalmi úton gyűjtött közös vagyon lehet a társadalmi felemelkedés egyik lehetséges útja: „*Emelkedünk, kétségkívül hatalmasan emelkedünk. És, mert írva van, hogy csak az első millió megteremtése nehéz, a többi jóformán magától nő, az a tanítónemzedék, amely másfél évtized alatt összegyűjtötte az első milliót, biztosan számíthat arra, hogy a jövő század végével a tanítók társadalmi alkotásainak összege már legalább a nyugdíjalap jelenlegi tőkéjével egyenlő összeg lesz és ennek a nagy összegnek megfelelően nagyobb lesz a tanítói kar tekintélye és önérzete is*”.⁶⁵

A *Néptanítók Lapja* 1901. évi 2. számában „Új idők, új eszmék, új törekvések” címmel jelent meg egy vezércikk, amelynek szerzője ismeretlen. Talán a legtájékozottabb, legkorszerűbb írások egyike, amelyben mind a reformpedagógiai eszme, mind a szociológiai szemléletmód tetten érhető. A XX. század – véli a szerző – a munkásosztály politikai mozgalmainak százada lesz, hiszen azt a gazdasági depressziót, amely bizonytalanná teszi a tömegek megélhetését, elsősorban ez a társadalmi réteg érzi a bőrén. Új eszmék jönnek divatba és régiek merülnek feledésbe. Hogyan adaptálhatja magát az iskola ehhez az új helyzethez? Úgy véli – s ezzel nincs egyedül – hogy társadalmi problémákat megoldani tudó, cselekvőképes emberekre lesz szüksége az új századnak, ezt pedig úgy érheti el az iskola, ha a jövőben „egyénivé” teszi a nevelői eljárást, ha megfigyeli a gyermeket, s ebből kiindulva építi fel koncepcióját.⁶⁶

Az „jövőbe néző” írások másik fajtája, amelyben a szerző saját vágyait, reményeit vetíti az új századba tulajdonképpen anélkül, hogy a valóság tényeiből építkezne. Ezeknek az írásoknak az olvasásakor ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy bármennyire is

bennünket szólítanak meg, elsősorban nem nekünk, XX., XXI. századi olvasóknak, hanem saját kortársaiknak szólnak, tanító jelleggel születtek, azért hogy felhívják a figyelmet a nyilvánvaló hiányosságokra.

Mittner Zoltán és *Tahy János* néptanítók képzeletbeli utazást tettek. Egyikük 1896-ban, a másikuk 1899. tavaszán vágott neki ünnepi lélekkel az útnak és fedezte fel a XX. századi Magyarországot. „Utópiáikban” a néptanító már semmiben sem szenved hiányt és kivívta az őt megillető társadalmi megbecsülést is. Fantáziaviláguk, mint látni fogjuk, sokszor megdöbbenően közel, máshol megdöbbenően távol áll az új század valóságától.

Mittner Zoltán – aki jó érzékkel tapint rá a technikai fejlődés irányára, s aki pszichológia ismereteit ötvözi az oktatás történetének már hagyományosnak tekinthető eszméivel – léghajón viszi olvasóit a XX. századvégi Budapestre, amelyben egy önmagát szabályozó oxigén-fejlesztő gép biztosítja a friss levegőt. Kiszálláskor árnyas park, gyermekszivaj és a korszak egyik „minta-tanítója” fogadja a régmúltból idecsöppenő látogatót. Mindjárt be is mutatja, hogy néz ki 100 év elteltével egy népiskola. A négyosztályos elemi minden egyes osztályának önálló épület áll a rendelkezésére, amelyek egy park négy sarkán állnak, közrefogva egy játszóteret. A csinos, magasföldszintes épületekben tanterem, öltöző, tornaterem, szertár, könyvtár áll a gyerekek és a tanító rendelkezésére, valamint egy-egy lakás, ahol az iskolaszolga és a tanító él. Egy tanító 30 gyerekkel és 6 tanítójelölttel foglalkozik, s bár a tantermek kicsiknek tűnhetnek, a helyiségek levegőjének minden tulajdonságát mesterséges úton szabályozzák. Télen nem hűl le és nyáron nem melegszik fel.

A tapasztalat azt is megmutatta, ahogy *Mittner Zoltán* írja, hogy a gyerekek nem egyforma sebességgel fejlődnek, így a XX. század végén testi és szellemi fejlettségüktől függően kerülnek majd be az iskolába. A tantárgyak alapvetően változatlanok, a hangsúly azonban a szemléltetés és a játék irányába tolódott el. Az olvasásra nem fordítanak sok időt, a könyvek legnagyobb része, az újságok pedig kivétel nélkül vékony, könnyű lemezeken jelennek meg, amelyek egy-egy fonográfba téve „*csengő élő szóval adják elő mondandójukat*”. Mivel az utazás olcsó és gyors, s minden iskola légi járművel rendelkezik, a földrajz oktatása például a közvetlen szemléltetés alapján folyik. És épp ilyen hasznos ez a természetrajz, vagy a történelem oktatásában. „*Képzeltetik, hogyan bevésődik a gyermekek fejébe, szívébe például a tatárjárás, ha ott a helyszínen, a Sajó partján mesélem el! A gyepen utána természetesen el is játsszák mindazt, amit tanultak.*” Az a tanítói kar pedig, amely *Mittner Zoltán* idejében pusztá hazaszeretetére támaszkodhatott, ma a XX. század végén, büszkén, önérzetesen és nagy kedvvel végzi munkáját és használja fel azokat a hasznos eszközöket, amelyek a rendelkezésére állnak.⁶⁷

Tahy János aszódi néptanító írásában, 1899-ben, egy öreg tanító betegágyán ábrándozik a jövőről. Álmában egy fiatalember kíséri végig a XX. század derekán Budapesten. „*Utunkat gyorsan és akadálytalanul folytattuk, csak itt-ott suhantak el mellettünk a kormányozható léghajók karcsú, vitorlás alakjai...*” A Sugárút⁶⁸ palotasorai mellett végighaladva – az élet, a zaj a föld alá és a magas levegőbe költözött, így semmi sem gátolta a nyílt utcák szabad közlekedését – egy háromemeletes palota előtt álltak meg. „*Ez itt a tanítók háza – szólalt meg a vezetőm – a miről félszázad előtt oly sokat gondolkoztál.*” 500 tanító gyermeke anyagi gondoktól mentes elhelyezéséről gondoskodik az épület, hogy ideje minden percét a tanulásnak szentelhesse. Következő állomásuk a *Néptanítók Lapja* szerkesztősége volt. Az újság azóta tekintélyes napilappá nőtte ki magát, „*s ma már 42 000* (ez majdnem duplája az 1899-es létszámnak) *tanító minden délben lázasan várja megszokott, kedves oktatóját.*” Majd azt is hozzáteszi, 1896. előtt ismert olyan tanítót, aki évek hosszú során sem nézett bele a lapba és olyan iskolát is, ahol az újság fölvegatlan példányai porosodva heverték a szekrény tetején! Útjukat folytatva a Duna partján egy Nautilus nevű víz alatt járóba szálltak, amely átvitte őket a túlpartra. Budán sok más mellett egy szoborra bukkantak. „*Ránézve a szobor arányos, főséges alakjára, nemes arczára, önkéntelenül kiáltottam föl: ez itt Wlassics miniszter szobra!*” A csodálatos kert pedig, ahol a szobor állt, a rokkant tanítónők és tanítók menháza, ahol 300 agg pedagógus él a legnagyobb kényelemben. A miniszter iránti elkötelezettség példája és egyben a remény kifejeződése, hogy a szerző szerint az épületet *Wlassics*⁶⁹ állíttatta 1920-ban, minisztersége 25 éves jubileumán.⁷⁰

Többek között ilyenek láttak bennünket azok a jövőről gondolkodó néptanítók, akik vállalták a jövőutazás „kockázatát”, majd látogatásuk végeztével a XX. századi Budapestről, saját koruk jelenébe repültek vissza, hogy elkezdjék az új évszázadot. Írásaik nemcsak azért lehetnek tanulságosak a számunkra, mert sokat elárulnak a XIX. századvégi tanítóság vágyaiból és ezzel együtt az őket körülvevő világról is, hanem mert azt is kiprovokálják, hogy az éppen magunk mögött hagyott XX. század valóságát újra és újra átgondoljuk.

JEGYZET

1 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. fejezetben.

2 *Schön József* felhívása. NL, 1901, 2. sz. 14–15. o.

3 *Lakits Vendel* részletes életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. fejezetben.

4 NL, 1901. 3. sz. 15. o.

5 A március 17-én lezajlott ünnepségen *Tattay Irén* köszöntötte *Péterfy Sándort*. Nemzeti Nőnevelés, 1901. 165. o.

6 Kőrösi, H., Szabó L. (1911) III. kötet, 44–45. o.

- 7 NL, 1901. 44. sz. 13. o.
 8 Jelentés, 1901. 22. o.
 9 Népművelők Lapja, (a továbbiakban NnL) 1901. 72–74. o. *Józsa Mihály* jelentése.
 10 NnL, 1901. 225. o.
 11 NL, 1901. 13. sz. 15. o.
 12 NL, 1901. 16. sz. 15. o.
 13 NnL, 1901. 72–74. o.
 14 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben
 15 NL, 1901. 29. sz. 14–15. o.
 16 NnL, 1901. 691. o.
 17 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben.
 18 Magyar Kisdidnevelés és Népoktatás, 1898. 205. o.
 19 NL, 1901. 19. sz. 4–6. o.
 20 Magyar Kisdidnevelés és Népoktatás, 1898. 205. o.
 21 NL, 1896. 48. sz. 12. o. V...a: Nem pályázom többször!
 22 NnL, 1901. 292. o.
 23 Népoktatás, 1902. 289–295. o.
 24 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben.
 25 Magyar Kisdidnevelés és Népoktatás, 1896. nov. 17. *Julesz Leó* cikke, idézi *Baska*,

G. (1998)

- 26 NL, 1901. 47. sz. 3. o.
 27 Néhányuk részletesebb életrajza az „Életrajzok, intézmények” c. részben olvasható
 28 Lásd a „Életrajzok, intézmények” c. részt.
 29 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben.
 30 NnL, 1901. 150. o.
 31 NL, 1901. 26. sz. 5. o.
 32 NnL, 1901. 149–152. o.
 33 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben.
 34 *Jáki, L.* (Szerk.) (1979).
 35 A m. kir. kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Bp. 1902.
 36 *Jáki, L.*: i. m. 9. o.
 37 *Jáki, L.*: i. m. 4. o.
 38 Nemzeti Iskola, 1896. 4. o. „Vándor”: Utazás Budapest körül, idézi *Baska, G.* (1998).
 39 NL, 22. sz. 9. o.
 40 *Jáki, L.*: i. m. 6. o.
 41 U. o.
 42 Magyar Kisdidnevelés és Népoktatás, 1899. 46. o. *Matavovszky Béla* kir. Tanfelügyelő: Körlevél a tüdővészről.
 43 Ifjúság és Egészség, 1898. 109. o.
 44 Jelentés, 1901.
 45 *Jáki, L.*: i. m. 14. o.
 46 Ifjúság és Egészség, 1899. 6–10. o. Dr. Bexheft Ármin: Új köpöedények az iskolában.
 47 Jelentés, 1901.
 48 NL, 1901. 8. sz. 29. o.
 49 NL, 1901. 47. sz. 4. o.
 50 *Jáki, L.*: i. m. 84. o.
 51 Ifjúság és Egészség, 1898. 58. o.
 52 *Jáki, L.*: i. m. 68. o.
 53 Ifjúság és Egészség, 1898. 44–45. o. Az iskolák mesterséges világítása.
 54 Bardócz Pál: Milleniumi utógondolatok.
 55 Huszadik Század, 1900. 1. sz. 226–228. o. Dr. *Moskovitz Iván*: Egy kép a jövőről.
 56 *Lukács, J.* (1996) 195. o.

57 uo.

58 NL.1901. 2. sz.11. o. *Sassi Nagy Lajos*: Gondolatok a XIX. és a XX. századról.

59 Életrajzát lásd az „Életrajzok, intézmények” c. részben

60 Magyar Pedagógia, 1900. 352. o. *Geőcze Sarolta*: A modern nevelés ferdeségei.

61 Magyar Kisdnednevelés és Népoktatás, 1898. 206–207. o. *Láng Mihály*: A népnevelés bajai és orvoslásának módja.

62 NnL, 1900. 1. sz.1. o. *Ember János*: Az új század és mi néptanítók.

63 Magyar Pedagógia, 1894. 291–302. o. *Ember János*: A jövő népiskolája.

64 NnL, 1901. 152. o.

65 NL, 1899. 49. sz. 1–2. o. *György Aladár*: A tanítók házai.

66 NL,1901. 2. sz. 1–2. o. Új idők, új eszmék, új törekvések.

67 Iskolai Szemle, 1896. 281. o. *Mittner Zoltán*: A jövő század népiskolája. Idézi *Baska, G.* (1998).

68 Ma Andrassy út.

69 *Wlassics Gyula* 1903-ig töltötte be a miniszteri pozíciót.

70 NL. 1899.11. sz. 9–10. o. *Tahy János*: Ötven év múlva.

„ÖNBECSÉRET ÉS TUDÁSVÁGY”. VITÁK A NÉPTANÍTÓK LAPJA 1901-ES ÉVFOLYAMÁBAN

Ha nem hihetjük is, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos lapja, a *Néptanítók Lapja* hasábjain megjelenő viták teljes bizonyossággal eligazítanak bennünket arról, hogy mi foglalkoztatta leginkább a tanítóságot az új évszázad első évében, sőt, gyaníthatjuk, hogy a témák leginkább a minisztert és hivatali, valamint tanácsadói körét foglalkoztatták, feltételezhetjük, hogy éppen ezért segíthetnek a szakma egynémely problémájának azonosításában. Vagyis abban, hogy megértsük, „felülről”, a hazai állapotokat céljaikkal és a művelt országok gyakorlatával összevető, a népoktatásban a nemzet fel-emelésének fontos eszközét látó oktatáspolitikusok szemszögéből a századforduló magyar tanítóságát illetően mely problémák tűntek fontosnak, melyeket gondoltak a lap feltételezett olvasói, a tanítók számára megfontolandónak. A többnyire a lap szerkesztői vagy a tanügyigazgatás szereplői körében megfogalmazott cikkek mellett ugyanakkor olyan hozzászólásokat is olvashatunk a lap hasábjain, amelyek szerzőit hiába is keressük a huszadik század több száz kiemelkedő tanítójáról és tanügyi szakemberéről adatokkal szolgáló bőséges lexikon-irodalomban. Azaz feltételezhetjük, hogy azon írogató-olvasó tanítók közé tartoztak, akik ugyan nem kerültek be a tanítóság panteonjába, ám írásaikkal saját gondolataikról, érzéseikről számot adtak. Ha e „mintát” a teljes tanítóságra nézve reprezentatívnak nem is tekinthetjük, azt talán érdemes feltételeznünk, hogy véleményük megismerése közelebb visz több száz kollégájuk gondolkozásának, élményvilágának megismeréséhez is.

Az 1901-es évben két nagyobb téma: az egyesületi élet, valamint a tanítók képzése körül bontakozott ki vita a lapban. Az alábbiakban ezeket ismertetjük.

EGYESÜLETI ÉLET ÉS KÖZSZELLEM

A téma súlyát jelzi, hogy az új évszázad első számának a szerző megjelölése nélkül megjelent vezércikke (*NL, 1901, 1, 1–2*), és az év utolsó számának „Sylvester estéjén” című, összegző jellegű vezércikke – szerzője a lap segédszerkesztője, *Gööz József* – is ezzel foglalkozik (*NL, 1901, 52, 1–3*). A lap egész évben folyamatosan közölte a különböző vármegyei, felekezeti és általános (országos) egyesületek életéről szóló híreket, életképeket közölt tanítóegyesületi gyűlésekről, kiemel-

ten foglalkozott az Eötvösa-alap ügyeivel, és hosszas vita bontakozott ki benne magáról a témáról.

A lapban az évszázad első vezércikke, amely egyébként finoman a Magyar Tanítók Országos Bizottságába való belépésre próbálja meg rábeszélni olvasóit (példákat hozván különböző felekezeti tanítóegyesületeknek ez „általános” egyesületbe való belépésére, valamint tanítóegyesületek regionális önszerveződéseire: Délmagyarországi, Nyugatmagyarországi Tanítóegyesület alakulására) az egyesületi élet három célját mutatja be: „*az iskolai élet és az oktatásügy intenzív fejlesztése*”-t; a tanító önművelését; és a tanítói élet önsegélyező intézményének, az Eötvös-alapnak, valamint a nemrégiben (1899-ben) az Alap fenntartásában megnyílt Ferencz József Tanítók Házának a támogatását. Vagyis: egy általános, oktatáspolitikai cél mellett a tanítói szakma önfejlesztésének két útjára (a szellemi önművelésre, valamint az önsegélyező anyagi alapok fejlesztésére) hívja fel a figyelmet. Az évszázad első évére az év utolsó számában borús szívvel visszanező *Gööz József* pedig a következőképpen összegzi az egyesületi élet legfőbb problémáját: „*Tanítóegyesületeink egy célra törő, erős phalanxát sehohsem látom. Talán 30–40 egyesület, tanítói kör hatása érezhető. De hol van a többi 340, melyre dicsekedve mutattunk a millenium évében?*”. A „régí dicőség”, az *Eötvös József* által indított reformok hősi korszakára való nosztalgikus visszaemlékezés egyébként átlengi a – többnyire e reformok korában kiemelkedett és nagy pályát befutott, a századelőn már korosodó – szerzők írásait. S valóban, ha a tanítóegyesületeket a millenium idején felmérő, és reprezentatív munkájában bemutató *Peres Sándor* szép adatait (*Peres, 1896*) összevetjük az új évszázad első évének végén búslakodó, idősödő (ekkor 45 éves) *Gööz József* meglátásaival (*miszerint a tanítóegyesületi szerveződésben „a bomlás”, „a szét-húzás”, „a szakadozás” jelei mutatkoznak – NL, 1901, 52, 2*), legalábbis az egyesületi szerveződéshez néhány évtizeddel korábban fűzött illúziók megfakulását érzékelünk kell. De talán mást is.

Ami az iskolai élet és az oktatásügy fejlesztésének magasztos egyesületi célját illeti, abban feltehetőleg a tanító egyesületeknek csak egy igen szűk köre játszott jelentősebb szerepet. A lap híradásai alapján valószínűleg ebbe az „*élite-gárdába*”¹ lehetne sorolni – az Állami Tanítók Országos Egyesülete (továbbiakban: ÁTOE) mellett – a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületét (továbbiakban: TITOE) és feltehetőleg a Népnevelők Budapesti Egyesületét (NBE) is. Legalábbis erre utalnak a lap egyes tudósításai. Az ÁTOE közgyűlésén például Halász Ferencz miniszteriumi osztálytanácsos is megjelenik, s beszédet mond az állami iskolák feladatáról, amennyiben „*mintaszerű nép-oktatást*” kell megvalósítaniuk, hiszen az állam „*a maga erkölcsi és anyagi erejével*” ehhez megfelelő feltételeket teremt. Az egyesület ehhez a célhoz lelkesen felsorakozik, s szerepéhez méltón „*kérvény-*

Peres Sándor

javaslatot” is elfogad a tanítói fizetések 1–2000 koronára történő emelésére, az igazgatók számára pedig 1–400 korona tiszteletdíj és egyéb pótlékok bevezetésére (NL, 1901, 3–6). (Arról nincs híradás, hogy megtörtént volna-e kérvényük elfogadása, de erősen gyanítható, hogy nem.) A TITOE pedig például ez évben, Nagy László tanítóképző intézeti tanár (később, 1917 és 1919 között a TITOE elnöke) szakmai elképzeléseinek felkarolásával kezdeményezte, hogy „...*az általános lélektan kísérleti alapon taníttassék s főleg hogy a gyermek-psychologia helyet találjon a tanítóképző-intézeti oktatásban*” (NL, 1901, 18, 6–9). Még erősebbnek tűnik a lap tudósításai alapján az 1901-es évben az NBE szakmai szerepe, hiszen az általuk alapított – és miniszteri segítséggel működő – Népnevelők Könyvtára ez évben több, a tanítói önműveléshez nélkülözhetetlen szakkönyvet megjelentetett.²

A lap híradásai szerint kétségtől kitért szerepet játszott a Magyar Tanítók Országos Bizottsága (továbbiakban: MTOB) is ez évben a tanítói egyesületi élet területén, feltehetőleg azért, mert ez kísérelt meg a tanítóságot összefogó egységes szervezetként fellépni, minden bizonnyal nem minden kormányzati támogatás nélkül. Az új évszázad első vezércikke nem véletlenül foglalkozik az MTOB közgyűlésével, s talán a közgyűlés sem véletlenül döntött úgy, hogy az 1901-es évben „*a tanító egyesületi élet fejlesztésével, a záróvizsgálatokkal és az iskolaszékek gondnokságának kérdésével kíván foglalkozni*” (NL, 1901, 1, 1), azaz pontosan azokkal a témákkal, amelyek a kormányzati lap ezen évfolyamának kiemelt témái. S ezért talán azon sem csodálkozhatunk, hogy a Bizottság éves nagygyűlését igen reprezentatív helyen, a Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermében tartotta (az ülésről később részletesebben is szó lesz), ezzel is jelezvén, milyen jelentőség illeti a tanítói szakmát az új század első évében. (A híradások szerint ilyen vagy ehhez hasonló presztízsű helyen – a Magyar Tanítók Kaszinójában – csak az egyébként 4–500 tagnál többet nemigen számlálható ÁTOE ülésezik – NL, 1901, 33, 15.) Az MTOB-nak (amelyről kevésbé ünnepi híradások is megjelennek a lapban – lásd később) – szintén a lap tudósítása szerint – ekkor 103 tagszervezete volt: 67 általános (az összes általános tanítói egyesületi tag 94%-át, 11000 tanítót képviselve), 2 állami 7 római katolikus, 17 evangélikus református és 2 izraelita egyesület (NL, 1901, 35, 14).

Talán az áttekintés is jelzi az egyesületi nagy cél: a szakmapolitika alakításának e korszakban (és az év vitájában) jól érzékelhető ellentmondását: „*az iskolai élet és az oktatásügy intenzív fejlesztése*” voltaképpen a kultuszminisztériumi oktatási elképzelések támogatását, megvalósításának segítségét jelenti. Nem lehetett ez persze másképpen a hőskorszakban, Eötvös József minisztersége idején sem, ám a századfordulóra már eléggé kifejlődött, túlságosan differenciálttá vált az oktatási rendszer, s benne a több mint huszonhatezer fős tanítói szakma

ahhoz, hogy a magasztos szakmai célok szilárd egységbe tudják őket fogni. Jól jelzi ezt a differenciálódást az az ellentét, aminek finom jelzései átütnek a lap e témával kapcsolatos vitáin is: ami az „országos”, az „általános” és például a „fővárosi” szerveződés között feszül. Az MTOB fent említett nagygyűlésének tudósítója például keserűen megjegyzi: „*a fővárosi tanítóság távollétével tündöklik*” (NL, 1901, 35,5). Vagy ahogy a vita egyik hozzászólásában *Borbély József* torda-szentlászlói tanító kesereg a dicső múltra visszatekintvén: „...*nincs lelkes gárda, nincs harc képes hadsereg...*”, pedig, mint akkor: „*Ma is a fővárosiak s a főváros közelében lévők hivatottak a vezérszerepvívésre*”, ámde nem teszik azt (NL, 1901, 36, 9). Ez esetben legalább igazságot tudunk szolgáltatni a „fővárosiaknak”, hiszen, mint láttuk, nem közömbösségből maradnak távol az országos egyesületektől, hanem igen komoly szakmai fejlesztéseket valósítanak meg, amelyeket azonban nyilván hatékonyabban tehetnek saját egyesületi köreikben. Valószínűleg hasonló differenciálódás jelei a már említett „Délmagyarországi” vagy „Nyugatmagyarországi” egyesületi szerveződések is. Minderről azonban a vita bemutatásakor még lesz szó.

Az önszegélyezés anyagi alapjainak megteremtése, fejlesztése is állandó témája az évnek. E téren is nagy fejlődés játszódott le a kezdetektől. Már 1875-ben létrehozta (az 1901-ben hatvanadik születésnapja alkalmából hosszasan ünnepelt s az Alap elnöki tiszteréről épp ez évben keserűen lemondó) *Péterfy Sándor* a tanítók Eötvös-alapját, s 1901-ben már második életévébe lépett az Alapból létesített, a vidéki tanítók fiainak fővárosi egyetemi tanulmányait megkönnyíteni szándékozó *Ferencz József Tanítók Háza*. Sőt, ez évben (1901-ben) az Eötvös-alapból még árvaalapot is létrehoztak – jellemző módon a miniszterről *Wlassics-árvaalapnak* elnevezvén azt (NL, 1901, 30, 4–5). Ez évben – a viták utalásain túl is – sokat írnak a tanítói önszegélyezésről. E cikkek egy része valójában a nyilvánosság előtti elszámolást szolgálja, s az alapítvány pénzügyeiről, tranzakcióiról számolnak be a mai olvasó számára meglehetősen nehezen követhető módon (lásd például NL, 1901, 6, 9–11; 30, 4–5; 32, 1–2). De gyakran esik említés a Tanítók Házaról mint olyan intézményről, amely helyet, sőt méltó helyet ad a tanítóság rendezvényeinek, például a tanfelügyelők értekezletet tartanak ott (NL, 1901, 18, 13). *Wlassics Gyula* miniszter az országgyűlés elé terjesztett jelentésében arról is beszámolt, hogy a *Ferencz József Tanítók Házában* óhajta elhelyezni a Pedagógiai Könyvtárat, valamint az Országos Tanszermúzeumot (NL, 1901, 13, 2–4). De megjelenik a Tanítók Háza a lap hasábjain szórványosan előforduló üzleti hirdetésekben is. Némely élelmes üzletember ugyanis a tanítóságban, illetőleg a tanítóság ügyét felkarolóokban potenciális vevőt látván, „Tanítók Háza gyufáját” vagy éppen „Tanítók Háza szappan”-t, a „Magyar Tanítók Naptárát” kezdett árusítani, ezzel önmagának reklámot csapva, az el-

adás utáni haszonból pedig az Eötvös-alapnak jutalékot juttatván ez utóbbinak tőkegyarapodást ígérve. Hogy az üzlet megjelenése a közszolgálati szférában némi zavart is keltett, azt nemcsak az egyesületről folyó, később ismertető vita jelzi, hanem az is, hogy *Wlassics* miniszter éves jelentésében is kitért az ügyre, egy konkrét esetre, egy élelmes papírkereskedő akciójára reagálva: „...*meg nem engedhető, – bár örvendetes, ha a tanítói kar a magyar ipart támogatja, – hogy egyes cégek vagy azok készítményei az iskolákban ajánltassanak, mert iskolaszerek beszerzésénél a szabad versenyt minden körülmények közt biztosítani kívánom...*” (*Jelentés, 1901, 21. o.*). Vagyis – csakúgy mint az egyesületi szerveződés terén – az önszegélyezés ügyében is maga a fejlődés, a növekedés vált már erre az időszakra a zavarok forrásává, az eltérő megítélések tárgyává, ami a kezdeti, hősi időszakok lelkes egységességével szemben akár „*bojlás*”-ént, „*széthúzás*”-ként és „*sza-kadozás*”-ként is feltűnhetett. De térjünk át magára a vitára!

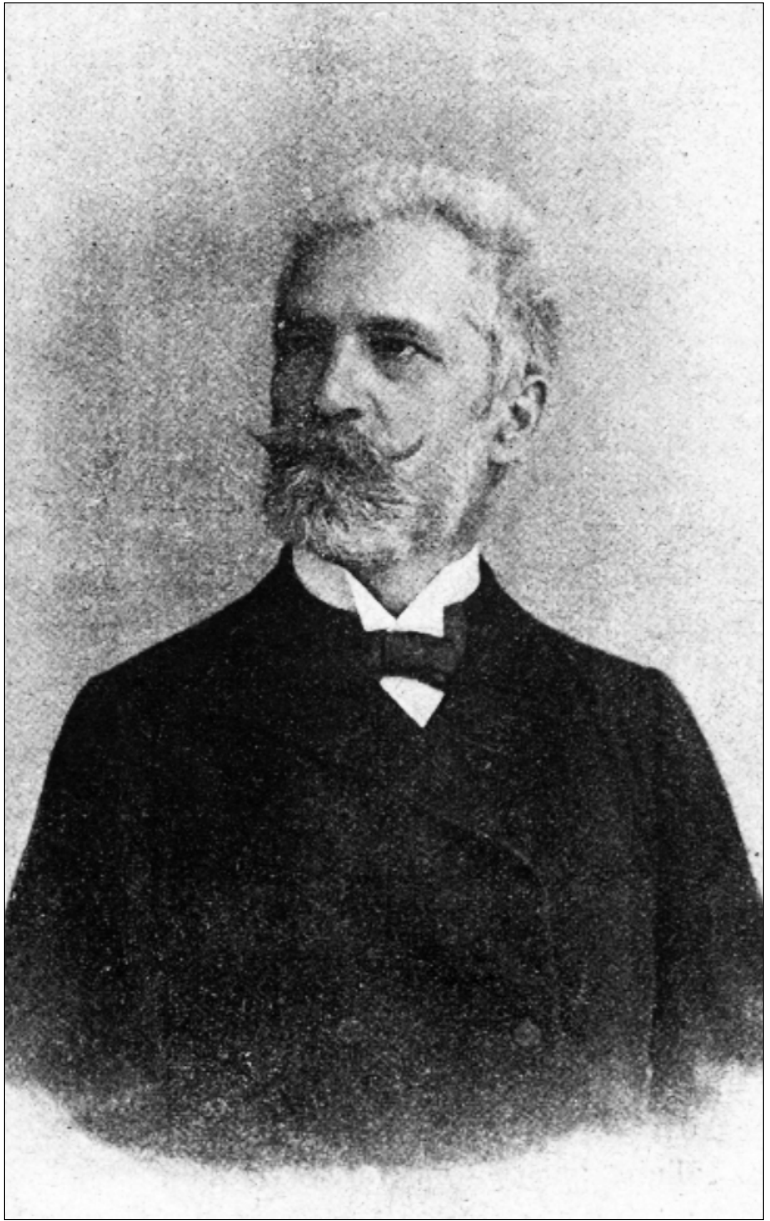
Az egyesületi életről szóló sokféle híradásból, elmélkedésből és adatközlő cikkből nehéz ma már kibontanunk, melyik volt az, amely szándékosan vagy szándéktalanul elindította a hozzászólások hosszú sorát. A lap 31. száma mindenesetre már beszámozott hozzászólásokat közöl, és ez több-kevesebb rendszerességgel folytatódik az 50. számig, annak ellenére is, hogy a 35. számban hosszas tudósítás jelenik meg az MTOB nagygyűléséről, amely határozatot hozott a tárgyban. Ez azonban láthatólag nem tántorította el a további hozzászólókat véleményük kifejtésétől.

Talán *Láng Mihály* nagy ívű és emblemikus című cikke: *Az egyesületi élet fejlesztése (NL, 1901, 25, 1–4)* volt a szikra. „*Miért nem lendül föl a tanítóegyesületi élet?*” – teszi fel a kérdést cikkében, és válaszában a további vita néhány fontos vezérmotívumát felsorolja. Elsőként azt, hogy „*Azért, mert nincsen egészséges tanítói közszellem, nincsen önzetlen tanító-testvéri szeretet.*” S hogy miért nincs, azért első sorban a képzést hibáztatja, pontosabban a növendékeket, vagyis hogy a tanítóképzők többsége „*fölvett boldog-boldogtalant. A tanítóképzők első osztályaiban találunk növendékeket, a kik falusi iskolánál egyebet nem végeztek; a kiknek tehát falusi tudásuk és erkölcsük volt. Másrészt végzett 1, 2, 3, a legkevesebb 4 gimnáziumi, reáliskolai vagy polgári iskolai osztályt. Akadtak ezeken kívül többen, kik megunták az inaskodást, a mesterségeket, dijnokságot, s fölcaptak tanítóképző-intézeti növendéknek.*”. Másrészt szól a tanítók nyomoráról, szegénységéről, de cikke végén leszögezi, hogy a legnagyobb gondnak mégis „*egymás szeretetének hiányá*”-t látja.

Mielőtt más hozzászólások és más érvek vizsgálatára áttérnénk, érdekes a szerző fölvetéseivel részletesebben is foglalkoznunk, hiszen – a hozzászólások tanúsága szerint – sokak gondolatát kifejezte. Sokan osztottak abban a meggyőződésben, hogy az egyesületi élet hiányossá-

gainak és ami ezzel jár, a tanítóság egységes fellépésének, testületi erejének hiányosságai legfőképpen lelki, érzelmi okokra vezethetőek vissza. *Verner Jenő* mosoni tanító ugyan korosztályi problémát lát a dolgban, amikor a fiatal tanítók „*rideg közönyé*”-ről ír, s egyben ő is a képző intézmények kezébe helyezné a megoldás kulcsát (NL, 1901, 32, 6), de már *Vaskó László* a tanítóság egészére vonatkoztatva beszél „*(a) közszeretet, az egymás iránti bizalom meglazulása*”-ról (NL, 1901, 27, 4). *Kádár Mihály* tiszavédi tanító is úgy véli, a helyzet javításához „*nem szigorú rendszabályokra, összekötő kapocsra van szükség*” (NL, 1901, 36, 7). *Knopfer Sándor* sátoraljaújhelyi tanító egyenesen „*a tanítók bosszantó közönyössége... érthetetlen intoleranciája*” kifejezésekkel él e lelki okok meghatározásában, nem csekély mértékű intoleranciáról adván így maga is tanúbizonytságot (NL, 1901, 43, 6).

Későbbi cikkeiben *Láng Mihály* a gondolatkör érdekes kifejtésébe is belevág. A 36-os számban közölt nagyobb lélegzetű írásában (NL, 1901, 36, 4–5) általánosabb érvennyel fogalmazza meg a problémát: „*Úgy tetszik nekem, mintha Magyarország népnevelőiben teljesen kialudt volna a hivatásszeretetért való lelkesedés lángja...*” Úgy látja, ennek oka az, hogy a hősidőkhöz, a hetvenes évekhez képest, amikor is „*(e)rősek és hatalmasok valánk*”, a korszellem, az „*uralkodó eszmék*” változtak meg alapvetően. „*Lelkünk nem szabad; mert megkötik a mulandó földi érdek ezer és ezer szálai. Az anyagiasság zsarnok hatalma alatt álló lélek nem nevelhet független, csak rabszolga nemzetet, nem virágoztathat föl a szabadság fejlesztésére hivatott intézményeket.*” – fejtegeti általánosságban, majd konkrétan a témájára térve: „*Nincsen egészséges tanítóegyesületi élet, mert az anyagiasság lekötötte lelkünket, magasabb, tisztultabb gondolatoknak helyet nem ad, mindenben csak addig s oly mértékben lát értéket, míg egyoldalú javát előmozdítja.*”. S a fejtegetést megtoldja azzal a gondolattal, hogy a materializmusnak egy olyan ország esetében, mint a szegény Magyarország, nincs is igazán haszna („*csak teoretikus értéke van*”), s itt igazán „*(a) szeretet övezte szabad szellem ereje... a mi gyógyító szerünk*”. Hasonló gondolatok során pesszimistább végkövetkeztetésekre jut a lap egy későbbi számában (NL, 1901, 39, 2–3), amikor leszögezi: „*A jelen idők uralkodó eszméi nem kedveznek semmiféle társulati intézménynek.*”. Pesszimizmusára az is okot adhat, hogy e cikkében tér ki az egyesületi életben láthatólag nagy vihart kavart gyufa- és szappan ügyekre. Szép elméletébe láthatólag nehezen lehet beilleszteni, hogy maga a dicső korszak nagy vezetői (*Péterfy Sándor* és *Lakits Vendel*) által irányított Eötvös-alap, illetve az abból létesített Tanítók Háza is meglehetősen anyagiasságról adott tanúbizonytságot, amint – az egyesület javára ugyan, de – az üzleti érdekekkel szövetkezett, anyagi haszon reményében. *Láng Mihály* azonban ügyesen fordít a témán: azért kellett ilyen anyagi eszközöz fordulniuk, mert a tanítók nem nyújtottak elég lelki (no és

Lakits Vendel 1901-ben

persze anyagi) segítséget. „Igen, ők a gyujtót s a szappant is fölhasználták az árvák szenvedéseinek az enyhítésére, mert ti, jó testvéreim, nem indultatok meg a nyomorgók könnyein. Nemde, ők az okai ennek?”

De térjünk vissza az elsőként említett *Láng Mihály*-cikk egyéb gondolataira, például arra, miszerint a tanítók előképzettsége, nevezetesen sokuk „falusi tudása” és „falusi erkölce” a gátja az egyesületi eszmék elterjedésének. Mint korábban láttuk, mások is utaltak a városi, sőt fővárosi tanítóság pozitív szerepére a hősidők szervezkedéseiben, vagyis mintha az egyesületi életet alapvetően városi intézménynek tartanák e korban. Ne felejtjük el azonban, hogy a falusi iskolák alapvetően egytanítós intézményként működtek, s az egyesületi élet működtetésének – mint majd később látni fogjuk – nem jelentéktelen gátja volt a korabeli közlekedés. De másról is szó lehetett itt. A már említett *Kádár Mihály* egyenesen úgy fogalmaz: „A tanítóságot munkatere két csoportra osztja: a normális és az abnormális viszonyok közt munkálkodókra”, ez utóbbin a falusi tanítókat értvén, akik „mindenképpen megterhelt és önképzés eszközeitől elszigetelt bátortalanok”, s akiket az is visszatart mindenféle egyesületi tevékenységtől, hogy „(a) városiakkal együtt léven gyakran megszégyenülnek.” A lelki gyógy mód mellett („bajtársi szeretetre van szükség”) azonban még a száz évvel későbbi olvasó számára is korszerűnek tűnő gyakorlatias javaslatot is felvet: „... eszközöljük ki különösen a falusi tanítóságnak az egy-egy félnapra terjedő kölcsönös iskolalátogatásokat.” (NL, 1901, 36, 7–8).

S végül talán érdemes *Láng Mihály* „anyagias” érvére, az egyesületi élet fejlődésének gátját jelentő tanítói nyomor kérdésére is visszatérnünk. Talán az anyagias kornak, talán másnak tudható be, de a hozzászólók többsége kitért e kérdéskörre. *Szombathy László* dobsinai tanító például szomorúan leszögezi: „... a kenyérért való küzdelem lekötve tart bennönket.” (NL, 1901, 27, 6), ám hozzászólásában a szervezésre vonatkozó gyakorlatias javaslatokra is kitér (lásd később). *Brózsik Pál* nagyági tanító alaposan adatolt hozzászólásából kitűnik, hogy a hősi korszakban sem csupán a kedvezőbb uralkodó eszmék vitték a tanítókat az egyesületekbe, hanem részint törvény kötelezte őket (legalábbis a kis számú állami és községi tanítóságot) a hivatalos megyei egyesületekbe való belépésre és a gyűléseken való megjelenésre – 2 Forint büntetés terhe mellett! –, de emellett fuvar- és napidíjban is részesültek. A hozzászóló meggyőzően bizonygatja, hogy ennek a szabályozásnak a változása (hol kedvezőbbre, hol kedvezőtlenebbre) erősen befolyásolta a tanítók gyűléseken való megjelenési hajlandóságát. A jelen állapotokat illetően a tanítók 2 Koronás napidíját az altisztek 4, a szolgák 3 Korona napidíjával hasonlítja össze, sőt arra is utal, hogy még ezt sem mindig kapják kézhez a tanítók (NL, 1901, 36, 5–7).

Újváry Béla budapesti tanító viszont igen anyagias érveléssel azt bizonygatja, hogy a tanítókat nehéz helyzetükben „jóságos anya”-ként

segítő Eötvös Alap támogatása évi 2 koronával (amelyre pillanatnyilag a 28 ezer magyar tanítóból csak „3 ezer és néhány száz” vállalkozik) nem is róna nagy terhet senkire, „*ha mindnyájan úgy teszünk mint az erdélyi tanító, a ki minden tizedik nap vesz egy bélyeget, azt ráragasztja egy pósta-takaréklapra s mikor vége van az évnek, együtt van a 3 koronája*” (NL, 1901, 40, 3). Hasonló praktikus ötlettel szolgál Elek Gyula Kolozsvárról, aki viszont arról ír, hogy egy perselyt állítottak fel az önképző-kör helyiségében a Tanítók Háza céljaira (NL, 1901, 43, 11). Nem véletlen azonban talán, hogy e két utóbbi, a köz javára, azaz egymás segítésére való adakozást egyszerű szándék- és technikai kérdésként kezelő hozzászóló városi tanító.

A hozzászólók egy része igen egyszerű, ámde radikális gyógymódot javasol a tanítói egyesületek megreformálására. Máthé József marosvásárhelyi, Csurka István debreczeni, a már említett Knopfer Sándor sátoralja-újhelyi tanítók is amellet érvelnek, hogy kötelezővé kellene tenni minden tanító számára az egyesületi tagságot. Mások viszont az egyesületek jobb szervezésével kapcsolatban adnak elő javaslatokat. Ezek egy része azzal foglalkozik, hogy hogyan illeszkedjen egymáshoz értelmes és az erőket megsokszorozó módon „*az a sokféle apró egyesület*” – amit például az 1901-es szakmai szereplése kapcsán korábban már idézett Nagy László tanítóképző igazgató a vitában az egyesületi élet legfőbb akadályának nevez (NL, 1901, 19. 7). „*Magyarország tanügyi munkásai az iskolák, az iskolák fajai szerint annyi oldal felé veszik útirányukat, annyi kasztra oszlanak, javadalmazásuk, képesítésük, sőt felekezetek szerint is, hogy kulturális köztevékenység terén egy lobo-gó alatt aligha találkoznak valaha. Pedig lényegében egy a hivatása mindannyiának.*” – írja Szokolszky Rezső beszercebányi tanító, aki olyan nagy „*szellemi tőkét*” lát viszont a tanítóságban, és annak egyesült munkálkodásában, hogy még azt a gondolatot is felveti, hogy a néptanítók és a középiskolai tanárok is közös egyesületbe tömörülhetnének egy vármegyén belül, hiszen a gyermeki fejlődés folytonossága is ezt kívánná meg (NL, 1901, 33,6). A legtöbb – e tárgykörben – hozzászóló azonban inkább csak azon töpreng, hogy a különféle szintű egyesületek egymáshoz kapcsolódásának mi lenne a leghatékonyabb módja.

Ami persze nem csupán szervezési, technikai kérdésként merül fel, hanem arra keresnek választ a hozzászólók, hogy hogyan jeleníthetők meg a tanítóság valóságos, mindennapos problémái az egyesületi életben, illetve hogy az egyesületek hogyan adhatnak azokra választ. Horovitz Jakab hódmezővásárhelyi tanító például arra figyelmeztet, hogy az Eötvös-alap tagjainak száma azért nem szaporodik, mert a befizetett 3 korona évi tagsági díjért a tagok nagy része „*semmi nemű ellenszolgáltatást sem kap*”, nem lévén egyetemen tanuló fia. Azt javasolja, hogy nagyobb vidéki városokban, ahol főgimnázium van, a gimnáziumi tanulmányok idejére „*szabad asztal*”-t (azaz a tanítók ott ta-

nuló fiainak ingyenes vagy kedvezményes étkeztetést) állítsanak fel, és ígéretet tesz ilyen felállítására a saját városában (NL, 1901, 44, 7). A már idézett Kádár Mihály is azt fejtegeti, hogy az egyesületi élet pangásának az a fő oka, hogy „... nincs meg bennünk az általános gyakorlati műveltség; továbbá az egyesületi élet működésének eredménye nem hat ki az életre és a tanító-egyesületeknek nincs kellő erkölcsi tekintélye a tagok előtt...” (NL, 1901, 36, 7).

A hozzászólók többnyire elfogadják a MTOB általános, országos, azaz vezető szerepét, de keresik, hogyan lehet azzal élőbb kapcsolatokat teremteni „alulról”. Szombathy László azt javasolja, hogy minden egyesületnek gyakorolnia kellene képviseleti jogát az MTOB-ban (NL, 1901, 27, 7). Ezt támogatja a budapesti Újváry Béla is („összes egyesületeinket egy központi organummal hozzuk szerves összeköttetésbe”), ám ő még azon is elmorfondírozik, hogy hogyan lehetne a helyi egyesületeket is élőbbé, több tagot magához vonzóvá tenni. Keményen bírálja az egyesületi élet ötletszerűségeit, formalizmusát. „Egy közgyűlésen egy órát fordítottak az üdvözlésekre, az üdvözöltek válaszána és az elnök viszonzválaszána meghallgatására” – írja megrovólag. (Hogy ez annyira nem lehetett egyedi jelenség, arra közvetett bizonyítéku szolgál a lap tudósítása az MTOB már említett s a későbbiekben még elemzendő nagygyűléséről. A Lakits Vendel elnökle alatt zajló ülés Péterfy Sándor üdvözlésével kezdődött, majd Wlassics Gyula közoktatásügyi minisztert és Zsilinszky Mihály államtitkárt a közgyűlés „határtalan lelkesedéssel” tiszteletbeli tagjául választotta. Ezután „Kozma László lendületes szavakban üdvözölte Lakits Vendelt, a ki szept. 6-án éri meg születése 60. évfordulóját.” Végül „Lakits Vendel meghatottan mondott köszönetet az óvációért”, s ekkor aztán áttértek a napirendi pontok tárgyalására – NL, 1901, 34. 14–15.) Újváry azt javasolja, hogy az egyesületi élet súlypontját a járáskörökbe helyezték, a MTOB feladata pedig ezek munkájának orientálása, majd összefoglalása legyen. Emellett ő fontosnak tartaná egy „középső szintű” szerveződés, mint például a „nyugotmagyarországi megyékben” létrejött szövetkezet támogatását is (NL, 1901, 31, 2).

Hasonló gondolatokat fejteget Novoth István bajai tanító is, aki arra is felhívja a figyelmet, hogy a helyi (vármegyei) egyesületek „a gyűléseket hiányosan vagy sehogysem készítik elő”, állandóan 10–15 ember dolgozik, a 100–200 fős tömeget pedig nem foglalkoztatják. „Egészséges munkarend”-et követel, s példaképpen részletesen ismerteti a kalocsa- és bajavidéki tanítóegyesületeknek a talán mai szervezési szakemberek számára sem érdektelen munkarendjét (NL, 1901, 33, 4–5). A már idézett Máthé József – azon túl, hogy minden tanítót kötelezne a vármegyei tanítóegyesületbe való belépésre – a megyei testületek egymás közti szerves kapcsolatának építésére helyezné a súlyt, az egyes megyei testületeken belül pedig a szakmai munkát erősítené azáltal, hogy különböző bizottságok („központi, tankönyvbíró, gazdasági, fe-

gyelmi, nyugdíj, segélypénztári stb.) létrehozását szorgalmazná bennük. Az MTOB összetételét is úgy képzei el, hogy a megyei testületek „(k)ebeliükből Országos Bizottságot alkotnak” (NL, 1901, 31, 3–5).

Az MTOB vezetősége és tagsága bizonyára sok mindent megfontolt e vita javaslataiból, amikor augusztus 19–20-i közgyűlésükön (a már említett helyszínen: az Akadémián) tanácskozást tartott a tanítóegyesületi élet reformjáról. A lap rövid híradásban, majd részletes ismertetést is tartalmazó vezércikkben számolt be a jeles eseményről (NL, 1901, 34, 11; 35, 1–2). A kedélyeket valószínűleg leginkább Nagy László felszólalása borzolta fel, aki nemcsak hogy a tagság kötelezővé tételét nem támogatta, de a szabad egyesületek mellett szólalt fel, és javasolta a felekezeti tanítóegyesületek, valamint a *Néptanítók Lapjának* a megszüntetését is, és – ahogy a lap talán ennek következtében sem teljesen elfogulatlan tudósítója fogalmazott – „kívánta tanítói otthonok, pénzüzetek és még sok egyéb szép, a papíron jól festő dolognak a létesítését”.

Szelídebb hangot ütött meg a második előadó, *Láng Mihály*, amikor leszögezte, hogy szükség van a kormány és az MTOB támogatására. Előadásában részletes javaslatot terjesztett elő az egyesületi gyűlések megszervezésére vonatkozólag, láthatólag sokat merítvén a korábban ismertetett hozzászólásokból. Kitért a társadalomtól elvárható segítségre is (a főntartók szolgáltatassák ki a fuvar- és napidíjakat)³, illetve javasolta, hogy a gyűlésekre hívják meg a község és járás közönségét, nyerjék meg a vármegye „művelt közönségét”, s ennek érdekében törekedjenek érdekes előadások tartására, értesítsék a helyi és a szaklapokat (azaz, mondhatná a huszonegyedik századi olvasó: fejlesszék PR-tevékenységüket). A kormány, a tanfelügyelők és a tanítóképző intézetek felelősségére is kitért, és részletesen taglalta, hogy az MTOB-nak milyen feladatokat kellene folyamatosan ellátni az egyesületi élet szervezésében és támogatásában.

A közgyűlés elfogadta *Újváry Béla* három pontból álló javaslatát („*Megvényként egy áll. iskolai tanító-egyesület alkotandó, melynek minden tanító, felekezeti különbség nélkül kötelező tagja legyen. 2. Az egyesületi munka súlypontja a járáskörökbe helyezendő. 3. Az összes egyesületek központja és irányítója az Országos Bizottság legyen.*”) és tárgyalta a tanítók életbiztosítási ügyeit.

A gyűlés végeztével közös ebédre átmentek az István főherczeg szállóba, amelynek tulajdonosa *Gundel János*, a „vendéglősök ipartársulatának elnöke”, aki maga is sokat tett a tanítók fővárosban tanuló fiainak ingyen ebédeltetéséért. Az ebédet felköszöntők sora kísérte, az ebéd végeztével pedig a közgyűlés tagjai megnézték az egy-két éve felépült új Országháza termeit. A lépcsőkön még egy közös fénykép is készült róluk a *Vasárnapi Újság* számára.

Nem az ünneprontás szándékával, de a történeti hűség kedvéért meg kell még említenünk a lap egy rövid kis híradását az MTOB szeptem-

beri igazgatótanácsi üléséről (NL, 1901, 39, 16), amely közvetett módon a Bizottságon belüli megosztottságról tudósít, amely megosztottság talán éppen az MTOB két előadója közti nézetkülönbség (kormánytámogatás vagy függetlenség) kérdésében alakult ki. A lap volta-képpen az MTOB kiadásában megjelenő *Népnevelők Lapjából* vette át a tudósítást, miszerint az MTOB szeptemberi igazgatótanácsi ülése „szűkebb körű” ülés volt, mert „többen nem valának meghíva”. A *Néptanítók Lapja* szerkesztője furcsának tartja, hogy az igazgatótanács összehívásával megbízott titkár, *Hajós Mihály* helyreigazításának viszont nem adott helyt a *Népnevelők Lapja*.

De térjünk át a *Néptanítók Lapjában* a vizsgált évben folyó másik nagy vitára!

A TANÍTÓK SZAKKÉPZETTSÉGE

E formálódó szakma képzésével kapcsolatos kérdések előkelő helyet foglalnak el a lap többi évfolyamaiban is, a problémák azonban a gyors fejlődés különböző szakaszaiban máshogy és máshogy kerülnek elő. Harminchárom évvel a vizsgált év előtt, 1868-ban, a népiskolai törvény elfogadásának évében, azaz az oktatás rendszerbe szerveződésének kezdetén *Göbel János György* isztiméri főtanító például még így kesergett – az akkor még csak 14 ezer főt számláló (NL, 1868, 12, 177) – szakmája állapotán: „*Ha fáj is, de nem resteljük nyíltan bevallani, hogy a tanítók eddigi képzése hiányos a századunk óriási haladásával szemközt, alig üti meg a középszerűséget, sőt hogy találkozik kebelünkben akárhány, kinek ismeretköre alig terjed valamivel odább, hol tanonczáé végződik. Régi baj, de úgy van, tanítónak lenne nem volt nagy mester-ség. Alig kell visszamennünk néhány évtized előtti időre: ha tudott valaki olvasni, írni, számolni, meglátogatott egy öt hónapig tartó képez-dei tanfolyamot, megszerezte az egy tanítónak szükségesnek vélt ismereti kellékeket. De még a legközelebbi múltban képesített tanítók nagy része is, fennsőbb iskoláztatás nélkül végezve a képez-dei tanfolyamot, (hol a két évre halmozott tantárgy, olyanoknak, kik az elemi iskolából vétettek fel, igen sok volt) részint kedvezőtlen anyagi körülményeik, részint mivel alig volt elég alkalmuk csak meg is ízlelni a tudományok becsét, nem emelkedtek a készség azon színvonalára, melyre őket korunk joggal óhajtja.*” (NL, 1868, 3, 37). A tanítók szakképzettsége – a törvényi előírások és a képzési lehetőségek rohamos fejlődése következtében – azóta, a századelőre jelentősen emelkedett. (Hiszen például, mint láttuk, az egyesületi vitát kirobbantó cikkében *Láng Mihály* már az egy-két gimnáziumi osztály előképzettséget is hiányosnak minősítheti, amikor a tanítóképezdekbe felvett növendékek tudatlanságát ostorozza!) Igaz, ez a fejlődés azzal is járt, hogy a magasabb szakkép-

zetségű (például érettségizett) tanítók előtt ekkorra már nem nyíltak meg azok a fényes karrier-lehetőségek, mint a néhány évtizeddel korábban indultak s 1901-re már az ünnepeelt „nagyok” közé emelkedettek (mint például *Peres Sándor*, *Péterfy Sándor*, *Lakits Vendel* vagy a segédszerkesztő *Gööz József*) számára.

1901-ben már 49 tanító- és 34 tanítónőképző működött az országban, köztük 76 elemi iskolai, a többi polgári iskolai tanítókat képezett. A 76 elemi iskolai tanítóképzőből 29 római katolikus, 25 állami, 5–5 görög katolikus és görög keleti, 6 evangélikus, 4 református és 1–1 izraelita, illetve egyesületi volt (*Jelentés, 1901, 56. o*). Ez már olyannyira elegendőnek bizonyult (mennyiségileg), hogy – legalábbis a tanító-női pályát illetően – a *Néptanítók Lapjának* egy cikke már „túltermelés”-ről tudósít (*NL, 1901, 12, 7*). Ennek ellenére új képzőintézet terve is felmerül ebben az évben: „*Szigorubb értelemben véve nincs ugyan már Magyarországon tanítóhiány, sőt a tanítónők képzésében már túlprodukczió is mutatkozik...*” – szabadkozik az új, a fővárosi tanítóképző intézet tervéről beszámoló *György Aladár*, de a fejlődés lehetővé tenné a fölállítást, amire annál inkább szükség lenne, mert hiszen Berlinben már több mint ötven éve működik egy. Amúgy pedig „*tisztán pedagógiai szempontból megbocsáthatatlan hiba volna*”, ha nem történe meg a felállítása, mert „*(b)izony gyenge test ez az ország a fényes Budapest mellett is*”, s az új képzőintézet feltehetőleg nem zárólag fővárosi tanítókat képezne (*NL, 1901, 45, 1–3*).

Mint az elemi iskolai képzésben, itt is az állami intézmények szabályozása adta meg az „*irányvonalat*”: a *Néptanítók Lapja* 1901-es évfolyamának 3. száma közli a miniszter 45781. sz. rendeletét „*Az állami tanító- és tanítónőképzők új rendtartása és új képesítő-vizsgálati szabályzata*” tárgyában (*NL, 1901, 3, 4–6*), az ismertető (a *G. J. dr* rövidítés mögött feltehetőleg a segédszerkesztő *Gööz József* rejtőzik) lelkes kommentárjával. Egy későbbi számban *Farkas Sándor* részletesen leírja és magyarázza a rendelkezést, amelyben az új tanítóideál beköszöntét ünnepli: „*A mult tanítóképző ideálja a szerény s minden körülmények között kívánságok nélküli falusi tanító, kit ehhez megfelelően, kis városban, falusiasnak kell nevelni; ideálja az, hogy embere főképen fön tudja magát tartani s értsen mindenhez; az ideál megváltozik s a tanítónak szárnyakat szeretne adni intézete, hogy bejárva e földet, tanuljon, lásson, halljon, hogy szélesedjék látóköre; az anyagiasság leveti köntösét s a tanítónak iskoláján kívül nem az többé a kötelessége, hogy ezerféle foglalkozást űzzön, s hogy iskoláján belül csak anyagot tanítson: hanem eszményképe, hogy terjedjen általa a zengzetes magyar szó, izmosodjék a magyar szellem s hasson, alkosson minden, a mi magyar nemzeti.*” (*NL, 1901, 11, 1–4*). Mindez nem vált ki különösebb visszhangot az olvasókban, csupán a solti illetőségű *Fodor Ignác* reagál néhány lapszámmal később az ismertetésre, és a bajai tanítóképző múlt évi

nyári tanfolyamának kudarcán keresztül leírja, hogy a tanítók bizony nem a szakmájukban való önműveléssel igyekeznek szünidejüket tölteni, ha az „nem biztosít jövedelemgyarapodást” (NL, 1901, 23, 6–7).

Mint ahogy jórészt reflektálatlanul marad Láng Mihály azonos című két írása is („A hazai tanítóképzés új irányai”), amelyekben a szerző a töle megszokott lelkesültséggel és optimizmussal ír arról, hogy egyesülete, a TITOE „ideális lelkesedéssel, mély bölcsességgel párosult szívós kitartásával küzd a tanítóképzés színvonalának emeléséért.”, illetve amelyekben taglalja a gyakorló iskolák jelentőségét a tanítóképzésben (NL, 1901, 18, 4–6; 20, 3–5). Csupán az iglói Hujzák Lukácsot ingerli hozzászólásra a két cikk, aki az állami tanítóképző intézetek tantervének szakszerűségéről mond ezek kapcsán szigorú bírálatot (NL, 1901, 24, 1–3).

Nagy port kavarr fel és sokakat ingerel viszont hozzászólásra Margitai József csáktornyai tanító „Tanítói szakvizsgálat” című cikke (NL, 1901, 38, 1–3). A szerző a magyar pedagógiai szakirodalomban azóta sem ismeretlen módon, külföldi példákra való hivatkozással „üzen” a hazai olvasóknak. Azt fejtegeti, hogy Ausztriában és Horvát-Szlavóniában a tanító „önérzettel beszélhet a kvalifikációjáról”, hiszen 4 évfolyamos tanítóképzés, érettségi vizsgálat után is csak ideiglenes tanító lesz addig, amíg két éves gyakorlat után országos bizottság előtt tanításra képesítő vizsgát nem tesz. Magyarországon ellenben 4 éves tanfolyam után képesítő vizsgálatot lehet tenni, és ráadásul minden hitfelekezeti a maga belátása szerint jár el. Az említett „minta”-

országokban a „*domináló római katolikus hitfelekezet*” nem gördített akadályokat az állami (országos) képesítés elé. A szerző javasolja a külföldi gyakorlat meghonosítását, és a két-három gyakorlóév után „*igazi tanítói szakvizsgát*” bevezetését nálunk is, mégpedig külön „*ministeri biztosok*” előtt. Az íráshoz a lap 1901-es évfolyamában tizennyolc hozzászólás érkezett, amelyekből nemcsak íróik témával kapcsolatos véleményét ismerhetjük meg, de képet nyerhetünk a korabeli tanítói mentalitásokról és kicsit bepillantathatunk a tanítók mindennapos életébe is. Nem feledkezhetünk meg persze arról, hogy nem „*átlagos*” tanítói hozzászólásokról van szó, hiszen ahhoz már valami elhivatottság, a mindennapokon való felülemelkedés kellett, hogy valaki figyelemmel kísérjen egy szaklap hasábjain zajló vitát, s ráadásul tollat is ragadjon saját gondolatai kifejtése érdekében, ám e hozzászólók maguk is mint a tanítóság (iskolájuk, környezetük, képző intézményük, egyesületük vagy tanítói gyakorlatuk) képviselői lépnek fel. Fogadjuk hát mi is el annak őket!

A szerzők többsége többé-kevésbé osztja *Margitai* nézeteit, vagy éppen csak tovább gondolkodik a témán: a tanítók képzésével, önképzésével, a tőle elvárt tudással kapcsolatos kérdéseken. Abban meglehetősen egyetértés mutatkozik a hozzászólók körében, hogy elégedetlenek a tanítóképzés akkori állapotával. Az okokat, illetve a beavatkozási pontokat azonban máshol és máshol jelölik meg. Többen érvelnek amellett, hogy maga a tanítói státus nem elég vonzó ahhoz, hogy egy megnövelt idejű (és ezért a biztos kereset elérésének idejét is kitoló) megoldásban lehessen gondolkodni. Leghatározottabban talán *Köszeghy István* miskolci tanító figyelmeztet arra, hogy *Margitai* javaslata ebből a szempontból „*ideális, keresztül-vihetetlen*”. Kiszámolja, hogy így 14 évi tanulással juthatna el a a tanító 400 forintos fizetéséhez. „*Bizony ha egy egyetemi tanárnak 600 forint lenne a fizetése, senki se vágyrna azzá lenni!*” – állapítja meg keserűen. Javaslatai között is elsősorban a státus rendezése szerepel: „*A felvételi szabályzat pontos betartása és a jelenlegi képesítés mellett legyen a fizetési minimum 600 forint (ez egy okleveles embernek egyszersmind a létminimuma is) öt ízben a rendes korpótlék és természetbeni lakás vagy megfelelő lakbér. A terményfizetés igen rontja a tanító tekintélyét; kapja tehát a tanító havi fizetését egyenesen az adóhivatalból.*” (NL, 1901, 43, 4–5). „*Tegyük kecsgetetőbbé a néptanítói pályát, hogy jóra való elemek is szívesen keressék föl e pályát, a kik a tanító-képző nehezebb studiumaival könnyebben meg fognak birkózni.*” – javasolja a k. h. névrövidítéssel magát megjelölő szerző is (NL, 1901, 42, 3).

Martzi Ferencz székesfehérvári tanító is úgy gondolja, hogy a tanító nagyobb tekintélyét nem a nagyobb képzettség adja meg, „*hanem egyes-egyedül s kizárólagosan fizetésünk javítása. A magyar társadalom intelligens része előtt van már tekintélye a tanítónak s még több lesz, ha anyagilag is úgy lesz díjazva, mint a hasonképzettségű hivatal-*

nokok. Az alsóbb, műveletlenebb osztály, a nép körében pedig egyes-egyedül a nagyobb fizetés fog nekünk tekintélyt szerezni.” – véli (NL, 1901, 45, 5). Perr Gyula csókai tanító pedig azt a kérdést teszi fel, hogy „a hosszabb képzés fáradtságait és költségeit kifizeti-e a jövő?” Ő inkább továbbképzéssel javítaná a tanítók felkészülését. „Különösen azok a középkorú tanítók érzik ennek a hiányát, kiknek, Isten háta mögé – falura – kerülve, a továbbképzésre sem alkalmuk, sem módjuk nincs, kikből a szomorúságos viszonyok polip-karjai lassanként minden önbecsérzetet és tudásvágyat kiszorítanak, és a kiket az érintkezés hiánya félszegekké tesz. Ide kell a segítség, honnét a tanultak nyomai még el nem tűntek és a tudás bővítésére az erő megvan.” – írja, szépírói ére-nyeket is felcsillantva, s egyben javaslatot tesz egy öt évenként négy-négy hétig tartó továbbképző tanfolyam kötelező bevezetésére, amelyen kizárólag pedagógiai tárgyak előadására kerülne sor: „Ú. m. embertan, lélektan, módszertan, neveléstan, neveléstörténet, tanítási gyakorlat és a népoktatási törvények.” S azt is hozzáteszi: „Főszólyt ezen tárgyaknak nem szároz betanulására, mint inkább helyes alkalmazásukra kell fektetni.” (NL, 1901, 40, 6–7).

Nos, ezzel a javaslattal is vitába száll két hozzászóló: a Magyarbirodalom távoli területeiről jelentkező Csáró János mehalai, valamint Janda Ferenc perlaszi tanítók (NL, 1901, 44, 5–6; 6–7). Számukra Margitai javaslat a vonzó: az „országos bizottság előtt (vallás és nemzetiség különbsége nélkül) tisztán pedagógiai tárgyak köréből.” leteendő tanítói szakvizsga bevezetése tünne a megfelelő megoldásnak. Csáró János még azal is megtoldja a javaslatot, hogy az ország 10 vagy 12 nagyvárosában kellene ilyen vizsgáló-bizottságokat szervezni és ezzel a tanítóképzők államosításának szükséglete sem lenne olyan sürgető, hiszen a tanképesítő vizsgát az összes tanítóképzőben végzett jelölt „az állam által alkotott vizsgáló bizottság” előtt tenné le. Csak azt kötné ki, hogy a vizsgálat „kizárólag gyakorlati irányú lenne.” A továbbképző tanfolyamokon való kötelező részvételt azonban mélyen ellentmondásban lévőnek látják a tanítók élet- és családi viszonyaival. Straub János gödrei tanító viszont nem ellensége a továbbképzésnek, bár megjegyzi, hogy „...a közmondás azt tartja, hogy a mely kutyát a nyúl után kergetni kell, az nem fog soha nyulat. Így vagyunk a továbbképzéssel is.” Azzal a feltétellel azonban benne lenne az öt évenkénti kötelező szakvizsgálatok bevezetésében, ha utána mindig 100 koronával megemelnék a tanító fizetését (NL, 1901, 45, 6–7).

A hozzászólók egy része viszont a képző intézetekbe történő felvételt szeretné megszigorítani, azaz szigorúbb szűrőt alkalmaznának. Persze nem valamiféle alkalmassági vizsgára kell itt gondolnunk: a javaslatok a képző intézetbe kerülőktől megkívánandó előképzettségre vonatkoznak. Szentkereszty Tivadar Csorvás-Gerendásról például úgy gondolja, hogy „el kell törölni a fölvételi vizsgálatokat”, azaz meg kellene szüntetni azt a gyakorlatot, hogy aki nem rendelkezik a megfelelő

előképzettséggel, az is próbálkozhasson felvételi vizsga révén a képzőkbe való bejutással. Azt látná jónak, ha csak a középiskola negyedik osztályának sikeres elvégzése után lehetne belépni a tanítóképzésbe (NL, 1901, 42, 5). Véleményét Borsodi Béla illocskai tanító is osztja, ő még azt is tudni véli, hogy ma (akkor) a tanító jelöltek 20%-a jut be fölvételi vizsgálat révén a képzőkbe (NL, 1901, 42, 6). Az erdőszegei Bohus János is elítélően említi, hogy akár hat elemi elvégzése után is be lehet jutni a képzőkbe, s ő 4–5 gimnáziumi osztályt is megkövetelne a jelentkezőktől. Még azt is megjegyzi, hogy bizony régebben az eperjesi evangélikus tanítóképző intézet egy-két éves tanítói gyakorlat után adta csak ki a végleges képesítést a tanítóknak, sőt még arra is emlékszik, hogy a vizsgáló biztosok a „*jelesebb tanítók*” közül kerültek ki (NL, 1901, 42, 6–7). Minél inkább előrehalad a vita, a hozzászólók annál magasabbra emelnék a mércét. Lengyel Béla somogy-tapsonyi tanító már hat gimnáziumi osztályt vagy hat polgárit követelne meg a tanító jelölttől (NL, 1901, 46, 5), a pest-szent-lőrinczi Bartha Pál pedig még merészebb ötlettel áll elő: „*bár ma még merészen hangzik sok lenézőnk előtt...de most csak azt lehet követelni, hogy 1. érettségi legyen a fölvétel föltétele; 2. a tanítóképző 2 évfolyamú, gyakorlati célú legyen 3. az egyetem kapui nyiljanak meg a haladni kívánók előtt.*” (NL, 1901, 51, 10).

A reformjavaslatok másik csoportja a tanítóképző intézetek belső munkájára vonatkozik. „*k. h.*” például, amikor vitába száll Margitaival, aki szerinte „*Az egész ország néptanítóinak képzettségi színvonalát nem ismeri.*”, egész kis elemzést ad a képző intézetek munkájáról. Forrását is megjelöli: „*az orsz. közoktatásügyi tanács azon tagjai, kik évenként ministeri biztosi minőségben küldetnek ki a tanítóképzőkhöz*”. Az ő véleményükre hivatkozva a következőkben jelöli meg a tanítóképzés gyöngeségeit: „*a tanítástan lélektani alapja majdnem mindenütt fogyatékos*”; nincsen „*... e tárgyra nézve alkalmas vezér- és tankönyv*”; „*a pszichologia tanítása a legtöbb helyen gyöngé...*”; „*a magyar irodalom történetének ismerete rendkívül fogyatékos*”; „*a tanítóképző-intézetekben kevés az egyetemi kvalifikációval bíró tanár*”. Mindezek alapján azt javasolja, hogy „*... előbb a tanítóképző-intézeti tanárok átlagának tudományos készülségét mélyítsük*”, azaz, ahogy száz évvel később mondanánk: a képzők képzését javítsuk (NL, 1901, 42, 3–4). A már említett Borsody Béla is a képzés tartalmának fogyatékoságaira figyelmeztet: „*Annyi bizonyos, hogy a képzőkben nem valami fölötté sok szakképzettséget szerezhethünk, mert a törmérdek tantárgy miatt nem lehet elég időt fordítani a neveléstani tárgyakra, ennél fogva methodikai kiképzésünk sok kívánni valót hagy maga után.*” (NL, 1901, 42, 6). Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a pápai Köveskúti Jenő, mégpedig igen kemény szavakkal: „*... tanítóképzésünk jelen szervezetében ósdi és elavult... Didaktikai oktatásunk jobbára elméleti... Tanítóképesítő vizsgálatainknak, a sokféle tantárgy miatt, elmosódik pedagógiai szakvizsgálati jellegök.*” (NL, 1901, 48, 5–7).

Bohus János is hiányolja a képzés gyakorlatias jellegét, bár ő úgy gondolja, „*hogymint kell a gyermekeket nevelni és tanítani, azt csak az életben tanulhatja meg*” a tanító, annál is inkább, mert a tanítóképző intézeti gyakorló iskolák nem azok a tipikus iskolák, ahová a tanító kikerül, ha állását elfoglalja: „*a fiatal tanítójelölt nem tud boldogulni az első éveiben, mert a tanítóképző gyakorló-iskolája osztott, ő pedig egy falusi osztatlan iskolába kerül... az ismétlő vagy gazdasági ismétlő-iskoláról nem is szólva*” (NL, 1901, 42, 6). Az etei Székely Géza is azt javasolja, hogy „... *tanító-képző-intézeteinkben annyi időt kellene szentelni a növendékek gyakorlati, mint elméleti oktatására.*” Ő is osztja azonban Bohus tanító nézeteit, amennyiben azt a tudást sem kicsinyli le, amit a tanító iskolájába kikerülve a gyakorlatban megszerez (NL, 1901, 43, 5–6). Dezső Lipót trencsényi tanító azt javasolja, hogy „*kitűnő gyakorló-iskola*” legyen a képzőkben és inkább a tanítóképzést toldják meg egy-két évvel, minthogy később jöjjenek vissza képesítő vizsgára a tanítók. Javasolja, hogy „*a negyedik éven főüli időt állandó gyakorlati tanításokkal, bírálgatással, értekezleti gyűlésekkel, olvasással, a képesítő-vizsgálatra való elkészüléssel s a neveléstannak szakszerű tanulmányozásával töltsék el.*” (NL, 1901, 46, 3–4).

Nem csodálkozhatunk azon, ha a mai olvasó számára sokszor nagyon ismerősnek tűnnek a múlt század eleji gondolatok. Egy szakma fejlődésének történetében száz év valószínűleg nem is olyan sok, és a mesterségnek feltehetően legalább annyi állandó eleme van, mint amennyi változik benne. Az is valószínű, hogy miközben sok téren folyamatos fejlődés tapasztalható e történetben, eleink sok olyan ismerettel is rendelkeztek, amit mára elfelejtettünk vagy éppen újításként javasolnánk bevezetni.

Még egy hozzászólásról érdemes szót ejteni. Míg az ismertett szerzők alapvetően – ma úgy mondanánk – szakmai szempontokat mérlegelnek, a vitába a tőle megszokott erudícióval és nagy áttekintőképességgel bekapcsolódó Láng Mihály kis oktatáspolitikai fejtegetést közöl a témáról (NL, 1901, 47, 5–7). Lelekesen szól magáról a vitáról, méltatja Margitai cikkét, amely „... *fejtegetésével izgalomba hozta a tanítók lelkivilágát, s a magasabb tanítói és nevelői tudás és műveltség után való törekvést közérzűletté tette.*”, ám a szerző javaslatával vitába száll. Szerinte ugyanis a hivatkozott országokban, Ausztriában és Horvát-Szlavónországban a tanítók önértékét nem az alap- és szakvizsgálati rendszer emelte magasba, hanem „*a lángoló faj szeretet*”. „*A másik emeltyűje a horvát tanítók hatalmas nemzeti önértékének az, hogy r. kath. egyházuk nemzeti egyház.*” – állítja. A szakvizsga csak forma, és „*(n)em forma kell nekünk, hanem belső élet, vér, elevenség, a horvát tanítók ideális hite, reménye, munkakedve. Nagyok és hatalmasak leszünk mi is minden alap- és szakvizsgálat nélkül is, ha maga a képzés új tartalmat nyer*” – állítja a szerző, akinek a korszak materializmusa-

val szembeni, illetve a magasztosabb lelkiség-szellemiség melletti elkötelezettségét az egyesületi vita kapcsán már megismerhettük. Bár osztja a vita több részt vevőjének sok szakmai érvét, pl. a gyakorlati képzés hiányosságaira, az inkább a tanulók magolására épülő képzés passzív jellegének elégtelenségére vonatkozókat, az igazi hiányosságokat a tanítóképzés nem megfelelő szellemiségében látja. „*Részekre tépett bennünket a vallás, a faj, a jelleg. Most még a képzés módja is válasszon el bennünket egymástól?*” – kiált fel. Javaslatában azonban meglepően materiális: „*Mindenesetre az lenne a leghelyesebb, ha a tanítóképzés államosíthatnák. Míg ez be nem következik, egységes népoktatásunk nem lesz*”, és még azt is hozzáteszi: „*Horvát-Szlovánországnépképzése rohamosan emelkedik, mert egységes a tanítóképzése.*”. Mindamellettt természetesen nem a tanítóképzők államosítását tűzi ki célul, hanem csupán a tanítóképzését. Amire kormányzati lépésként nemrégiben megszületett *Wlassics* miniszter korábban hivatkozott rendelkezése az állami tanítóképzésről. *Láng Mihály* ügyes politikai érzékére vall, hogy a gondolatkört visszakapcsolja a hozzászólók többségét foglalkoztató anyagiasabb témához is, és megjósolja, hogy ha majd „*(t)örvény mondja, hogy senki sem foglalhat el önálló tanítói állást, ha államérvényes oklevele nincsen... Addig majd elérjük azt is, hogy a tanítói fizetés minimuma 1200, esetleg 1600 korona lesz...*”.

JEGYZET

1 *Hajós Mihály*, az Állami Tanítók Országos Egyesületének közgyűléséről beszámoló cikkében mint „tanítói karunk ez élite-gárdája” említi az egyesületet (NL, 1901. 15. sz. 3. o.).

2 A lap 14. számában ismerteti *Pethes János* tanítóképző-intézeti tanár: Gyermekpsychologia a szülők és tanítónövendékek számára c. könyvét, de bibliográfiai adatok szerint 1901-ben jelent meg e sorozatban *Mosdóssy Imre*: Félszepségek a nevelésben., *Ribot, Th.*: Az emlékezet betegségei, valamint *Geöcze Sarolta*: Az akarat nevelése c. munkája is.

3 Az állam mint fenntartó jó példával járt elől: *Wlassics* miniszter 1901. évi 86.241 sz. körlevelében intézkedett arról, hogy az általános tanító-egyesületi elnökségeknek az egyesületükben lévő állami tanítók és óvónők számarányában költségvetési összeget biztosítsanak, azzal a kötelezettséggel, hogy az üléseken megjelenők napi- és fuvardíját egyenlítsék ki, a fennmaradó összegekből pedig „*az iskolai nevelés előbbre vitele céljából pályadíjakat fizessenek ki*” (Jelentés, 1901, 21. o.).

ÉLETRAJZOK, INTÉZMÉNYEK

A századforduló magyar tanítói társadalma sokkal színesebb képet mutatott a mainál. Ennek hátterével és okaival a kötetben szereplő tanulmányok igyekeztek megismertetni az olvasót. Amikor közreadunk néhány korabeli életrajzot, azzal a megköttéssel tesszük, hogy ezzel a 15 névvel nyilvánvalóan nem reprezentálható a korszak tanítóóságának „sokasága”. Sokkal inkább azok a kevesek, akik valamilyen szerencse, kitartás, jobb anyagi háttér, szellemi igény (ezek külön-külön és együttvéve is) folytán, magukat tovább képezve, vezető egyéniségekké, olyan meghatározó személyiségekké váltak, akik munkájukkal, legtöbbször tankönyvírói és egyesületi szervezői tevékenységükkel a korabeli magyar szellemi életre is befolyással voltak. Az életrajzokban fellelhető adatok mennyiségi egyenetlenségei a forráshiány következményei. Épp ezt kiküszöbölendő döntöttünk úgy, hogy a kiválasztott tanítók szakírói tevékenységéből személyenként mindössze ötöt adunk közre, még akkor is, ha az adott életmű sokkal szélesebb.

Az életrajzokban itt-ott felbukkannak majd azoknak a szervezeteknek a nevei is, amelyek közül – a teljesség igénye nélkül – szintén kiválasztottunk néhányat. Legfőképpen olyanokat, amelyek tevékenységi köre a „jótékonyssággal”, a szociális érzékenységgel írható le. Úgy véljük, ezeknek az egyesületeknek, intézményeknek a megalakulási körülményei és működésük néhány momentuma egyaránt jellemzi a vizsgált korszakot.

ÉLETRAJZOK

BARDÓCZ PÁL (Nagybaczoni) (1864–1931) 1864-ben született Kézdivásárhelyen. A hat elemi és a gimnázium első osztályait Sepsiszentgyörgyön végezte, a felsőbb osztályokat pedig a megye költségén Kézdivásárhelyen. Ezután Kolozsvárra került a Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézetbe. Tanítói pályáját Szilágycsehiben kezdte mint igazgató tanító az állami iskolánál. Néhány év múlva, 1890-ben ipariszervezésére vállalkozott, amelynek igazgatói posztját be is töltötte. 1893-ban Kolozsváron „gyümölcsészeti”, majd Budapesten rajztanfolyamot végzett, ahol jeles képesítést szerzett. Évekig látta el a Hada-Szilágy-Csehi Tanítói Járaskör elnöki tisztjét, karnagya volt a szilágycsehi dalegyletnek, titkára a méhészkörnek. Az országos tanítói „tourista” egyesület választmányi tagja lett. 1900 és 1902 között szerkesz-

tette a Tanítók Otthonának társadalmi lapját és megindította a Kisdenevelők Könyvtárát. 1905-ben szakfelügyelővé választották. A Budapesti Tanítótestület és az Óvónők Országos Egyesületének elnöki tisztségét is betöltötte. Érdemei elismeréséül a Magyar Paedagógiai Társaság is tagjai közé választotta. Széleskörű tanügyszervezői tevékenysége mellett mint tanügyi szakíró is jeleskedett, folyóiratcikkei gyakran „tanügybarát” álnéven jelentek meg. 1931. szeptember 1-én hunyt el Hévízen. Halálára cikk jelent meg a *Néptanítók Lapjában*.

Munkái:

Földrajzi olvasókönyv kérdés és feladattal, 1894.

A Magyar Tanítók Otthona története, 1900.

A budapesti elemi iskolák helyi tanterve, 1912.

Montessori nevelési rendszere és módszere, 1924.

A népiskolai tankönyvek szerkesztéséről és bírálatáról, 1927.

BÁRÁNY GYULA (1854–?) 1854. december 22-én született Makón. Édesapja *Bárány Ignác*, kora elismert tanítóegyházi, tanügyi újságíró, szakíró volt. *Bárány Gyula* a pesti piarista gimnázium elvégzését követően Csurgón, a tanítóképző „tanfolyamán” tanult. 1873-tól ugyanitt az állami leányiskola helyettes tanítója lett. 1874-ben Budapesten polgári iskolai tanítói oklevelet szerzett, majd ugyanebben az évben hat hetet állami ösztöndíjasként Svájcban töltött, ahol a kreuzlingeni és a küssnachti népiskolák és képzőintézetek tanulmányozására nyílt lehetősége. 1875–79 között segédtanár volt a budapesti I. kerületi tanítóképzőben. 1877-ben leérettségizett, két év múlva pedig földrajzból és filozófiából tanári vizsgát tett. Ezt követően Csurgón helyezkedett el rendes tanárként, ahol a Somogy megyei tanítóegylet elnöki posztját is betöltötte. Cikkei, tanulmányai *Csanádi Gyula*, *B. GY.*, valamint *Katona* álnéven jelentek meg. Édesapja példáját követve maga is számos tankönyv szerzője: írt földrajz-könyvet, állattant, ásvány- és földtant, vegytani kézikönyvet a tanítóképző intézetek számára, valamint átdolgozta és sajtó alá rendezte *Bárány Ignác* műveit.

Munkái:

Földrajz képezdek számára, Bp. 1880.

Növénytan polgári iskolák és képezdek számára, Bp. 1882.

Állattan polgári iskolák és képezdek számára, Bp. 1884.

Ásvány-, közet- és földtan. Tanítóképző-intézetek számára, Bp. 1886.

Vegytani kézikönyv, Bp. 1886.

BÖKÉNYI DÁNIEL (1859–?) 1859. május 22-én született Gödényházán, Ugocsa megyében. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd a „gymnásium” 4 osztályát és a tanítóképzőt Máramaros-

Szigeten. Itt szerezte meg a képesítő vizsgát is, 1879-ben. Még ebben az évben elkezdte tanítói működését, először Visken, majd 1883-tól a máramaros-szigeti állami iskolában működött. 1894-től a 12 tantermes intézmény igazgatója lett. Irodalmi tevékenységét 1880-ban kezdte. Cikkei a *Nevelésben*, a *Máramarosban*, a *Máramarosi Lapokban*, a *Máramarosi Tanügyben*, a *Népnevelők Lapjában*, a *Néptanítók Lapjában*, a *Néptanodában*, a *Magyar Paedagógiai Szemlében*, a *Tanügyben* és a *Magyar Kisdednevelés és Népoktatásban* jelentek meg. 1889 szeptemberétől szerkesztette a *Máramarosi Tanügyet* és a losonci *Nevelésnél* is főmunkatárs volt, mialatt *Peres Sándor* szerkesztette a lapot.

Munkái:

A magyar ABC és olvasókönyvek történeti fejlődése, Máramaros-Sziget, 1891. (A máramaros-szigeti általános tanítóegylet 50 frankos pályadíját nyerte el vele.)

Máramaros vármegye tanügyének múltja és jelene, Máramaros-Sziget, 1894. (Ezzel a munkájával ugyanazt a díjat nyerte és több jeles tanügyi férfiú üdvözölte az írás megjelenése alkalmából, köztük *Szathmáry György* miniszteri osztálytanácsos is.)

Bökönyi Dániel – Kogutovics Károly: Máramaros vármegye iskolai térképe, Bp. 1912.

BÖNGÉRFI (Bingenheimer) JÁNOS (1859–1950) 1859. április 1-én született Budapesten. Korán árvaságra jutott, így neveléséről az Országos Protestáns Árvaház gondoskodott. Az algimnáziumot a budapesti ág. ev. főgimnáziumban végezte, tanítóképesítést pedig a Budai Állami Tanítóképzőben szerzett. Egy évi vidéki tanítóskodás után a budapesti polgári iskolai tanítóképző nyelv és történelmi szakcsoportját hallgatta, majd ismét vidékre került tanítónak. 1881-től kezdve a fővárosban dolgozott. A *Népnevelők Budapesti Egyesületének* jegyzője, titkára, majd választmányi tagja lett. Irodalmi működését 1878-ban kezdte. Az *Orosháza és vidéke* c. lap jelentette meg cikkeit elsőként, majd értekezései és tanulmányai jelentek meg a *Népnevelők Lapjában*, a *Néptanodában*, az *Általános Tanügyi Közönyben*, a *Néptanítók Lapjában*, a *Magyar Paedagógiai Szemlében*, a *Paedagógiai Plutarchban*, a *Felső Nép és Polgári Iskolai Közönyben*, az *Evangélikus Népiskolában*, a *Magyar Államban*, a *Pesti Naplóban*, a *Nevelésben*, a *Magyar Protestáns Néptanítóban* és a *Nemzeti Iskolában*, amelynek 1890-től főmunkatársa lett. Írásait sokszor álnéven jegyezte, volt *Gallus*, *Könyves*, *Cunctorator*. *B.*, *B.j.*, *B-i*, *-r*, *-n* és *Péter Pál*. *Böngérfi János* 1950-ben, 91 éves korában halt meg.

Munkái:

Vezérkönyv a magyar fogalmazás tanításához, Bp. 1889. (Pályanyertes mű)

ABC és olvasókönyv az alsófokú ipariskolák számára Bp. 1890. (Első díjat nyert pályamunka)

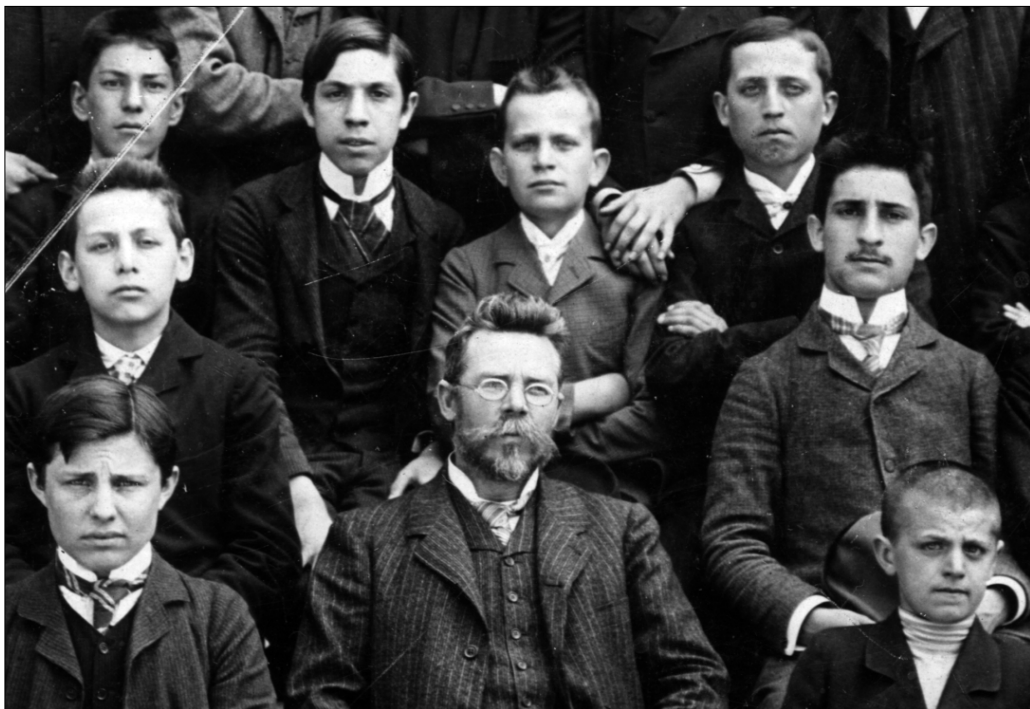
Az elemi iskolai történettanítás, Bp. 1891. (Dicséretet nyert pályamunka)

Az állóírás (Kárpáti Bélával) Bp. 1892.

Nevelés. A nevelői gondolkodás általánosítása. A művelt „szebblelkű” közönségnek. I–II. Bp. 1938–39.

Bökényi Dániel, Máramaros-Sziget

Böngérfi János, tanítványai körében

ERDŐDY JÁNOS (1844–1904) 1844-ben született Késmárkon. Gimnáziumi tanulmányait Lőcsén, Rozsnyón és Sárospatakon végezte, ahol érettségi vizsgát is tett. Iskoláit nehéz anyagi körülmények között végezte, két tanára ebéddel segítette, diáktársai ruhával és időnként néhány krajcárral. A tanárképesítő vizsgálatot Kassán tette le, majd 1866-ban Sárospatakon r. kath. tanítónak nevezték ki. 1869-től ugyanitt tanfelügyelőségi töltnok, majd egy évre rá Kassán a tanítóképző gyakorlóiskolájának vezetője lett. 1872-ben Svájcban járt, Münchenbuchsee-ben. 1873-tól a Kassai Királyi Katholikus Tanítóképző tanára lett, majd három évre rá ugyanennek az intézménynek igazgató tanára. Számtalan tankönyvet, főleg módszertani könyveket írt. Folyóiratcikkei többek között a *Néptanítók Lapjában* jelentek meg. 1904-ben halt meg.

Munkái:

Földrajz a kassai (abaujmegyei) népiskolák számára, Sárospatak, 1873.

Vezérkönyv a népiskolai számolás-tanításhoz I. II. III. oszt számára, Kassa, 1878.

Neveléstan, Kassa, 1881. (3 részben: Embertan, neveléstan, neveléstörténet.)

Természetrész és természettan módszertana, Bp. 1882.

A népiskolai nyelvtanítás módjának vázlata, Bp. 1886.

GEŐCZE SAROLTA (1862–1928) 1862. december 27-én született Bácskán, Zemplén megyében, értelmiségi családban. 1882-ben került a budapesti elemi képzőbe, majd 1886-ban kinevezték a brassói állami polgári leányiskolához tanárnak, ahol alig két évre rá igazgató lett. 1892-től a komáromi polgári leányiskolát szervezte meg és igazgatta, míg végül 1898-ban Budapestre helyezték át, ahol kezdetben a II. kerületi tanítónőképzőben, majd a VI. kerületi Erzsébet nőiskolában tanított. 1907-től a II. kerületi tanítónőképző igazgatói posztját töltötte be, ahonnan 1916-ban címzetes főigazgatóként ment nyugdíjba. 1928-ban halt meg. Számos műfordításának és írásának adott teret a *Magyar Paedagógia*, a korszak tudományos életének kiemelkedő lapja. Elsőként foglalkozott az iskola szociológiai feladataival és a nők társadalmi helyzetének szociológiájával. Megszervezte a Magyar Keresztény Munkásnők Egyesületét és ennek munkás-otthonát. Pedagógiai, nőmozgalmi, szociológiai tárgyú tanulmányai mellett cikket jelentetett meg még a *Borsszem Jankóban* is. 1901-ben „Az akarat nevelése” címmel jelent meg munkája.

Munkái:

Számtani ismeretek a nőnevelés szolgálatában, 1893.

Ruskin élete és tanítása, 1900.

Az akarat nevelése, 1901.

Közgazdaságtan és társadalomtan, 1921.

Szociológia etikai alapon, 1922.

GÖÖZ JÓZSEF (1855–1909) 1855. március 28-án született Aszalón, Abaúj-Tolna megyében földműves szülők gyermekeként. 4 éves volt, amikor édesapja meghalt. *Vécsei Pál* aszalói tanítónak köszönhető, hogy tanulhatott, aki magánoktatással segítette a gimnáziumba jutását. A gimnázium első négy osztályát Szikszón végezte, az ötödiket Debrecenben, a hatodik osztályt pedig Sárospatakon. 1870-ben lépett tanítói pályára, tíz éven át nyilvános és magántanítói munkával kereste a kenyerét. Tanulmányait a budapesti Magyar Királyi Állami Tanítóképzőben folytatta, tanképesítő vizsgát Sárospatakon tett. Tanítói „állomásai” a következők voltak: Poroszló (Hevesmegye), Szalacs és Csokaly (Biharmegye), Aszaló (szülőfaluja Abaúj-Tolnamegyében), Böcs (Borsodmegye) és Budapest. 1876-ban érettségi vizsgálatot tett Miskolcon, majd a budapesti egyetemen magyar irodalmi, bölcséleti, pedagógiai és történelmi előadásokat hallgatott. 1879-ben tanári vizsgát tett és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1881-ben újabb vizsga következett a tanszékhez jutásért. Ettől kezdve reál, polgári és kereskedelmi iskolákban tanárkodott Budapesten. 1887-ben Németországban, Svájcban és Olaszországban járt tanulmányúton. A berlini egyetemen fél évig „philosophiai és paedagógiai” előadásokat hallgatott. Tanügyi írásai jelentek meg a *Vasárnapi Újságban*, a *Magyar Paedagógiai Szemlében*, a *Néptanodában*, az *Általános Tanügyi Közlönyben* és a *Néptanítók Lapjában*. 1888-tól a *Polgári Iskola* szerkesztője volt és egy ideig (többek között 1901-ben is) a *Néptanítók Lapja* segédszerkesztője *Újváry Béla* mellett. 1909-ben hunyt el.

Munkái:

A természet-philosophiai álláspontok ismertetése és bírálata, Bp. 1879.

Paedagógiai értekezések, Bp. 1880.

Budapest története, Bp. 1883.

Állítsunk Budapesten a Duna jobb partján közép kereskedelmi iskolákat, Bp. 1883.

Magyar nyelvtan, Bp. 1891. (Tóth Józseffel)

KONCSEK LAJOS (1862–?) 1862. június 27-én született Gödöllőn, (Pest megyében). Középközlőit Budapesten végezte. 1882-ben szerzett tanítói oklevelet. A II. kerületi Toldy Ferencz utcái elemi iskolában tanított. 1891-ben *Jurányi Győzővel* együtt hozta létre a II. kerületi népkönyvtárt, amely később Budai Könyvtár néven működött. 1894-ben tanulmányúton Bajorországban járt. 1897-től a budapesti (budai) tanítóegylet elnöki posztját töltötte be. Számos tanügyi lap tudhatta munkatársai sorában, 1892–96 között a *Népnevelők Lapját* szerkesztette, majd kiadta a *Tanítók Zsebnaptárát* az 1898–99-es évre. 1912-ben a székesfővárosi elemi leány és háztartási iskola igazgatói posztját töltötte be. Folyóiratcikkei a *Népnevelők Lapjában*, a *Nemzeti Iskolában*, az *Új Budapestben*, a *Földgömbben*, a *Budapestben*, a *Zalai*

Közönyben, a *Bolond Istókban*, a *Magyar Háziasszonyban*, a *Hunyadban*, az *Én Újságomban* és a *Buda és vidékében* jelentek meg. 1901-ben megjelent egy könyve: *Az iskolatársi szellem fejlesztéséről* címmel (ára: 60 fillér), amelynek tiszta jövedelmét a Tanítók Háza javára ajánlotta fel. Írásait *Kondor Lajos* álnéven jelentette meg.

Művei:

A bajor főváros népiskoláiról. Tanulmány, Bp. 1894.

Az elemi iskolai háztartástan módszere s a többi tárgyakhoz való kapcsolatai, Bp. 1914.

LAKITS VENDEL (1841–1904) 1841. szeptember 6-án született Vidornyafokon, Zala vármegyében. A keszthelyi premontrei gimnázium elvégzése után Székesfehérvárott tanult. Oklevelét Győrben, a királyi katolikus tanítóképző intézetben szerezte. Tanulmányai során elsajátította a német és a francia nyelvet is. Pályáját 1865-ben kiegészítő tanítóként kezdte Pesten, majd néhány évi abonyi tanítóskodás után ismét Pestre került. Volt elemi főiskolai helyettes altanító, elemi főiskolai osztálytanító, ideiglenes igazgató, igazgató tanító, majd a VI. kerületi Érsek utcai elemi leányiskola igazgatója lett, ahol 17 évig működött. Ezután a Szent István téri iskolának volt „érdemekben gazdag” igazgatója. Részt vett a Népnevelők Budapesti Egyesületének megalapításában, ahol a pedagógiai szakosztály alelnöke lett. Mint kora egyik legkiválóbb pedagógusát, *Lakits Vendelt* küldte ki a főváros az 1873-as bécsi világiállításra. Tagja volt a főváros összes népnevelési egyesületének és az egyetemes tanítógyűlésnek is. 1890-től a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának elnöke. 1892-ben *Pauler Tivadar* kitüntetésben részesítette, 1893-ban pedig elnyerte a magyar tanítói kar arany tollát. A millenáris ünnepek alkalmával – 1896-ban – az országos kiállítás rendezőbizottságának tagja lett, és ugyanez évtől az Országos Közoktatási Tanács állandó bizottságának előadó tanácsosa. Az Országos Tanítószövetség örökös tiszteletbeli tagjává választotta meg. 1872–73-ban a *Népnevelők Lapjának* társszerkesztője, majd 1876–79 és 1888–89-ben a lap szerkesztője volt. Legtöbb tanulmányát – mint ahogy a korszakban sokan – álnéven írta. Gyakran használt álnevei: *Várfoki Elemér*, *Gyenes Antal*, *Rezi Sándor* és *Cserfoki Aladár*. *Lakits Vendel* az általunk vizsgált évben, 1901-ben töltötte be 60. életévét. Más tisztségei mellett a Magyar Tanítók Országos bizottsága elnöke, a *Néptanítók Lapja* kiemelt főmunkatársa, az Országos Közoktatási Tanács elemi szakbizottságának előadója, az Eötvös-alap egyik ügyvivő alelnöke volt ekkor. Lévén *Péterfy Sándor* közvetlen munkatársa, sokszor együtt emlegették őket. Még három évig dolgozott a régi energiával. 1904 karácsonyán, amikor meghalt, a főváros által adományozott díszsírhelyen helyezték örök nyugalomra,

ahol *Gööz József*, a *Néptanítók Lapja* akkori szerkesztője mondott beszédet. Síremléke költségeit a tanítóság közadakozása fedezte. Négy leánya a tanítónői pályát választotta.

Munkái:

ABC és olvasókönyv, Bp. 1876.

Földrajz a népiskolák III. és IV. osztálya számára, Bp. 1877.

A fővárosi tanítónők férjhezmenetelének kérdése, Bp. 1881.

Képes magyar olvasókönyv az elemi népiskolák III–IV. osztályai számára, Bp. 1887–1890. (Luttenberger Ágosttal és Péterfy Sándorral együtt)

Huszonöt esztendő a népnevelők budapesti egyesülete történetéből 1868–1893, Bp. 1893.

LÁNG MIHÁLY (1856–1920) 1856. szeptember 13-án született Kálmándon, Szatmár megyében. Gimnáziumi tanulmányait Nagykárolyban végezte, majd Szatmárban és Máramaros-Szigeten járt elemi tanítóképzőbe. A polgári tanítóképző intézetet Budapesten végezte, ezt követően az óvónőképző intézet tanárokat képző tanfolyamára járt. Pályáját néptanítóként kezdte Szatmárnémetiben, majd Pancsován és Kapuváron lett polgári iskolai tanító. Nagyszőlősen és Nagyszébenben már a polgári iskola igazgatói székében találjuk, végül Sepsiszentgyörgyön és Eperjesen kisededóvónő-képző intézeti igazgató. Számos egyéb szakmunkája mellett írt magyar-tót, magyar-szerb és magyar-román szótárt. 1895-től *Peres Sándorral* együtt szerkesztette a *Magyar Kisednevelés és Népoktatás* című lapot, 1896-ban pedig *Simkó Endrével* a *Sáros vármegye népnevelése az ezredik évben* című kiadványt. Tanulmányai, cikkei jelentek meg a *Néptanítók Lapjában*, a máramaros-szigeti *Nevelésben*, a *Polgári Iskolában*, a *Kisednevelésben*, a *Népnevelőben* és számos más nevelésügyi folyóiratban. 1920-ban hunyt el.

Munkái:

Magyar nyelvgyakorló a magyar beszéd tanításához, Bp. 1885.

Rendszeres magyar nyelvtan, Bp. 1894.

Magyar olvasókönyv a kisededóvók számára, Bp. 1894

Sárosmegye népnevelése az ezredik évben Eperjes 1896.

A népnevelői hivatásra való szoktatás módja, Bp. 1904.

NOVÁK MIHÁLY (1862–?) 1862. január 6-án született Rába-Hídvégen, Vas megyében. A tanítóképzői tanfolyamot a csáktornyai állami tanítóképzőben végezte, oklevelet is itt szerzett 1884-ben. Szepezden, Mihálydon és Vasvárt volt osztálytanító és kántorsegéd. 1885-ben András hidára (Zalamegye) választották meg tanítónak. 1882-től kezdve publikált. *Réztolli M.*, *Zalavölgyi*, *Valaki*, *Tüske*, *Fotográfus*, *Skorpió*, *Seprős* és *Nefelejts* álnéven a legkülönfélébb műfajokban kipróbálta magát. Írt beszélyeket, tárcákat, rajzokat, történelmi és humoros tárgyú cik-

keket és tanügyi cikkeket is szép számmal. Munkái a *Vasmegyei Lapok*-ban, a *Rábavidékben*, a *Zalai Tanügyben*, a *Népiskolai szemlében*, a *Dunántúlban*, a *Tanítóbarátban*, a pécsi *Néptanodában* (amelynek rendes munkatársa volt) és a *Magyar Háziasszonyban* jelentek meg, ez utóbbiban közreadott novellájával – „Melyik szeretett jobban?” – díszoklevelet szerzett. 1901-ben nehéz anyagi helyzetbe kerülve, tanító társai segítségét kérte „Tanügyi tárcái” újbóli kiadásához, hogy annak bevételéből tudja fedezni a családja fenntartásához szükséges költségeket.

Munkái:

Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban, Zalaegerszeg, 1889.

Gyermekek a korcsmában és lakodalomban, Zalaegerszeg, 1889.

Tanügyi tárczák (Szatirikó-humoros karczolatok), Zalaegerszeg, 1893.

Tanügyi tárczák (Szatirikó-humoros karczolatok) II., Zalaegerszeg, 1901.

(Benne, toldalékkal: Bárány Ignác életéből)

PATAKY IRMA (?–1901) Nagybányán született. A Nagyszebeni Orsolya-rendi apácák zárdájában tanult, ahol elsajátította a francia nyelvet. Két ismerős család gyermekei mellett vállalt nevelői munkát. A gyerekeket franciára és rajzolni tanította. Tevékenységét később kiterjesztette az elemi oktatás összes tárgyára. Néhány évi tanítás után magánintézetet alapított, s hogy a nyilvánossági jogot elnyerje, 20 évesen a szatmári katolikus tanítóképző intézetben elemi iskolai tanítónői oklevelet szerzett. Intézete 1872-től 1880-ig állt fenn. 1880 augusztusától az ungvári Pap árvalányok tan- és nevelőintézetének lett az igazgatónöje. 3 évig maradt ezen a poszton. Polgári iskolai tanítónői oklevelet szeretett volna szerezni, de a tanulás és az igazgatás túl soknak bizonyult egyszerre, ezért lemondott és az 1883/84-es tanévtől a szászvárosi állami elemi iskolához ment tanítónőnek. Így módja volt arra, hogy a budapesti állami polgári tanítóképző intézetet látogassa. Tanulmányai eredményeképpen 1885-től a szászvárosi felső leányiskola tanítónője lett. Nagy műveltségével egyre nagyobb elismerést szerzett. 1891-ben a miniszter a Győri Állami Tanítónőkészítő Intézet igazgatójává nevezte ki. Ő lett a Mária Dorothea Egyesület győrvidéki körének megteremtője, az ő tevékenységének köszönhetően virágzott az egyesület. 10 évig dolgozott Győrben, amikor 1901. október 5-én meghalt.

Munkái:

Az ismétlő-iskola és a nőnevelés

A tanítóképző-intézeti fölvételi vizsgálatokról

Még néhány szó az igazgató-tanácsról

Leányaink a pályaválasztás küszöbén

Novák Mihály, Andrásbida

PERES SÁNDOR (1863–1907) 1863. február 26-án született Csenger-Újfaluban, Szatmár megyében, ahol édesapja ev. ref. tanítói állást töltött be. A máramaros-szigeti ev. ref. gimnázium elvégzését követően az állami tanítóképzőbe járt, ahol 3 éven keresztül 200 forintos ösztöndíjban részesült. 1879-től nevelő, közben leteszi a tanítói képesítő vizsgálatot „jeles sikerrel”. 1882-től a losonczi állami tanítóképző gyakorlóiskolájában tanított. Magánúton vizsgázott le a gimnázium V–VIII. osztályából, majd polgári iskolai tanítói oklevelet is szerzett. 1892-ben a VKM által szervezett óvónőképző-intézeti tanári tanfolyamra *Csáky Albin* rendelte be, majd ugyanebben az évben a Hódmezővásárhelyi Állami Óvónőképző igazgatója lett. 1894-ben Budapestre került, ahol előbb a Fröbel-nőegylet óvónőképző intézetének, majd a VI-ker. Állami Tanítóképző igazgatói posztját vette át. Tevékenyen részt vett a tanítóegyesületek életében, a Kisdednevelők Országos Egyesületének titkára lett. Költeményei és cikkei 1879-től jelentek meg, gyakran *Újfalussy Sándor*, *Barna P.* és *Gaál Lajos* aláírással. 1888–1891 között a losonczi *Nevelés*, majd 1895-től a *Kisdednevelés* című lap szerkesztője volt. 1899-től a Népművelők Könyvtára szerkesztése is az ő nevéhez fűződik. 1901-ben a Népművelők Budapesti Egyesületének elnöke tisztét látta el. 1907-ben, 44 éves korában hunyt el. Korai halála ellenére jelentős életművet hagyott hátra. Tanítványai számtalan folyóiratcikkben búcsúztak el tőle.

Munkái:

Néptanítók és a magyar társadalom, Losoncz, 1882

A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887, Bp. 1890. (Pályadíjas mű)

Herbart és Diesterweg. Ismertetés kritikával, Bp. 1890.

A magyarországi tanító-egyesületek története, Bp. 1896.

Neveléstan, Bp. 1904.

PÉTERFY SÁNDOR (1841–1913) Nemes-Csoón született, Vasvármegyében 1841. augusztus 3-án. Tanulmányait a kőszegi evangélikus algimnáziumban végezte, majd tanítógyakornoknak ment *Bruck Henrik* későbbi soproni tanítóképző tanár mellé. A tanképesítő vizsgát 1860-ban tette le. Tanítói munkáját kezdetben Nagy-Gerezden, Repce-Szemerén, Sopronban és Nagykanizsán folytatta, majd 1863-ban Győrbe hívták meg. 1865-ben a pesti ágostai hitvallású evangélikus iskolában lett osztálytanító, 1874-től ugyanitt iskolaigazgató. Eközben 1868-tól a tankönyvbíráló bizottság, 1872-től az Országos Közoktatási Tanács tagja. 1877-ben a közoktatási miniszter kinevezte a pesti állami sugár-úti tanítóképző pedagógia tanárává, ahol 1895-ig tanított. Nyugdíjba vonulása alkalmából „ő felsége, a királyi tanácsosi címmel tüntette ki”. Tanítói, tanári, igazgatói munkája mellett számos egyéb funkciót töltött be. Volt a Fröbel nőegyesület óvónőképzőjének igazgatója, a

Népnevelők Lapjának 2 évig szerkesztője, a Népnevelők Pesti Egyesületének szervezője, tagja, egy ideig elnöke, 1875-ben pedig tevékenységének egyik legfontosabb állomásaként 400 korona (200 forint) adománnyal létrehozta a tanítók Eötvös-alapját. Emellett tanított módszertant 1885-től az állami rajztanárképzőben és számtalan külföldi tanulmányút során szélesítette ismereteit. Miután nyugdíjba ment, Pándorfalura vonult vissza. Végleges leköszönését követően 1899. december 28-án az Akadémia dísztermében tartottak a számára búcsúztató ülést. 1901-ben, 60. születésnapja alkalmából egykori tanítványai és tisztelői számos ünnepi összejövetelt szerveztek a tiszteletére és létrehoztak egy „Péterfy-alapítványt”. 1913. augusztus 10-én halt meg Pándorfalun. Eletművével a „tanítók atyja” címet érdemelte ki.

Munkái:

Magyar-német olvasókönyv elemi iskolák számára (Falvay Antallal), 1868.

Képes magyar olvasókönyv az elemi népiskolák I–VI. osztályai számára, 1878.

Olvasókönyv a tanító és tanítónőképző intézetek I. osztálya számára (2 kötet), 1888.

A magyar elemi iskolai népoktatás története (megbizta a vallás- és közoktatási miniszter, 2 kötet), 1896.

Az 1848. törvényekről és tanügyi eredményekről, 1898.

SEBESTYÉNNÉ STETINA ILONA (1855–1932) 1855. május 27-én született Nagyváradon, ahol később középiskolai tanulmányait is végezte. 1874-ben elemi és polgári iskolai tanári oklevelet szerzett. Hivatalos kiküldetésben Berlinben és Münchenben járt tanulmányúton. Pályáját a budapesti *Zirzen Janka*-féle, később Erzsébet Nőiskola néven ismert polgári iskolai tanítónőképzőben kezdte, 1911-ig működött itt. 1911-ben az állami női ipariskola igazgatója, majd rövidesen főigazgatója lett. 1925-ig állt az intézmény élén, 41 év után vonul nyugalomba. Tanári tevékenysége mellett a korszak egyik legsokoldalúbb tanügyi személyisége volt. A női ipariskolák felügyelő bizottságának és vizsgálóbizottságának volt a tagja s mint ilyen szorgalmazta a kézimunka-oktatás elterjesztését. Az Országos Közoktatási Tanács, az Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács és az Országos Közművelődési Tanács állandó tanácsadójaként működött. *Stetina Ilona* fejlesztette a *Nemzeti Nőnevelést* a korszak legkiválóbb szaklapjainak egyikévé (1901-ben is ő volt a szerkesztője). Tankönyveit csaknem az összes polgári és női kereskedőtanonc iskolában használták. Önálló kötetein túl számos pedagógiai és szociológiai tanulmánya jelent meg a korabeli lapokban. A II. és III. Egyetemes Tanügyi Kongresszus Nőnevelési Szakosztályának megszervezése is az ő nevéhez fűződik, ő lett a szakosztály ügyvezető elnöke. A *Veres Pálné* által alapított Országos Nőképző Egyesület munkájából is kivette a részét, előbb választmányi tagja, később alelnöke, majd elnöke lett az intézménynek. Érdemei el-

ismeréseként a Magyar Paedagógiai Társaság tiszteletbeli tagjai közé választották. Számos egyéb szervezet munkájában is részt vett. Tagja volt a Művészet és Művelődés Magyar Nők Körének, a Vízcsepp Társaságnak, a Klotild Egyesületnek, a Magyar Nemzeti Szövetségnek, a Magyar Asszonyok Szövetségének és élete utolsó éveiben a Gyermek-szeretet Egyesületnek. Életműve egyik legfontosabb tevékenységéről sem feledkezhetünk meg, 40 éven át vezette a Mária Dorothea Egyesületet. Férje, *Sebestyén Gyula* a Tanítóképző Intézetek miniszteri biztosa volt. Fia középiskolai tanár, leánya polgári iskolai tanárnő lett.

Munkái:

Magyar olvasókönyv a polgári leányiskolák I. osztálya számára, 2. kiad. Bp. 1902.

Háztartástan felsőbb leányiskolák és polgári leányiskolák használatára 7. kiad. Bp. 1903.

Erzsébet nőiskola múltja és jelene, Bp. 1903.

Damjanich Jánosné emlékezete, Bp. 1910.

A Mária-Dorothea-egyesület, Bp. 1910.

INTÉZMÉNYEK

BUDAPESTI TANÍTÓK SEGÉLYEZŐ EGYESÜLETE 1873-ban, Zichy Antal kezdeményezésére jött létre a segélyegylet, hogy a fővárosi tanítókat „az uzsorások körmei közül kimentse”. 1890-től kezdve kamat nélküli kölcsönöket nyújtott az önhibájukon kívül megszorult tanítóknak, segítette az özvegyeket a családfő eltemtetésében és az árvák taníttatásában. 1901. augusztusában a szervezet vagyona 130 107 korona volt, 6 773 koronával több, mint az előző évben.

EÖTVÖS-ALAP¹ (Magyarországi Tanítók Eötvös Alapja) A tanítók Eötvös-alapja 1875-ben jött létre *Péterfy Sándor* kezdeményezésére, aki 400 korona (200 forint) felajánlásával megalapozta az új „egyesület” munkáját. Céljai között elsősorban az egyesületi tagok tanuló gyermekeinek ösztöndíjakkal való támogatása szerepelt. Emellett az egyesület saját jövedelméből támogatta a tagok özvegyeit és árváit, segélyösszegeket folyósított beteg, idő előtt nyugdíjazott tagjai számára és létrehozta a Tanítók Házát, ahol vidéki tanítók Budapesten tanuló gyermekeinek ellátását biztosította. Az 1900/01-es tanévben 68 tanítói család gondjait enyhítette az alap, összesen 7 100 korona összeggel, ösztöndíjak és segélyek formájában, és 141 fiatal ingyen étkeztetését szervezte meg a székesfővárosi vendéglősök és az izraelita hitközség és nőegylet segítségével. Ugyanakkor a vezetőség fájlalta, hogy a „folyamodók” alig egyharmadának tudtak csak segítséget nyújtani. Tevékenységét 1921-ig önálló intézményként végezte, ekkor a Magyarországi Tanítók Árvaházi Egyesületével olvadt egybe.

FERENCZ JÓZSEF TANÍTÓK HÁZA (Budapest, Szentkirályi utca 47.) A Ferencz József Tanítók Házát 1899-ben nyitotta meg az Eötvös-alap a vidéki tanítók Budapesten tanuló fiai számára, hogy internátusi elhelyezést biztosíthasson a számukra ingyen vagy kedvezményes díjazásért. A Ferencz József Tanítók Háza 1900/01-es tanévi működéséről Józsa Mihály királyi segédtanfelügyelő írt jelentést: A vizsgált tanévben az intézet 128 jelentkező közül 61 növendéket vett fel (3 beteg lett, 1 egyéb okból nem vette igénybe a ház szolgáltatásait). Így a tanév 57 növendékkal „nyitott meg”. Később újabb hárommal pótolták a kimaradók számát. Vallásfelekezetüket tekintve: 28 róm. kath., 19 ev. ref., 9 ág. ev., 2 gör. kath., 2 izr. Közülük 15 jogász, 15 bölcsész, 14 technikus, 2 orvos, 3 állatorvos, 3 paedagógiumi tanárjelölt, 3 fiatal pedig szakipari pályára készült. „*A teljes létszámból Péterfy Sándor királyi tanácsos öngyógyításának buzgólkodása és fáradozása folytán szabad asztalt élvez 38, A mensa akadémiában kedvezményes ebédet eszik 4, a technikán 7, a Paedagógiumban 2, a róm. kath. papnevelő intézetben 1, vendéglőben, saját költségén ebédezik 5. Egyáltalán nem ebédel 3.*” 1901-ben is megalakult az Eötvös-önképzőköri zenekar, dalárda, levelező és gyorsírási tanfolyam. Az épületben növendékek rendelkezésére állt: 18 hálószoba, 5 munkaszoba, 1 társalgóterem, 1 irodahelyiség, 1 zeneszoba, 2 betegszoba és 1 ebédlő. Járattak 12 politikai, 5 szaklapot, 1 élcslapot és a rendelkezésükre állt egy 160 kötetes szépirodalmi és tudományos könyvtár. További kedvezményként ingyen jegyeket kaptak az Uránia Tudományos Színház és a Népszínház igazgatóitól.

MAGYAR TANÍTÓK KASZINÓJA A kaszinó 1895 februárjában jött létre a Murányi utcai elemi iskolában, ahol *Sennyei Ferenc* igazgató vezetésével gyűltek össze az alapító tagok. Az év április 20-án 300 taggal tartották meg az alakuló közgyűlést. A Kaszinó munkájának célja az volt, hogy folyamatosan biztosítsa a társas érintkezés lehetőségét a fővárosi tanítók, tanítónők és tanárok számára. Egyfajta társadalmi, szellemi központ kívánt lenni. Három szakbizottság működött a berkeiben belül: társadalmi, tanügyi és vigalmi bizottság. Ez utóbbi feladata jótékonycélú összejövetelek, bálók megszervezése és lebonyolítása volt. Az összes tagok száma 1900-ban 647. Az igazgatóság 1900 végén távozott. A tisztújító közgyűlést 1901. februárjában tartották. A felügyelő bizottság elnöke *Bardócz Pál* lett.

MAGYAR TANÍTÓK ORSZÁGOS TAKARÉK ÉS HITELSZÖVETKEZETE A Tanítók Kaszinója kezdeményezésére 1901. június 17-én jött létre a hitelszövetkezet. Tagjainak hiteligenyét kezesek mel-

lözésével, kölcsönös jótálló csoportok létrehozásával kívánta biztosítani. Nagy László szerint azért volt szükség erre az intézményre, hogy a tanítóság anyagi és ezzel kapcsolatos erkölcsi függetlenségét biztosítsa a társadalom többi rétegeivel szemben. És hogy ösztönözze a tanítóságot saját ereje kifejezésére azon a téren is, amelyen a tanítóság a leggyengébb: anyagi téren. Próbáljon meg a tanítóság ennek az intézménynek a segítségével a saját lábára állni és felemelt fővel járni. *„Ehhez azonban feltétlenül szükséges, hogy kalapja a fején legyen, s ne a kezében, ne csak kérjen, de adjon is... Amit az egyes el nem érhet, elérheti a köz, jelentékeny anyagi erő birtokába juthat, a mi a tulajdon bálványozásának mai korszakában tiszteletet, tekintélyt biztosító nagy dolog.”*

MÁRIA DOROTHEA EGYESÜLET² 1875-ben Berlinben alakult a német tanítónők és nevelőnők egyesülete. E kezdeményezést követően Magyarországon is felmerült az igény arra, hogy a nyugdíjas és egyedülálló tanítónőknek megfelelő elhelyezést tudjanak biztosítani. 1884-ben jött létre hazánkban a Mária Dorothea Egyesület, amelynek alapszabályában a következőket olvashatjuk: *„A magyarországi tanítónők és nevelőnők érdekeinek előmozdítása s különösen a tanítónők ott-hona című jótékony intézet felállítása s fenntartása céljából Ő Felsőge Mária Dorothea főhercegnő védnöksége alatt 1884-ben Mária Dorothea Egyesület cím alatt országos jellegű külön egyesület alakul. Az egyesület célja a magyarországi tanító- és nevelőnőket (ide értve az ipartanítókat, gyermekkertésznőket, kiseddóvőnőket, zongoratanítókat s nyelvmesternőket is) s különösen az ezek köréből tagjai sorába lépőknek gyámolítása s mindenekfelett egy vagy több tanítónők ott-hona felállítása.”* Az alakuló közgyűlésre 1885. március 25-én került sor, ahol megfogalmazódott egy tanítónői szakosztály létrehozásának igénye. A szakosztály végül csak 1888-ban jött létre Budapesten. Néhány évre rá megalakultak a vidéki fiókkörök is (Arad, Újvidék, Brassó, Kolozsvár, Győr, Pécs, Pozsony, Kassa, Fiume). Az egyesület tevékenységi köre egyre bővült. Kezdetben a fizetések, a nyugdíj kérdése, a férfi kollégák lekicsinylő magatartása foglalkoztatta a hölgyeket, később a nők középiskolai, majd egyetemi tanulmányainak kérdése. 1900-tól kezdve egyre fontosabbá vált a nők jogainak problémaköre, míg végül a választójog megszerzésének kérdése minden egyebet elsöpört. 1901-ben az egyesület budapesti tanítónői szakosztálya január havi ülésén, ahol jelen volt *Tisza Kálmánné, Wlassics Gyuláné, Szuppán Vilmos* és *Újváry Béla*, a leányok gazdasági oktatásáról értekeztek és megfogalmaztak egy határozatot, amelyben kérték az ismétlő leányoktatás gazdasági oktatással való összekapcsolását országszerte. A szakosztály februári ülésén izgalmas előadást tartott *Zigány Jolán*, aki egyetemi tanulmányait Berlinben kezdte, Oxfordban és Párizsban foly-

tatta, majd a Budapesti Egyetemen fejezte be. E négy egyetemen szerzett tapasztalatairól számolt be, elsősorban a nőhallgatókkal szembeni bánásmódra fektetve a hangsúlyt. Előadása szövege megjelent a *Magyar Paedagógiában*, ma is olvasható. Az egyesület minden évben, így 1901-ben is fürdőkezdésményt biztosított a tagjai számára, melyeket többek között a Margitszigeten, Hévízen, Balfon, Balatonfüreden vagy Pöstyénben vehettek igénybe.

Az egyesület 1913-ban csatlakozott a Magyar Nőegyletek Országos Szövetségéhez.

WLASSICS ÁRVA-ALAP Az Eötvös-alap elnöksége (*Péterfy Sándor, Lakits Vendel, Ujváry Béla, Peres Sándor*) 1901. június 1-én felhívást tett közzé a *Néptanítók Lapjában*, amelyben szorgalmazta egy árva-alap létrehozását. Írásában azoknak a tanítóárváknak a sorsát festette le, akiket 14–16 éves korukig tartanak el a tanítói árvaházak, ezután azonban egyedül maradva csak saját erejükre támaszkodhatnak. Hogy ezek a fiatalok némi segítséghez juthassanak, az Eötvös-alap 1000 koronát „hasított ki” az ösztöndíj-alapból és ezzel indította be az árva-alap működését. Péterfyék egyidejűleg felszólították a tanítóegyesületeket, hogy áldozzanak erre a nemes célra, a tanfelügyelőket, hogy gyűjtsenek, a tanítói árvaházakat pedig, hogy jótékony célú ünnepek bevételeivel járuljanak hozzá az árva-alap működéséhez. Az alapítványt később *Wlassics Gyula* miniszter beleegyezésével Wlassics árva-alapra keresztelték át.

JEGYZET

- 1 Részletesebb XX. századi történetét lásd *Báthory, Z., Falus, I.* (Szerk.) (1997).
- 2 XX. századi történetét lásd: *Bereczki, S.* (1984).

„KÉPEK A TANÍTÓVILÁGBÓL...” VÁLOGATÁS AZ 1901. ÉV PEDAGÓGIAI SZAKSAJTÓJÁBAN MEGJELENT ÍRÁSOKBÓL

A hogy a különvonat Rózsás község határába ért, hatalmas lövések rezgettették meg a levegőt... Lehetek vagy 150-en, mind megannyi tanító, illetve tanítónő. Rózsásra iparkodtak a megyei tanítógyűlésre.

... Uraim! Rózsás község határán mozsárlövésekkel üdvözöltük önöket, most szóval fejezem ki megbízónk nevében: Isten hozta körünkben!... Az egész község zászlódíszot öltött. Este ismerkedésül bankett, tömérdék felköszöntővel. Másnap díszgyűlés szavalatokkal... Délben a község 200 teritékes ebédet adott a nagyvendéglő kerti helyiségében. 3 óra után kirándulás a közeli fürdőbe s más kedves helyekre. 15–20 ingyenfogat röpitette a szórakozni akarókat. Este az uradalmi parkban táncmulatság, gyönyörű kivilágítás, pazar tűzijáték mellett. Harmadnap a község jónevű írójának a szülőházán lepleztek le emléktáblát. Ezt követte a tulajdonképpeni általános megyei gyűlés. Alig volt 20 tag! Még a jegyzőkönyv vezetésére is helyettest kellett állítani, a kör jegyzője s a tömeg ismét kirándulásra ment. Hamarosan lemorzsolták a teendőket s az elnök berekesztette a megyei hivatalos tanítóegyesület az évi nagygyűlését.

- Hát hogy sikerült a gyűlés? kérdeztem egyik résztvevőtől.
- Barátom azt én leírni is képtelen vagyok. Oly nagyszerű gyűlés ritkaság. Tudod-ritkaság.
- És mit végeztetek? – vágtam szavába.
- Remek fogadtatás, nagyszerű bankett...
- Nem azt értem, mit végeztetek a tanügyi kérdésekben?
- Mit végeztünk? nézett rám csodálkozó lekicsinyléssel – jövőre Nben tartjuk a közgyűlést, ejté ki félvállról, mintegy csodálkozva, hogy még ilyen kérdést is lehet tenni...”

*Váczy István: Képek a tanítóvilágból
Néptanítók Lapja, 1901. 15. sz. 12–13. o.*

„Zabos a vidéki kisvárosok között kellő helyet foglal el. Regényes vidéke és csinos házai igen jó benyomást tesznek. De ezt a benyomást igen lerontotta ma az, hogy az érkező »napszamosokat« ki sem várta. Lehetek pedig 40-en egy csomóban, az érkezők zömét ők képezték, az egyesület tisztviselői is velök voltak.

A többi vendéget már az iskola udvarán találták. Tanító volt mind, a község részéről senki sem jelent meg. Úgy hallottam, hogy a helybeli tanítókkal sehogy sem tud az intelligens elem rokonszenvezni s ennek eredménye az, hogy a tanügy nem vonzza őket. Ez elég sajnálatos!...

Az elnök megnyitotta a gyűlést... Ezután egy vendégtanító lépett a főlovasó asztalhoz. Valamikor ő is a megyei egyesülethez tartozott, de innen messze elkerült, most a felvidéki »klapeczeket« neveli. A hazafias nevelésről értekezett olyan meggyőző érvekkel álláspontja mellett és olyan lelkesedéssel, hogy gyönyörűség volt hallgatni... Ezt a pályamunka főlovasása követte. »Melyek azok a szempontok, melyeknek alkalmazásával a vallásos nevelés legmaradandóbban hat a gyermeki lélekre?« Hiába, a tanítói kar akkor sem feledkezik meg a hivatásához tartozó legfontosabb témákról, ha személyes érdekei úgy követelnék, hogyha nem is első, de nagy gondját a mai korban sehogysem illő anyagi helyzetének javítására fordítaná...

Délután kettő felé járt, mikor a munkának végére jutottak. (A hivatalos ügyeket a gyűlést megelőzőleg végezte el a kirendelt bizottság, a mely itt a plénumban tette meg rövid jelentését, ezzel is időt nyertek a tanügyi és társadalmi kérdések behatóbb megvitatására.)

– Ez valóban tanulságos gyűlés volt, mondja lelkesüléssel az elnök útközben.

– Ugyan menjen a gyűlésével!... Ugye Róza, majdnem halálra untuk magunkat!

– Bizony! Erősítette a megszólított s vele még másik kettő kórusban.

– De kiszasszonyok, hiszen olyan nagyszerű témák szerepeltek s oly kiváló ügyességgel kidolgozva, előadva, hogy azoknak hallgatásában bárki is gyönyörködhetett, azokból mindegyikünk tanulhatott.

– Ej, eleget tanultam, mikor iskolába jártam! felelt bosszúsan a „kiszasszony”.

– Vagy úgy!? mosolygott az elnök, de ez a mosoly olyan szánakozó, olyan sokatmondó volt...”

*Váczy István: Képek a tanítóvilágból
Néptanítók Lapja, 1901. 17. sz. 11–12. o.*

„Az idej népszámlálás eredménye csak hónapok múlva lesz ismeretes. Egy nagy eredménye azonban már most ismeretes: a nagy szegénység látása, észrevése a népszámláló biztosok részéről. S ez az eredmény éppen nem kicsinylendő, tudván azt, hogy a biztosok nagyobbára néptanítók, akik működésük körében hasznát vehetik tapasztalataiknak.

A szegény emberek húsz-huszonegyen laknak egy kis oldalszobában. Két-három-négy család. Férfiak, nők, serdülő fiúk és lányok, gyer-

mekek vegyesen... Ennyi sok embernek olyan kis helyen külön alvó helye sem lehet. Annyi ágy, a mennyi kellene, nem fér a szobába. Jó, ha egy-egy családnak egy-egy ágya helyet talál abban a sarokban, a melyben egyéb csekély czók-mókja elkülönítetik... Hogy ilyen lakásokból tisztán tartott gyerekek nem jöhetnek iskolába, az is világos, hiszen az ilyen és valamivel jobb szükséglakásokban annyi helye sincs a gyermeknek, a hová rongyos ruhácskáját letegye. Azért is elkéshetik, mert a sok rongy közül hamarjában nem tudja kiválasztani a magáét... A szegénységgel küzködő család gyermekének sem ruházata, sem könyve és írószere nem lehet kellő rendben, hiszen nincs helye a hol azokat rendben tartsa.... Több szeretetet, több gyöngédséget, kevesebb szigort kell a társadalomnak ezen szerencsétlenjei iránt tanusítani. Nem kell valami nagy dolgot csinálni abból, ha néha elkésik, inkább édesgetéssel, mint büntetéssel kell a rendes iskolalátogatásra szoktatni, a házi feladatokat pedig a szegényebb nép lakta külső területeken meg kell szüntetni mindenütt.

Általában az észlelt nyomor és ínség arra sarkalljon bennünket, hogy foglalkozzunk a szegény-nevelés nagy problémájával...”

„Számláló biztos”

Népnevelők Lapja, 1901. 36. évf. 33–34. o.

123

„A tanító a társadalomban élvén, először is példás illedelmes magaviselettel kell bírnia, melyet elméletileg az e czélra írt könyvekből, gyakorlatilag pedig a kiválóbb személyekkel való többszöri találkozás, társalgás, a kartársi és társasági összejövetelek alkalmával sajátíthat el. Az emberektől azonban nem csak jót, hanem rosszat is tanulhatunk, ezekre nézve a tanító elég ügyes és tapintatos legyen, hogy a jót megtartsa, a rosszat pedig megvesse. A tanító tartsa szem előtt azt, hogy az egész társaság szeme – melyben forog – reá van szegezve és minden hajlamát avagy cselekedetét elítéli, a legtöbbször kímélet nélkül...”

A tanító a nyilvános helyek nagyon gyakori látogatásától óvakodjék, különösen azoktól, a melyek hivatásával ellenkeznek.

A tanító legyen erkölcsös, ne legyen gőgös, ne kérkedjék tudományával és ne nézze le a tapasztalatlanabb egyéneket, mert ha mindenki annyit tudna, mint ő, akkor az ő tudománya szükségtelen. A társaságban minden lépésének legyen határozott iránya, és igyekezzék azon egyének figyelmét magára vonni, kik az iskola jövőjéről gon-doskodnak...

Végre a tanító és a lelkész között a legjobb viszony uralkodjék, mert a népnevelés terén mind a kettőnek egy és ugyanaz a hivatása, hivataluk pedig nem alá, hanem mellérendelt...

Jó tanító! Egy lépést az előrehaladásban már megtettél, itt bizonyára nem fogsz megállapodni és míg a társadalom azon meggyőződésre jut,

Csegöld, görög katolikus templom, iskola és parochia

hogy te vagy az egyedüli tényező, mely nélkül nem létezhet, addig ne csüggedj, légy ébren és dolgozzál folytonosan, mert ezáltal a társadalmat még jobban lekötelezed, lelkiismereted pedig mindig nyugodt lesz. Dolgozzál és küzdj, mert dolgozva és küzdve élni fogsz és élni fogsz örökké, mert a fiatal nemzedék, mely kezeidből kikerül gyémántként vési majd szívébe nevedet és büszkeséggel fogja a jövő nemzedék előtt feltárni.

Előre, csak előre! A te hivatásod nagy, a te hivatásod szent, neked apostoli hivatásod van...

Te nem a jelennek, hanem a jövőnek élsz! Csak a jövő lesz képes fáradságodat és önfeláldozásodat jutalmazni. Csak ő fog poraid felett ércszobrot emelni..."

*Sztrajn János: A tanító a társadalomban (részlet)
Népoktatás, 1901. 375–379. o.*

„... A tanulók magaviselete és előmenetele jó volt, a tananyagot is elvégezték... A testület tartott Erzsébet ünnepélyt, Vörösmarty ünnepélyt, megtartotta márczius 15-ikét, ápril 11-ikét, június 8-át, megünnepelte Shaffer Anna tanítónő 25 éves jubileumát, rendezett egy gyermekelőadást a szegény gyermekek felruházása céljából és egy tavaszi

multságot, melynek jövedelmét vizsgái jutalmazásokra fordították. A gyermekelőadás 301 kor. 10 fillérenyi jövedelméből 52 szegény gyermek látatott el téli ruhaneművel.”

*Részlet a karánsebesi állami elemi fiú- és leányiskola
1900/1901. évi értesítőjéből, szerk. Hidvégi Aurél igazgató,
Népoktatás, 1901. 4. sz. 151. o.*

„Péterfy Sándor, az Eötvös-alap érdemes elnöke, írásban jelentette be az ügyvivő elnökségnek, hogy visszavonul az ügyek vezetésétől. Az elnökségről nem mondhat le, mivel az 1899. évi közgyűlés határozatilag kimondotta, hogy Péterfy Sándor élete fogytaig az Eötvös-alap elnöke. Péterfy Sándort, aki a tanítóságért egymaga annyit tett, mint mások ezren és ezren együttvéve sem, sajnálatos visszavonulására az bírta rá, hogy a magyar tanítóság még most sem támogatja az Eötvös-alapot oly mértékben, mint a hogy a nemes ügy érdekében okvetlenül szükséges volna...”

Néptanítók Lapja, 1901. 44. sz. 13. o.

Nagylak, állami elemi iskola

Felsőlövő, evangélikus népiskola

„A IX. ker. Mester-u. iskola »Segítség« egyesülete f. hó 5-én szépen sikerült hangversennyel egybekötött táncmulatságot rendezett. A hangverseny minden egyes pontját zajosan megtapsolta a díszes közönség s e tapsra gyönyörű előadásával minden egyes szereplő bőven rászolgált... Hálás köszönetét fejezi ki az egyesület Ajtony Tamás és Rosenberg Emil uraknak, kik igen nagy áldozattal járulnak minden esztendőben a jótékony multság sikeréhez...”

Népnevelők Lapja, 1901. 36. évf. 48. o.

„Folyó hó 9-ikén Szegeden a Kass-vigadóban 140 terítékű fényesen sikerült lakoma volt abból az alkalomból, hogy Vass Mátyás szegedi tanító, az ismert nevű pedagógus és pedagógiai író nyugalomba vonult. Vass Mátyás 42 éven át szolgált a magyar oktatásügyet ritka odaadással és hazafisággal. A lakomán melyen Szeged város és Csongrádvármegye tanár-tanítósa, nemkülönben a társadalom is szépen volt képviselve, számos felköszöntő hangzott el, melyekre az ősz tanfőférfiú meghatóan válaszolt.”

Néptanítók Lapja, 1901. 7. sz. 14. o.

„Tápió-Sághon szépen ünnepelték meg Papp Pál tanítói működésének 50 éves évfordulóját. Az ünnepelt résztvett 1848-ban mint huszár a szabadságharcban, melynek lezajlása után Hatvanban kezdte meg működését, mint tanító és segédkantors a hol most 22 tanító terjeszti a tudomány elemeit, ott akkor ő volt egyetlen tanító. Tápió-Sághon 45 év óta működik. Az ünneplés csak szűkebb körben folyt le. Fölkeresték a jubilánst a szomszéd kartársak is, hogy jó kívánataikat kifejezhessék, a mit a község derék plébánosa tolmácsolt lelkes szavakban”

Néptanítók Lapja 1901. 7. sz. 15. o.

„A Mária Dorothea Egyesület budapesti tanítónői szakosztálya február 9-én tartott ülésén igen sok tanítónő s nagy és előkelő közönség vett részt. Az egyik felolvasó Vidéky Apollónia családi gyásza miatt akadályozva lévén, Svájcz társadalmi intézményeiről szóló beces dolgozatát Sebestyénne Stetina Ilona, a szakosztály elnöke olvasta fel. Utána Zigány Jolán tartotta meg érdekes felolvasását a »Nők egyetemi életéről külföldön és hazánkban« címmel.”

Nemzeti Nőnevelés, 1901. 119. o.

Hídalmás, állami elemi iskola

„A Ferencz József Tanítók Háza javára Molnár Mihály bács-topolyai kartársunk az ottani ifjakkal tánczczal egybekötött műkedvelő előadást rendezett, mely úgy anyagilag, mint erkölcsileg kitűnően sikerült. A műkedvelők nagyon ügyesen, a »Vereshajú« cz. Népszínművet adták elő, a tiszta jövedelem 100 K. volt, melyet Molnár kartársunk már be is küldött az Eötvös-alap pénztárába. Követésre ajánljuk ország-szerte, hgy gyarapodjék a »mi házunk« jövedelme.”

Néptanítók Lapja, 1901. 3. sz. 16. o.

„Néhai Könyves Károly székes-fővárosi igazgató-tanító síremlékének felállításához még a következők járultak szíves adományaikkal: a Budapesti (Budai) Tanítóegyesület 20 koronával, a II. ker. Timár utczai elemi iskola testülete 5 koronával, a III. ker. Kórház utcai elemi iskola testülete 4 korona 96 fillérrel és Rác József székes-fővárosi tanító 1 koronával. A nemesszívú adakozóknak a II. kerületi iskola utczai elemi leányiskola testülete nevében hálás köszönetét fejezi ki Koncsek Lajos vezető-tanító.”

Népnevelők Lapja, 1901. 80. o.

128

„A pesti izr. hitkösség elemi és polgári leányiskolája érdemes igazgatójának: Halász Nátánnak tanítói munkássága 50 és igazgatói munkássága 30 éves jubileumát ülték meg december hó 23-án a tanügybarátok és a volt tanítványok élénk részvételével. A közoktatásügyi minisztert Verédy Károly dr. kir. Tanfelügyelő képviselte, ki az ünnepeltnek hatásos beszéd kíséretében Wlassics miniszter elismerő levelét adta át. Az érdemes tanfőúr számosan üdvözölték s tiszteletére este lakomát is tartottak. Ez alkalommal ünnepelt fia, Halász M. 200 koronát adott át Peres Sándornak az Eötvös-alapnál létesítendő »Halász Nátán-alapítvány« javára.”

Népnevelők Lapja, 1901. 16. o.

„A Tanítók Háza szappanja örvendetes módon terjed, a lelkes vidéki tanítóság országszerte fölkarolta, hogy ezen a révén is gyarapítsa az Eötvös-alap jövedelmét, melyeket a most létesített fiók-internátus (mely nélkül mintegy 60 folyamodó rekedt volna ki a Tanítók Házából) szintén nagyon igénybe vett. A tanítók javára jövedelmező szappan kitűnő minőségét általában dicsérik s a megrendelések nagy mennyiségben érkeznek be a központi raktárhoz...”

Néptanítók Lapja, 1901. 39. sz. 16. o.

„Minden magyar tanító határozottan követelje az üzletben mindenütt a »Tanítók Háza« gyufáját és a »Tanítók Háza« szappanját!”

A Néptanítók Lapja minden számának végén

„Vétkezik önmaga ellen az a tanító, karvezér, községi- és ifjúsági dalárda, mely meg nem veszi az ifj. Fövényessy Bertalan ref. orgonista által szerkesztett és kiadott daloskönyvet. Tartalmaz: 102, férfikarra írott remek szép dalt. Kiállítása csinos, -metszése, nyomása tiszta, világos, -papírja rendkívül finom, – ára olcsó: egy korona. Szövegkönyv hozzá, mely a 2-ik, 3-ik stb. verseket tartalmazza, külön 20 fillér. Kapható a szerkesztőnél, Abauj-Szikszone. Tessék próbarendelést tenni.”

Néptanítók Lapja, 1901. 11. sz. 2. melléklet

„A magyar tanítók legkedveltebb lapja a Nemzeti Iskola, politikai tanügyi lap. VIII. évfolyam. Szerkeszti Benedek Elek és Földes Géza.

Még egyetlen egy ujság sem szolgálta ilyen híven és igaz lelkesedéssel a tanítók erkölcsi és anyagi érdekét, mint a Nemzeti Iskola. S, hogy a tanügyi kérdéseket egészen függetlenül tárgyalhassa, letette a politikai kaucziót is.

Jelszava: őszinteség, bátorság, szókimondás.

Előfizetése: egész évre 8 korona, félévre 4 korona, negyedévre 2 korona...

Még mindig megrendelhető január 1-től. Mutatványszámokat ingyen és bérmentve küld a Nemzeti Iskola kiadóhivatala, Budapest, Rottenbiller-utca 5/a.”

Néptanítók Lapja, 1901. melléklet a 7. számhoz

BIBLIOGRÁFIA

Budapest, 1901–1904. Budapest székesfőváros közoktatásügyi statisztikája az 1900/1901–1904–1905. iskolai évekről. Budapest, 1907. (Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának Közleményei. XXXVIII.)

Népszámlálás, 1900a. A Magyar Korona országainak 1900. évi Népszámlálása. 2. rész. A népesség foglalkozása községenként – Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1908.

Népszámlálás, 1900b. A Magyar Korona országainak 1900. évi Népszámlálása. 8. rész. Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozások – Az Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt. Társulat, Budapest, 1906

Népszámlálás, 1900c. A Magyar Korona országainak 1900. évi Népszámlálása. 10. rész. Végeredmények összefoglalása – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1906.

Archer, M. S. (1979): *The Social Origins of Educational Systems.* Sage, London and Beverly Hills.

Baska G.: (1998): A tanítóság hétköznapijai és ünnepei az 1896. év pedagógiai sajtója alapján. Új Pedagógiai Közlemények, ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék.

Báthory, Z., Falus, I., (1997) (Szerk.): *Pedagógiai Lexikon.* Keraban Kiadó, Budapest.

Bereczky, S.: (1984): A tanítványok részvétele az egyesületi életben, szervezetük Magyarországon, az 1868–1945-ös években. neveléstörténeti Füzetek. I. OPKM.

Felkai, L. (1983): *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus korából.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Fináczy, E., Kornis, Gy., Kemény, F. (Szerk.) (1936) *Pedagógiai Lexikon.* Budapest.

Halász, I. (Szerk.) (1936): *Nyugállományú pedagógusok almanachja.* Budapest.

Hanák, P. (Szerk.) (1978): *Magyarország története 1890-1918.* I-II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth, M. (Szerk.) (1993): *A magyar nevelés története II. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.*

Jáki, L. (1979): *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében.* OPKM, Budapest.

Jelentés, 1901. (1902) *Magyarország közoktatásügye az 1901. évben.* Atheneum, Budapest.

Karády, V. (1997): *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon 1867–1945.* Replika, Budapest.

Kelemen, E. (1985): Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának időszakában 1868-1918. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kőrösi, H., Szabó, L. (1911): Az elemi népoktatás enciklopédiája. Budapest.

Lelkes, Gy. (Szerk.) (1992): Magyar helységnévazonosító szótár. Balassi Kiadó, Budapest.

Lukács, J. (1996): Budapest, 1900. A város és kultúrája. Európa, Budapest.

Mészáros, I. (1982): A tanítói díjlevél. Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei XVI. 179–194.

Nagy, S. (Szerk.) (1976): Pedagógiai lexikon I–II–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Peres, S. (1896): A magyarországi tanító-egyesületek története. A VKM támogatása mellett kiad. a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, Budapest.

Petrik, G. (1893): A Néptanítók Lapja repertórium 1869-1892. Budapest.

Révai Nagylexikon

Romsics, I. (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest.

Szinnyei, J. (1893-1905): Magyar írók élete és munkái. Budapest.

Székfű, Gy. (É. n.): A tizenkilencedik és a huszadik század. In: Hóman Bálint és Székfű Gyula: Magyar történet. VII. kötet. Királyi Magyar Egyetemi nyomda.

Tyack, D. B. (1974): The One Best System. A History of American Urban Education. Cambridge Mass. Harvard University Press.

Vaday, J. (Szerk.) (1896): Magyar tanférfiak és tanítónők ezredéves albuma. Nagyvárad.

Verédy, K. (Szerk.) (1886): Paedagógiai Encyclopaedia. Budapest.

Ifjúság és Egészség – kiadta Gerlóczy Zsigmond, Aujeszky Aladár, Riegler Gusztáv, Schnuschny Henrik, Waldmann Fülöp

Iskolai Szemle – kiadta Adorján Miklós, Bárány Gyula, Pethes János

Katholikus Pedagógia – kiadta Gyürky Ödön

Magyar Kisdednevelés és Népoktatás – kiadta a Sárosmegyei Általános Tanító-egyesület

Magyar Paedagogia – kiadta a Magyar Paedagogiai Társaság

Magyar Tanítóképző – kiadta a Tanítóképző-intézeti Tanárok Egyesülete

Nemzeti Iskola – kiadta Benedek Elek

Nemzeti Nőnevelés – kiadta az Erzsébet Nőiskola

Népnevelő – kiadta a Szent István Társulat

Néptanoda – kiadta a Pécsi Tanítóegylet

NL *Néptanítók Lapja* – kiadta a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium

NnL *Népnevelők Lapja* – kiadta a Népnevelők Budapesti Egyesülete, majd a Magyar Tanítók Otthona

Sopronmegyei tanügy – kiadta a Sopronvármegyei Királyi Tanfelügyelőség

Összeállította: Szabolcs Éva

A KÉPEK JEGYZÉKE

KÉPESLAPOK A HUSZADIK SZÁZAD ELEJÉRŐL

- Csegöld, görög katolikus templom, iskola és parochia 124
Désakna, állami iskola 23
Felsőlövő, evangélikus népiskola 126
Hidalmás, állami elemi iskola 127
Holics, római katolikus népiskola 19
Ladánybene, tanítói lak 49
Nagylak, állami elemi iskola 125
Nagyvisnyó, községi iskola 19
Prügy, református iskola 19
Szinérváralja, állami elemi iskola 23
Znióváralja, állami tanítóképző intézet 98

TANÍTÓI ARCKÉPEK

- Bárány Gyula 65
Bardócz Pál 70
Bökényi Dániel 107
Böngérfi János 108
Lakits Vendel 90
Novák Mihály 114
Peres Sándor 86
Péterfy Sándor 60

A TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

1. Elemi iskolába járók, a tankötelesek arányában, vármegyénként (Magyarország, 1900) 33
2. Az olvasni tudó népesség csoportosított aránya, vármegyénként (Magyarország, 1900) 34
3. Az egy tanítóra jutó tanulók aránya, vármegyénként (Magyarország, 1900) 35
4. Csak magyar nyelvű iskolák aránya, vármegyénként (Magyarország, 1900) 36
5. Az állami iskolák csoportosított aránya, vármegyénként (Magyarország, 1900) 37

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Ady Endre 29
Archer, Margaret 22
Állami Tanítók Országos Egyesülete (ÁTOE) 85, 87
Általános Tanügyi Közlöny 106, 110
Bardócz Pál 68, 71, 104, 118
Bartha Pál 101
Bartók Béla 9
Bárány Géza 63
Bárány Gyula 64, 105
Bárány Ignác 63, 105
Benedek Elek 51, 129
Beney Antal 75
Bexheft Ármin 75
Bohus János 101, 102
Borbély József 88
Borsodi Béla 101
Brózsik Pál 92
Budapesti Tanítók Segélyező Egyesülete 117
Budapesti Tanítótestület 69, 105
Churchill, Sir Winston 10
Csáky Albin 115
Csáky Elek 71
Császár János 100
Csurka István 93
Dezső Lipót 102
Dorogsághy Dénesné 21
Ember János 78
Eötvös-alap 59, 61, 62, 88, 90, 93, 111, 116-118, 120, 125, 128
Eötvös Loránd 9, 62,
Erzsébet Nőiskola 116
Felső Nép és Polgári Iskolai Közlöny 106
Ferencz József Tanítók Háza 62, 79, 88, 118, 128
Fodor Ignác 97
Fröbel-nőegylet 115
Gárdonyi Géza 9
Geőcze Sarolta 66, 78, 109
Gorove László 51
Göbel János György 96
Gööz József 68, 84, 85, 97, 110, 112
Gundel János 95
Gyermekszereket Egyesület 117
György Aladár 79, 97,
Hajós Mihály 20, 21, 96
Halász Ferencz 83
Horovitz Jakab 93
Hujzák Lukács 98,
Huszár Imre 66
Imhof, Arthur 68
Iskolabarát 63
Iskolai Kistükör 63
Janda Ferencz 100
Jáki László 71, 74
Józsa Mihály 62, 118
Kádár Mihály 90, 92, 94
Kisdednevelés 63, 106, 112, 115
Kisdednevelők Könyvtára 68, 105
Kisdednevelők Országos Egyesülete 115
Klotild Egyesület 117
Knopfer Sándor 93
Kossuth Lajos 9
Kosztka Mihály 27
Köszeghy István 29
Krúdy Gyula 9
Lakits Vendel 59, 90, 94, 97, 111, 120
Láng Mihály 63, 67, 78, 89, 90, 92, 95, 96, 98, 102, 103, 112
Lengyel Béla 101
Lukács, John 78
Magyar Asszonyok Szövetsége 117
Magyar Keresztény Munkásnők Egyesülete 109

- Magyar Kisdednevelés és Népoktatás* 63, 106, 112
Magyar Nemzeti Szövetség 117
Magyar Paedagógiai Szemle 106, 110,
Magyar Paedagógiai Társaság 117
Magyar Protestáns Néptanító 106
Magyar Tanítók Kaszinója 68, 87, 118
Magyar Tanítók Országos Bizottsága (MTOB) 85, 87, 111, 88, 89, 94–96
Magyar Tanítók Országos Takaréka és Hitelszövetkezete 118
Margitai József 98, 99, 100, 102
Martzi Ferencz 99
Matavovszky Béla 75
Mária Dorothea Egyesület 113, 117, 119, 127
Máramarosi Tanügy 106
Máthé József 93, 94
Mező Dániel 67
Mikszáth Kálmán 9
Mittner Zoltán 79, 80
Móricz Zsigmond 9, 16
Magyar Nők Köre 117
Nagy László 87, 93, 95, 119
Nemzeti Iskola 51, 72, 129
Nevelés 106, 112, 115
Népnevelők Budapesti Egyesülete (NBE) 22, 71, 85, 87, 106, 111, 115
Népnevelők Könyvtára 22, 87, 115
Népnevelők Lapja 9, 64, 71, 78, 96, 123, 126, 128
Népoktatás 63, 66, 106, 112, 124, 125
Néptanítók Lapja 8, 20, 21, 23, 25, 26, 38–58
Népnevelők Pesti Egyesülete 61, 116
Novoth István 94
Országos Ipari és Kereskedelmi Tanács 116
Országos Közművelődési Tanács 116
Országos Közoktatási Tanács 61, 111, 115, 116
Országos Nőképző Egyesület 116
Országos Protestáns Árvaház 106
Országos Tanítószövetség 111
Országos Tanszermúzeum 88
Óvónők Országos Egyesülete 69, 105
Pauler Tivadar 111
Pávai Vajna Gábor 74
Paedagógiai Plutarch 106
Pedagógiai Könyvtár 88
Peres Sándor 71, 85, 97, 106, 112, 120, 128
Perr Gyula 100
Péterfy Sándor 59, 61, 63, 88, 90, 94, 97, 111, 116, 117, 118, 120, 125
Pironcsák István 40
Pósa Lajos 71,
Riegler Gusztáv 76,
Röntgen, Wilhelm Conrad 10
Roosevelt, Franklin Delano 10
Sassi Nagy Lajos 78,
Straub János 100
Szentkereszty Tivadar 100
Székely Géza 102
Szmrecsányi Pál 40
Szokolszky Rezső 93
Szombathy László 29, 92, 94
Szőke István 78
Sztálin 10
Tahy János 79, 80,
Tanítók Háza lásd: Ferencz József Tanítók Háza
Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete 85
Tanodai Lapok 63
Toulouse-Lautrec, Henri de 10

Újváry Béla 92, 94, 95, 110, 119
Vaskó László 90
Verdi, Giuseppe 10
Veres Pálné 21
Verner Jenő 90
Viktória királynő 10
Vojticsek József 40
Wlassics-árvaalap 88, 120
Wlassics Gyula 7, 22, 40, 42, 62,
72, 74, 77, 81, 88, 89, 94, 103,
Zigány Jolán 119, 127
Zirzen Janka 116
Zlinszky József 10
Zoványi Lajos 28

